DEVRİMCİ POLİTİKA VE İSLÂMİYET

ZEKİ TOMBAK

seçki

DEVRİMCİ POLİTİKA VE İSLAMİYET

İKTİDAR YOLU DİZİSİ- 1
SEÇKİ YAYINLARI- 2

BİRİNCİ BASIM: EYLÜL 1991

Dizgi: ÇAĞRI dizgi
Tel: 310 16 21 - 520 95 09
Kapak ve İç Baskı:
YAYLIM Matbaası
Tel: 519 33 04

DEVRİMCİ POLİTİKA VE İSLAMİYET

ZEKİ TOMBAK

Seçki Yayıncılık
Cerrahpaşa Cad.Işık Psj.
No:1/6, Cerrahpaşa/İSTANBUL
Tel: 586 77 05-587 33 59

Gökşin M. Sanlav'a,
İktidar Yolu ve Hedef dergilerinde dört yılı aşan bir dönem boyunca birlikte çalışmamızın anısı olsun diye...

GİRİŞ

İslamiyet ve Türkiye'de müslümanlık üzerine yazmaya 1983'te başlamıştım. Yazdıklarımın bazıları İktidar Yolu dergisinde ve Ertuğrul Kürkçü'nün yönetiminde hazırlanan Sosyalizm Ansiklopedisi'nde yayınlandı. Yayınlanmış ya da ilk kez burada yeralan yazılarla birlikte, Hedef Dergisi'nde yayınlanmış, Alevilik üzerine çalışmalar, çeşitli makalelerin derlemesi niteliğindeki bu broşürü oluşturuyor. (1)

12 Eylül sonrasında, İslamiyete yönelik bir ilginin Marksistler arasında yaygınlaştığı söylenebilir.Bu ilginin çeşitli ürünleri de kitaplaştı veya makaleler halinde yayınlandı. Aynı dönemin yönelişleri olmakla birlikte, sözkonusu ilgilenmenin ve sonuçlarının farklılıklar arzettiğini biliyorum. Benim yaklaşımım, devrimci politika zemininden hareket etmektedir. Devrimciyim ve devrimci politikayı, bu ülkenin toprağında, bu ülkenin değerlerinden hareket ederek yapmanın, ülke gerçeğini kavrama ve onun bir parçası olarak gelişmenin mümkün ve gerekli olduğuna inanıyorum.Bir yandan işçi ve emekçi insanların kendi kişiliklerini kurdukları, ilişkilerinde temel aldıkları değerleri, diğer yandan toplumsal tutum alışlarını, tepkilerini etkilediği veya şekillendirdiği ölçüde ülkemizdeki müslümanlığın ve genel olarak islamiyetin, kavranması zorunlu bir alan olduğunu düşünüyorum.

Bu ülkenin devrimciliğini üretme fikrinin "Marksizm-Leninizm'in Türk-İslam sentezini" üretme gibi bir formülasyonla dile getirilmesini doğru bulmuyorum; bir alanı geç keşfetmenin üzerinde yeterince derinleşmeden tavır alışların böyle abartmalara yolaçtığı düşüncesindeyim. Ulusal-kültürel katagoriler yerine, sınıf kavramlarında ısrar ederek düşünce oluşturmak doğrudur. Kaldı ki, ne tarihi boyunca ne de belli bir anda herhangi bir

ülkede bir tek müslümanlıktan bahsedilemez. Hayata, evrene, varoluşa verdiği en genel cevaplar itibariyle aynı görünse de, sınıfsal ayrışmanın düzeyine az çok cevap veren İslam yorumlarıyla, çok sayıda müslümanlıkla karşı karşıyayız. Beni en çok ilgilendiren de, "müstazafların", ezilenleri, kendi ezilmişliklerini karşılamaya yöneldikleri, içini kendi hayatlarının gerçeğiyle doldurdukları müslümanlıktır.

Emekçi yığınların müslümanlığı kavrayış ve yaşayışları ile, sosyalistlerin uğruna mücadele ettikleri, alınterine, çalışmaya, çalışan insanın ahlakına dayanan, baskı ve zorbalıktan uzak, her türlü sömürü ve ezme-ezilme ilişkisini reddeden toplum ideali arasında çözülmez çelişkiler yoktur. Bu uygunluğu esas almak ve emekçi sınıflardan insanların çoğu zaman islami kavramlarla ifade ettikleri özlemleriyle, sosyalist bir toplum tasarımı arasında geçiş alanları yaratmak yerine; soyut bir laiklik savunusu ve islamiyeti baş-düşman ilan eden bir din eleştirisi bizim tutumumuz olamaz.

İdealist felsefenin özel bir alanı olarak islamiyet-materyalizm arasındaki karşıtlıkta, materyalist düşüncenin militan savunucusuyuz. Politik mücadele düzleminde ise, islamiyetle karşı karşıya gelişimiz, mevcut düzenin güçlerinden biri olarak örgütlenmiş islami akım ve kurumlar ile düzenin kendi meşruiyetine islamiyeti dayanak yaptığı noktadadır. Düzeni çeşitli ölçülerdeeleştiren muhalif akımlar niteliğindeki müslümanlıkların ise, eleştirisinin temelleri, dozu, dile getiriliş biçimleri ve devrimci muhalefete karşı tutum alışları, kendileri hakkında düşünce ve tutumumuzun hareket noktalarını oluşturur.

Kapitalizmin ve tekelleşmenin hızla çözdüğü, kırlarda veya kentlerin çevrelerinde sıkıntı ve geleceksizliğe mahkum ettiği ara sınıfların, kendi çaresizliklerine itirazlarını gerek mülkiyet ilişkileri içindeki konumlarının nesnelliği; gerekse, sosyalist hareketin bu itirazlara öncülük edecek

gelişkinlikten uzak oluşu nedenleriyle, islami kavramlarla ifade ediyor oluşları şaşırtıcı değildir. Kaldı ki, islami bir toplum tasarımına sahip olmasa ve hatta böyle bir toplumsal tasarıya karşı çıkıyor da olsa, geniş işçi ve emekçi yığınlarda, biralt kültür olarak islamiyetin varlığı dikkate alınmak durumundadır. Hem tek tek insanların dinle ilişkisi bakımından farklı düzlemlerden; hem bir islami toplum modeli öngören islami yorumların farklı sınıfsal niteliklerinden ve hem de siyasetle ilişkisini düzen partilerinden biri veya birkaçı dolayımıyla kuran geleneksel tarikat örgütlenmeleriyle, doğrudan siyasi bir yapı olarak örgütlenen müslümanlıkların, bu yönleriyle ortaya koydukları nitelik farklarından hareket etmeyen, bu farklılıkları atlayan politikaların, isabetsizlik şansı pek yüksektir.

Bir alt kültür olarak islamiyetle ilişkili işçi ve emekçi yığınlar içinde devrimci siyasi çalışma ağırlıkla, onların maddi hayatlarından hareket etmek durumundadır. İslami siyasetlerin veya çevrelerin pek sevdiği, ama kendilerinin de pek inanmadığı "nüfusunun % 99'u müslüman olan bu ülke" ajitasyonu bu düzlemde hiçbir şey ifade etmiyor. Bizim işçilerle ilişkimiz, onların dinsel inançlarını esas almaz, sınıfsal konumlarından hareket eder.

Doğrudan doğruya müslümanlıkla ilişki, düzenin payandalığına soyunan veya yığınları düzene bağlamak için düzenin propagandasını islami bir söylemler gerçekleştiren; düzenden kopuşunu devrimci bir programa kadar geliştiremeyen ve arayış içinde olan kitleleri yeniden düzen içinde örgütleyen veya düzenin sınırları dışına çıkan bir muhalefeti ifade etse de, kapitalizmden daha ileri olmayan bir toplum tasarımını savunan güçlerle karşılaştığımız alanlardadır. Bu alanda politika yapmanın bize yüklediği sorumluluklardan herhalde en önceliklisi, geçmişte ve pek yakın bir zamana kadar kemalist politikaların bualanda da destekçisi olan, Kemalizmin kavramlarıyla düşünen ve kendisini devlete eklemleyen anlayış ve tutumlarla kirlenmiş bir

geçmişten kendimizi koparmak olmalıdır. Bu çalışmada en ağırlıklı vurgu sözkonusu kopuş çabalarınadır.

Özellikle "ilericilik-gericilik" kavramlarına Kemalizmin verdiği anlamları Marksizminkilerle temelli olarak değiştirmek zorunludur. Bu aynı zamanda "irtica tehlikesi" ne karşı 12 Eylül paşalarıyla ittifak arayan Kemalist kılıç artıklarının solculuğundan ve Cumhuriyet gazetesinin sığ tefrikalarının yaklaşımlarından devrimci sosyalistleri ayıracaktır.

1990-1991 Kış döneminde Bilar'da, içlerinde çeşitli eğilimlerden müslüman gençlerin de bulunduğu, bazan daralan, bazan genişleyen bir katılımla yürüttüğümüz "Türkiye'de sosyalizmin imkanları ve islamiyet" başlıklı çalışmanın notları belki ikinci bir broşürün malzemesini oluşturacaktır.

1991 Şubat ayı ortalarında Gayrettepe'de, siyasi şubenin hücrelerinde İBDA çevresinden müslüman gençlerle birlikte günlerimiz geçti. Daha önce de 1979 Baharında Selimiye koğuşlarında Edip Yüksel ile birlikte bulunmuştum. Diğer müslümanlarla ilişkisi sonradan nasıl gelişmiş olursa olsun, edip Yüksel'de tanıma ihtiyacı duyduğum, benim için yeni, siyasi bir alanın ipuçlarını buldum. 12 Eylül 1980'de Balıkesir'de her eğilimden devrimci ve ilericinin DİSK yerel yöneticilerinin, MHP'lilerin ve MSP'lilerin birlikte yatmaya zorlandıkları bir aylık gözaltı devresini yaşadım. Daha sonra kendisiyle hiçbir temasımız olmasa da, orada tanıdığım Ali Yavuz Hoca'nın şahsında güvenilir, temiz bir kişilik ve tartışmalarımızda geliştirici bir verimlilikle tanıştım. Kendisine teşekkür borcum var. Daha sonraları da dostlarım arasında, kendilerinden çok şey öğrendiğim siyasi müslümanlar oldu. Gelecekte daha da çok olacağını umuyorum.

Şüphesiz Marksizm-Leninizmin din üzerine söyledikleri, burada dile getirilen görüşlerin kendisini dayandırdığı teorik temellerdir. Teoriyi kendi somutumuzda

yeniden üretme çabasına, bu çalışmanın, açacağı tartışmalarla katkıda bulunabileceğine inanıyorum.

Salih Zeki TOMBAK
1 Temmuz 1991
İstanbul

(1) : Yazıların bir kısmı Serhan Özdemir imzasıyla yayınlanmıştı. Daha önce "Hedef" te yayınlanan Alevilik üzerine yazılar ise değişik yazarlara aittir ve kendi imzalarıyla broşürde yeralmaktadır.

Diğer taraftan en sonda yeralan "İslam ve Felsefe" başlıklı yazı ile Sosyalizm Ansiklopedisi'nde ana metin olarak yayınlanan bölümde en az benim kadar, metni katkılarıyla son haline getiren İskender SAVAŞIR'ın emeği var. Bu yüzden ortak bir çalışma olduğu söylenebilir.

LAİKLİĞİ SINIF MÜCADELESİ İÇİNDE KAVRAMAK GEREKİR

Son yıllarda, örnekleri çoğalmış olmakla birlikte, Türkiye sosyalistleri için, din ve özellikle islamiyet üzerine araştırma alanı, yeni ve derinleşilmemiş bir alan olma durumunu koruyor.

Şüphesiz Marksizmin din konusundaki önemli teorik mirası, sorunun genel olarak kavranmasına yeterlidir. Fakat bu kavrayışın islamiyetle ilgili olarak yeniden üretilmesi ve bununla birlikte, ülkenin özgün tarihsel-toplumsal gelişimi içinde yerine oturtulması gibi ciddi çaba gerektiren teorik ihtiyaçlarımız bulunmaktadır.Bu sorun görmezden gelinerek, doğrudan doğruya günlük politika içinde belirlenmesinde pay sahibi bile olmadığımız gündeme yetişmek telaşıyla, bütünlükten yoksun tutumlar geliştirmek yanıltıcı ve yanlış olabilmektedir.

Gerçekten de, ülkemiz solunun din konusundaki teorik-ideolojik gıdasını aldığı, iki farklı ideolojik kaynak, konunun öneminin altını çizmektedir. Sahip bulunduğumuz Marksist metinlerin tamamına yakını, hristiyanlığın kaynağına değişik uzaklıklardaki anlayışlarıyla tartışan metinlerin çevirilerinden oluşmaktadır. Bu metinler içinde "İslamı" tartışanların (M. Rodinson gibi istisnalar bir yana bırakılırsa) bulunmaması, daha çok, bu dinin yaygın olduğu ülkelerdeki komünist partilerin nisbi güçsüzlüğüyle açıklanabilir. Bununla birlikte bizim, Türkiye sosyalistlerinin de bir yandan bu konuyla politik bir ilgilenişin ötesine geçemeyişimiz ve diğer yandan "müslüman ülkelerdeki" devrimci ve komünist partilerin deney ve birikimlerini paylaşmayı sağlayacak ilişki ve kanalları, "diğerleri" ile olduğu ölçüde işletmemiş oluşumuz belirtilmelidir. "Tercih etmek" gibi sert bir ifade abartılmış bulunabilir. Ancak Kemalizmin siyasi-iktisadi ve kültürel bakımdan Batı'ya dönük tercihine

eklemlenmek; bu konumu sorgulamamış olmak gibi bir eksikliğe dikkati çekmek yerinde olacaktır.

Beslenilen ikinci kaynak da işte, tam buradadır:

Sol, neredeyse 1970'lerin sonlarına kadar, din ve müslümanlık konusunda Kemalizmin tutumunu ve anlayışlarını aynı çerçevenin içinde kalmak kaydıyla biraz daha radikal biçimde paylaşmış ve savunmuştur. Bu çerçevenin "laisizm"in oldukça dar ve sadece siyasi yanı öne çıkmış bir kavranışıyla çizilmiş olduğunu tesbit etmek gerekir. Bu yazı içinde tartışmayı istediğimiz de, esas olarak laisizmin bu çerçevesi olacaktır.

Sol'un, islamiyet ve siyasi mücadele konusundan, geleneksel tutumundan farklı tutumlar almasında birincisi 1970'lerin sonlarında İran'da gelişen çok yönlü sosyal muhalefetin oldukça bulanık bir değerlendirilmesi rol oynamıştır. Filistin Devrimi ile kurulan ilişkilerin, konumuzla ilgili etkilerinin boyutlarını yazılı metinlerde görebilmiş değiliz. Bu etki daha dolaylıdır. ancak İran devriminin ulusal ve uluslararası politikadaki etkilerinin, zaman zaman son derece yanlış görüşlere yolaçtığını örnekleyebilecek durumdayız. Örnekleri yazının içinde yeri geldikçe tartışacağız.

LAİKLİK: SINIF MÜCADELESİNDE BİR DURUM

T.Cumhuriyeti devletinin kuruluş aşamasında gerçekleştirilen, Halifelik kurumunun kaldırılması, eğitimin birleştirilmesi ve din eğitimi veren okulların kapatılması gibi uygulamalar, Türkiye'de laik bir modele geçişin ilk ve önemli adımları olarak görülür. burada sözkonusu adımların da parçalarını oluşturduğu, ancak daha geniş ve devletin dayandığı temel bir ilke olarak anlaşılan model'in daha sonraki yıllarda ve bugün yürütülen tartışmalarda, nasıl anlaşıldığı önem kazanmak-

tadır. Bu soruya verilen cevaplara göre taraf olunmakta, benimsenen model anlayışına göre, farklı anlayışlar mahkum edilmeye çalışılmaktadır. Örnek vermek gerekirse, laik anlayışın izin vermediği ileri sürülerek, okullarda kadınların başlarını örtmelerine karşıçıkılabildiği gibi; gene laik devletin yurttaşların dinsel inançlarına uygun yaşamalarına müdahale edemeyeceği ileri sürülerek aynı eylem savunulabilmektedir. Örnekler çoğaltılabilir. Konunun, asıl tartışılması gereken düzleme taşınılabilmesi için, öncelikle en genel bir çerçeve halinde laik bir yapıdan nelerin anlaşılması lazım geldiğini görmek yararlı olacaktır.

1- Laik düzeni benimsemiş devletin "resmi dini" yoktur. Devlet bir dini, "devlet dini" olarak kabul etmediği gibi, bir dini diğer dinlerden üstün görmez.

2-Laik bir düzende, devletin yasal, toplumsal, siyasi yapısının dinsel kurallara uygun olması zorunluluğu yoktur. "Başka bir deyişle, devlet denilen siyasi organizasyonun temel siyasi kurallarının 'ilahi' temellere ve görüşlere oturtulmaması; egemenliğin insana ait değer ve haklardan kaynaklanması, laik siyasi sistemin vazgeçilmez ögelerindendir."

3- "Laik devlet sistemlerinde 'din' kamu hizmeti olarak kabul edilemez."

4- Laik sistem, yurttaşlara inanç özgürlüğü tanır. Ancak bununla birlikte, din özgürlüğünden doğan hakların kullanılması, öteki inançlardan üstün tutulma sonucunu yaratmaz. "...Devlet, kişilere, dinsel inançları ne olursa olsun, inançlarını açıklayıp yaymak, eğitim yapmak, dinsel inançlarına uygun ibadeti uygulamak, örgütlenmek haklarını tanımak ve bu hakların kullanılması ile ilgili yasal düzenlemelerde dinsel inancın türüne göre ayrım yapmamak zorundadır."

5- Din özgürlüğünün, bu özgürlükten doğan somut hakların kullanımını garanti etmeyi de içermesi gerekir. Bu hakların somutlaştırılması, kullanabilirliğinin sağlanması

yükümlülüğü, özgürlüklerden doğan haklara karşı saldırıların önlenmesi yükümlülüğünü de kapsar.

6- Devlet, kendini ve bu arada temel siyasal ve ideolojik temellerinden biri olarak laikliği, "hukuka aykırı" eylemlere karşı korur. Din özgürlüğü ve bu özgürlüğün kullanılmasından doğan "teokratik devlet" talebinin ileri sürülmesi değil; ama bu talebin hukuka aykırı olarak gerçekleştirilmesine yönelik eylemlere karşı devlet hem kendi temel niteliklerinden biri olarak laikliği ve hem de diğer dinsel inançların özgürlüğünü korumak için önlem almak zorundadır. (1) (Maddeler halinde yazılan bölümün Tamamı Prof. Dr. Çetin Özek'in Devlet ve Din adlı değerli çalışmasının 16-17 ve 18. sayfalarından kısmen aktarılmış ve özetlenmiştir.)

Bu genel çerçevenin içine, bir bulanıklığa meydan vermemek bakımından Tantanımazlığın da yerleştirilmesi uygun olacaktır. Kuşkusuz, dinsel inanç özgürlüğünü, sadece "bir dinsel inanca bağlı olmak" şeklinde anlamamak gerekir. Laik düzen herhangi bir dinsel inanca bağlı olmama özgürlüğünü de tanır ve garanti eder.

Buraya kadar çizilen çerçeve ile, ülkemizdeki uygulamanın aynı olmadığı açıktır. Örneğin "din'in kamu hizmeti olarak kabul edilememesi" ilkesinin, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığıyla çeliştiği kolayca farkedilebilir. diğer ilkelerin nasıl somutlandığına bakıldığında, başka farklılıklar da bulunabilir. O halde, ülkemizle ilgili olarak, laiklik iddiasının yanlış olduğunu mu ileri sürmeliyiz- Kuşkusuz böyle bir yaklaşım, konuyu hiç anlamamakla mümkündür.

Hemen hemen laikliğin benimsendiği her ülkede, uygulama birbirinden ve yukarıda çizilen çerçeveden çeşitli farklılıklar arzedebilmektedir. Kısaca söylemek gerekirse, evrensel bir laik model yoktur.

Diğer yandan, uygulama ülkemizde de, laikliği benimseyen başka ülkelerde de, zaman içinde

farklılaşabilmektedir. Burada laik anlayışı benimseyen devletin sınıf karakterine bağlı değişikliklerden bahsetmiyoruz. Bunu da içermekle birlikte, örneğin aynı burjuva devlet zaman içinde laikliği farklı şekilde anlayabilir, uygulayabilir. İkinci bir sonuç da burada ifade edebiliriz; genel ilkeler sözkonusu olduğunda bile, aynı ülkede, zaman içinde değişmeyen bir laiklik uygulamasından bahsedilemez.

Laikliği evrensel, bütün zamanlar için geçerli ve burjuva ve işçi sınıfı için değişmez bir model olarak kavramak; laikliği sınıf mücadelelerinin bir ürünü, tarihsel-toplumsal bir kategori olarak görmemek anlamındadır.

Böyle bir kavrayış, tarihsel, toplumsal, ideolojik nitelikte tasarımlar olmalarına karşılık, kendilerini evrensel ve bütün zamanlar için geçerli doğrular olarak sunan dinlerden aşırı etkilenmiş bir kavrayış olur.

Laik düzenlerin değişik ülkelerde, değişik zamanlarda ve farklı sınıfların iktidarlarında değişik özellikler göstermesi sorunun sınıf mücadelelerine sıkı sıkıya bağlı karakterinden kaynaklanmaktadır. Ancak, hiç kuşkusuz farklılıkların düzeyi, bir düzenin yukarıda çizilen çerçeveden ne ölçüde uzaklaşabileceği sorusu da cevapsız değildir. Farklılığı göstermek, laikliği,büsbütün belirsiz, muğlak bir hale getirmek değildir. Yapmaya çalıştığımız, gerek genel olarak laikliğin, gerekse laikliğin farklı uygulamalarının, hangi sınıf ihtiyaçlarından kaynaklandığını, kendisini hangi mücadeleler içinde ortaya koyduğunu göstermektir.

BURJUVA LAİSİZMİ PROLETARYA YETİŞİNCEYE KADAR

Laiklik konusunda sağlı-sollu "çam devirme" geleneğinin yeni olmadığı biliniyor. Bu geleneğin son dönem ürünlerinden biri de T.Toskay dönemi TRT' sindeki bir açık oturumda "Osmanlı'nın laik" olduğu yolundaki parlak "keşif"tir. Şüphesiz bir imparatorluğun,egemenliği altında bulunan değişik din ve mezheplerin yaygın bulunduğu ülkeler halklarına karşı, belli bir din ve mezhep inancını dayatmamasının laiklikle ilgisi yoktur. 18. yüzyıla kadar Osmanlı'da şeriat yaygın ve etkin bir biçimde uygulanıyor görünse de, özellikle kamu hukuku alanında "örfi hukuk" geniş biçimde uygulanmıştır. Örfi hukukun kaynakları ise, toplumsal gelenek ve göreneklerle, bunlara uygunluğu gözetilerek, yöneticiler tarafından verilmiş karar ve emirlerdir. Şeyhülislamların şer'i konular dışındaki hükümlerin onaylanmasında müdahale yetkileri ve talepleri olmamıştır. Bu yolda Osmanlı'nın lehine başka argümanlar da sıralanabilir. Ancak öldürülmesi için verilen fetvada "şeriat inancına aykırı inançlar ileri sürdüğü" söylenen Şeh Bedreddin, Karamanlı Şeyh, Hallac Mansur, Hakim İshak, Oğlan şeyh gibi kişiler, üstelik "ulema, idam edilmez" kuralına rağmen öldürülebilmiştir.(İ. Zeki Eyüboğlu, Günün Işığında Tasavvuf, Tarikatlar, Mezhepler tarihi, s.31)

Sorun, görüntünün farklı yanlarına bakarak ve onları kanıt göstererek Osmanlı'nın laik mi, değil mi olduğunu iddia etmek değildir. Osmanlı, devlet işleri ile din arasındaki ilişkiyi, döneminin devletlerinden farklı şekilde kurmuş olsa bile laik düşüncenin gelişmesi ve temel bir kural haline gelmesi için, tarih sahnesine bir sınıf olarak burjuvazinin çıkması beklenecektir. Bu tür yanlış değerlendirme ve iddialarsa Doğu devletlerinin Batı'daki çağdaşlarından farklı özellikler göstermelerinden kaynaklanmaktadır. "Emevilerle birlikte saf bir 'teokrasi' peşinde

koşanlar, İslam'ı çıplak bir güç devletine 'mülk'e dönüştürmek isteyenlere yenilirler." (A. Arslan, Bir İslam Felsefesi Var mıdır?" Yazko Felsefe Yazıları 2. kitap, s.35)

Din, bütün Orta-çağ toplumlarının merkezi değeridir. "Orta-çağ, tüm öteki ideoloji biçimlerini, felsefeyi, siyaseti, hukuk bilimini, Tanrıbilimin bir eki haline getirmiş, bunları Tanrıbilimin birer altbölümü yapmıştı; böylece, her toplumsal siyasal hareketi Tanrıbilimsel bir biçim almaya zorluyordu. Büyük bir fırtına koparmak için yığınların yalnızca dinle beslenen kafasına kendi öz çıkarlarını dinsel görüntü ardında sunmak gerekiyordu." (Engels, Din Üzerine, çev. M. Belge, s.32) Doğal olarak Orta-çağ devletleri ve kurulup gelişmesine damgasını orta-çağ'ın vurduğu devletler değişik saflıklarda teokratik bir şekillenme göstermişlerdir. Feodal mülk sahibi sınıflar kendi egemenliklerinin kaynağının "ilahi" olduğunu iddia ederlerken; aynı zamanda, Batı'da bizzat kilise feodal bir sınıf ve iktidar ortağı konumundaydı. Bu yüzden derebeylere karşı gelişen muhalefet ve ayaklanmalar, aynı zamanda kilise ve kilise öğretisine de karşı çıkmak durumundaydı. bu ayaklanmaların hemen hemen hepsi, gene Hristiyan değerleri bayraklarına yazmaktaydılar. Hristiyanlığın çıkış değerlerinden "eşitlik" temel bir şiar olabildiği gibi, "ucuz kilise" kent mezhepçilerinin başkaldırı sloganı olarak yükseltilebiliyordu.

Protestan muhalefet de, burjuvazinin gelişimiyle orantılı bir yükseliş ve güçlenme gösterdi. Hristiyan düşüncesinin değişik renklerini taşıyan köylü ayaklanmaları, mülksüz pleplerin başkaldırıları ve burjuva ıslahatçı Luther'cilik, feodalizme karşı gelişen muhalefetin değişik sınıfsal temellere sahip; ama hristiyan bir ideolojik görüntüye ihtiyaç duyan çıkışları oldu. Almanya'da Thomas Münzer hareketi gibi kent reformizminden kopmuş, şiddetle birleştirilmiş devrimci fikirler geliştiren bazı örnekler, dinsel bir örtüden vazgeçmemekle birlikte, aklı

yüceltmede, tanrıtanımazlığa kadar ulaşmış, siyasi-sınıfsal hareketler oldular.

"Feodal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması, feodal engellerden kurtuluş ve hak eşitliğinin kurulması talebi, toplumun ekonomik gelişmesi tarafından bir kez gündeme konulduktan sonra", her ne kadar bu talep sanayi ve ticaretü için ileri sürülmüşse de, köleliğin ve feodal bağlılığın ve feodallare ödenen ağır vergilerin ezdiği geniş köylü yığınları için de istenmesi gerekti. Bu sadece haklara sahip olmayanlara hak verilmesi talebi değildi. Aynı zamanda feodallarin üstünlüklerinin, vergi bağışıklığının, siyasal ayrıcalıkların da ortadan kaldırılması talebi idi. Tabiidir ki, kilise de bu taleplerin muhatabı durumundaydı. Burjuvazi bir sınıf olarak yükselmesine paralel olarak geliştirdiği din ve kilise karşısındaki tutumunu, değişik ülkelerde, değişik biçimlerde formüle etti. Fransa'da Calvincilik, Almanya'da Luthercilik, İskoçya'da Presbiteryenlik, İngiltere'de Anglikan Kilisesi burjuva yükselişin ideolojik giysisi oldu. Ancak Reform, uygulama alanında farklılıklar gösterdi.

Reform döneminin hemen arkasından başlayan kilise atağı, bazı mevziler elde etmekle birlikte, tarihi geri döndürme yeteneğinde olmadığını ortaya koydu. "Böylece Hristiyanlık son aşamasına girmiş bulunuyordu. Herhangi ilerici bir sınıfın özlemlerine gelecekte ideolojik bir kılıf hizmeti görecek yetenekten yoksun hale gelmişti; gitgide egemen sınıfların tekellerinde olanbir mülkiyet oldu, ki bu sınıflar, onu, aşağı sınıfların dizginlerini elde tutmak için basit bir yönetim aracı olarak kullanıyorlardı. Şunu da kaydedelim ki, değişik sınıfların herbiri kendine uygun gelen dini kullanır: Toprak aristokrasisi katolik cizvitliğini ya da protestan ortodoksluğunu, liberal ve radikal burjuvazi rasyonalizmi-ve bu bayların herbirinin kendi dinlerine inanmaları ya da inanmamaları hiçbir şeyi değiştirmez." (Friedrich Engels, Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, Marks-Engels, Seçme Yapıtlar, c.3, s. 456)

"Aydınlık Çağ Felsefesi" diye adlandırılan ve burjuvazinin dünya görüşünü dile getiren felsefe akımlarının tümünü içeren felsefe sistemi, 'insana ve insan aklına' olan inancı yüzünden bir ortak noktada birleşmişlerdir. Locke, Montesquieu, Rousseau, Sieyes, Tocqueville liberal felsefenin temellerini kurarken, siyasal yapının temellerini kurarken, siyasal yapının temellerini artık Tanrısal buyruklarda değil, insanda görmektedirler.", "Ulusal egemenlik, iktidarların bölünmesi, siyasal özgürlükler, toplum sözleşmesi, siyasal toplum, eşitlik, özgürlük, demokrasi, iktidarın sınırlandırılması gibi yeni kavramlar tüm düşünce ve giderek uygulama alanını kaplamaktadır. Devlet, bir 'Tanrısal örgütlenme' olmaktan çıkmış, 'ulusal siyasal örgütlenme' durumuna gelmiştir." (Çetin ÖZEK, Devlet ve Din, s.45-46) Burjuvazinin din konusundaki tutumunun, şüphesiz en uç noktası, Büyük Fransız Devrimi'nin Jakoben dönemi (1792-1794) olmuştur. Jakobenler, burjuva devriminin, kendi iktidarlarına en uygun bulduğu laikliği "yeni birdin yaratma" çabasıyla uç bir noktaya taşımayı denediler. Devrim takvimi'nin kabulü, kiliselerin kapatılması,"özgürlük şehitleri tapınması"nın geliştirilmesi gibi adımlar, Jakobenlerle Halk Hareketi arasında önemli farklılıklar bulunmakla birlikte bu girişimin unsurlarını oluşturuyordu. Ancak, Jakobenlerin "Yüce varlığa tapınma", "kiliselerin akıl tapınmasının yeri" olarak ilan edilmesi gibi uygulamaları vatan sevgisi ve kamu ahlakı gibi kavramları metafizik birtemelde ortaya koymaları, laik anlayışın geliştirilmesinden çok, yeni bir devlet dindarlığı yaratması bakımından, burjuvazinin bu alanda ulaşabileceği en uç noktanın, gene bir tür dindarlık olduğunu ortaya koyuyordu.

"DİN HALK İÇİN MUHAFAZA EDİLMELİDİR!"

Burjuvazinin feodal aristokrasiye ve kiliseye yönelttiği her talep, burjuvazinin kendisiyle birlikte geliştirmek zorunda kaldığı proletaryanın daha ileri talepleri tarafından izleniyordu. "Ve aynı biçimde, proleter eşitlik istemleri de burjuva eşitlik istemlerine eşlik edecektir. Sınıf ayrıcalıklarının kaldırılması burjuva isteminin ortaya koyduğu andan başlayarak, bunun yanısıra, sınıfların kendisinin kaldırılması proleter istemi, önce ilkel hristiyanlığa dayanarak, dinsel bir biçim altında, sonra burjuva eşitlik teorilerinin ta kendilerine dayanarak ortaya çıkar.", "...Ve özellikle Fransız burjuvazisinin, Büyük Devrimden başlayarak, yurttaş eşitliğini birinci plana koymasından sonra, Fransız proletaryası, ekonomik ve toplumsal eşitlik isteyerek, ona hemen yanıt verdi; eşitlik, Fransız proletaryasının özel savaş çığlığı durumuna geldi." (Friedrich Engels, Anti-Dühring, s. 192, Sol Yayınları) Burjuvazinin kendi taleplerini geliştirmesi ve savunmasının, diğer pek çok alandaki örnekleri gibi, din alanında da sonuna gelmesi, gene aynı nedenle gecikmedi. Proletaryanın soluğunu ensesinde hisseden burjuvazi Fransa'da devrimden hemen sonra, Almanya'da kendi başına iktidar olmasından çok önce kendi taleplerindenadım adım yüzgeri etmeye başladı. Din burjuvaziye yeniden gerekli oldu. Yukarıda söylendiği gibi "aşağı sınıfların dizginlerinin elde tutulması için" din eldebulundurulmalı ve kullanılmalıydı. "Ve bugün, İngiliz saygınlığı, Kıtalı burjuvaların özgür düşüncesine ve dinsel gevşekliğine karşı zafere ulaştı. Fransız ve alman işçileri, başkaldıran olup çıktılar. Hepsi de sosyalizm hastalığına yakalandı; ve pek yerinde gerekçelerle kendi üstünlüklerini sağlama bağlamalarına yarayan araçların yasadışı olmasına hiç aldırmadılar. Orda puer robustus (gürbüz çocuk)

günden güne daha daha malitiosus (kötücül) oluyordu. Fransız ve Alman burjuvazisi için son çare, tıpkı bir geminin güvertesinde çalımla tüttürdüğü purosunu, deniz tutunca, usulcacık denize bırakıveren delikanlı gibi, özgür düşüncelerini sessizce bırakıvermekti, alaycı kişiler, birbiri ardına, görünüşte sofulaştılar, kiliseden, onun dogmalarından ve ayinlerden saygıyla sözettiler, ve hatta sonunculara, kaçınamadıkları ölçüde uydular. Fransız burjuvası, cuma günleri perhiz tuttu; ve Alman burjuvaları, pazar günleri, kilisedekiyerlerinde, uzun protestan vaazlarını sonuna kadar dinlediler. Materyalizm, başlarını belaya sokmuştu. -Din halk için muhafaza edilmelidir." (Friedrich Engels, Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm, s.60-61, Sol Yayınları)

"Din ile ancak kendisi için bir engel olduğu ölçüde" ilgilenen burjuvazi, iktidarına yönelen bu defa proletaryadan gelen tehditle tövbekar bir laik ve inançsız bir dindar konumuna yerleşmiştir.

Ancak, gene demokrasi, eşitlik, iktidarın sınırlandırılması ve benzeri konularda burjuvazinin geriye kaçışını yavaşlatan ve bir dengede tutan işçi sınıfının yükselen mücadelesi; burjuvazinin laisizm konusunda da geriye atabileceği adımları sınırlandırmıştır.

Burada çok tekrar edilen ve "Erin bilgi Kitabı"ndan günlük basının köşe yazarlarına kadar, neredeyse bu konuda konuşan herkesin tekrar ettiği bir tekerlemeden bahsetmek yerinde olur. "Laiklik din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır." Aşırı basitleştirilmiş de olsa, burjuva laisizminin uygulamadaki görünümünü özetleyen bu cümle, aynı zamanda burjuva laisizminin sınırlılığını ele vermektedir. "...devlet bir kez toplum karşısında bağımsız bir güç haline geldi mi, kendisi de artık yeni bir ideoloji yaratır. Meslekten politikacılar, kamu hukuku kuramcıları, özel hukukçular, gerçekte, ekonomik olaylarla olan bağlantıyı hileyle örtbas ederler." (F. Engels, Klasik Alman Felsefesinin

Sonu, Seçme Yapıtlar, c.3, s. 452) Yurttaşlar devlete, vergi, askerlik, yasalara uyma gibi bağlarla bağlı oldukları gibi, aynı zamanda bir tür devlet dinselliğiyle de bağlanırlar. Bu dinselliği yaratan, metafizik bir temelde tanımlanmış "milli duygular", "vatanseverlik" gibi kavramlarla örülmüş bir devlet ideolojisidir. Ancak daha önce feodal devletin dinle bütünleşmiş bağlayıcılığından özgürleşme mücadelesi veren "yurttaşlar" bu kez dinden kendini ayırmış bir devlete bağlılıkla kalmazlar. Aynı zamanda devletten ayrı bir örgütlenme ve etkileyiciliğe sahip bulunan dine de bağlılıkları sözkonusudur. Evet, dinsel bağlılık kişinin "özgür iradesi"ne bırakılmıştır. Fakat burjuva toplumsal düzenin kavramları arasında, buradaki "özgür irade" kadar iki yüzlü bir kavram daha yoktur. Zaten "din ve devletin" işlerinin birbirinden ayrılması diye başlayan tanım da, farklı alanlarda, fakat aynı düzeyde iki otoriteden bahsederek, dini kapitalist toplumda devlet ölçüsünde bir kurumlaşma olarak belirtmektedir. Laiklik edebiyatının kendisinden başlamak üzere burjuva iktidarların "aşağı sınıflara" durmadan din pompaladıkları bir ortamın belirlediği iradelerin ne kadar "özgür" olabilecekleri ortadadır.

OSMANLI'DA BURJUVA YENİLİKÇİ AKIMLAR VE LAİSİZM

Buraya kadar genel olarak burjuvazinin iktidarı ve laik düşünce arasındaki ilişkiyi nasıl kurduğunu göstermeye çalıştık. Burjuvazinin tarih sahnesinde bir güç olarak görülmesinden önce laik düşünce ve uygulama sözkonusu değildir. Ancak burjuvazi ile iktidarına giden yolun başından itibaren "aklın üstünlüğünü", "insan hakları", "eşitlik", "sınıfsal ayrıcalıkların kaldırılması" gibi "netliklere" sahip değildir. Sınıf mücadelelerinin seyri, burjuvaziyi kendi sınıf çıkarlarına uygun bir düşünce, ideoloji

geliştirmeye götürmüş ideolojik alandaki bu gelişme, sınıf mücadelesinde burjuvaziye güç ve etkinlik kazandırmıştır. Ve tabi ki, daha sonra "dipten gelen dalga"nın vuruşlarıyla, burjuvazi başka alanlarda olduğu gibi, laiklik konusunda da kendi çizgisinin gerisine düşebilmiştir. Şüphesiz bu yükseliş ve geriye çekilme arzusu, her ülkede aynı ölçülerde ve eşzamanlı olarak gerçekleşmemiştir. Her ülkenin özgün tarihsel, toplumsal koşulları bu grafiğin şekillenmesini belirlemiştir.

Özellikle kurumlaşma ve uygulama alanında farklılaşma, sözkonusu ülkenin sınıf mücadelelerinin özgünlüklerine sıkı sıkıya bağlı gerçekleşir.

Bu bakımdan ülkemizde laisizmden bahsederken, aynı zamanda bu kuralın siyasi mücadele gündemine girdiği koşulları da hatırlamak ve gelişmeyi gene sınıf mücadelerinin aydınlığında tesbit etmek gerekir.

19. yüzyılda Osmanlı aydınının, bugün sanıldığından daha bilgili ve dünyada olup bitenlerden haberdar olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ancak Avrupa'ya öğrenim veya başka nedenlerle giden Osmanlıların fikir hayatlarının, zamanın Avrupa'sının görünümüne uygun birçeşitlilik ve derinlik göstermediği de biliniyor. Örneğin Paris Komünü'nde barikatlarıngerisinde dövüşen Osmanlı gençlerinin sadece üç tanesi biliniyor. İşçi sınıfı ve sosyalizme ilgi duyanların sayısının fazla olmadığı, döneme farklı bir iz bırakmadıkları kesin. Ancak burjuva düşünürlerin fikirlerine duyulan ilgi de ciddi ve derinlemesine değildir. "Jön Türkler, siyasi fikir boşluklarını iki şekilde kapatmaya çalışmışlardır. Bir yandan kendi devirlerinde Avrupa'da tartışılmakta olan fikirlerin 'popülarize' edilmiş şekillerinin etkisi altında kalmışlar ve büyük teorisyenlerle halk arasında aracı rolünü oynayan ikinci derecede düşünürlerin görüşlerini kendi fikirlerine intikal ettirmişlerdir." (Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, s.24) Düşünce akımlarına derinlemesine bir

ilgi duyulmamış, ikincil düşünürlerle yetinilmiştir. Bununlabirlikte"Jön Türklerin en belirgin özelliklerinden biri Karl Mannheim'in 'ütopya' ismini verdiği fikri yapıtlar ortaya çıkarmamış olmalarıdır.", "...Jön Türklerin, bu anlamda bir 'ütopya' ile ortaya çıktığı söylenemez. Bu itibarla Jön Türk düşüncesi 'radikal' değil, 'muhafazakar'dır. (A.g.e., s.220-21) Toplumsal bir model tasarlama ve bu anlamda olumlu bulunması gereken bir "hayalciliğe" yakın durmamaları; böyle bir çabaya katkı ve kaynak olabilecek düşünürlere yönelmemeleri, hareketin önemli bir niteliğini ele vermektedir. Şüphesiz çok daha geniş bir çözümlemenin konusu olan bu nitelik, Jön Türk hareketinin varolanı teorik düzlemde sorgulayan ve kurmak istediğini teorik düzlemde tasarlayan bir hareket olmaması ile ilgilidir. Yapılmak istenen varolanın onarılması ve biraz onarımla kurtarılması gibi konulmaktadır. Jön Türkler çok ilgili oldukları "devlet" fikrinin, daha çok "bekasının" sürekliliğinin nasıl sağlanabileceği sorularının cevabını vermeye çalışmışlardır.Fikirleri içinde Osmanlı hanedanı'nın halifeliğin ve şeriatın kaldırılması gibi sorunlar yoktur.Tam tersine kişisel hayatlarında çok dindar görünmeseler de, önemli temsilcilerinin yazılarında şeriatın sahiplenilmesi çok belirgindir. Özetlemek gerekirse, daha çok pragmatist çözümler peşinde olan, teoriyle ilgisi de bu çerçevenin sınırlı ihtiyaçlarını karşılamanın ötesine geçmeyen bu hareketin görüşleri ve tasarladıkları arasında "laiklik" istikametinde unsurlar bulunmamaktadır.

1906'da yeniden kurulan ve 1908 devrimini gerçekleştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti (daha sonra fırkası) de gizli örgütlenme, siyasi eylem, siyasi eyleme içerilmiş şiddet gibi konularda çok gelişkin özellikler gösterebildiği halde; aynı gelişkinliği düşünce planına taşıyamamıştır. İttihat ve terakkinin önemli önder ve örgütleyicilerinden Kazım Karabekir'in şu sözleri, bu kadroların yüzünün eyleme dönüklüğünün ifade etmek

bakımından çok açıklayıcıdır: "Keşki bu Avrupa'ya kaçma modası çıkmasaydı da *bir çok gençler onların çıkardıkları bir sürü lüzumlu lüzumsuz neşriyat yüzünden mahvolmasalardı*. Ve yine bu tarzdaki neşriyatla Avrupa siyasetçilerinin de ekmeklerine yağ sürmeselerdi. Bu hususdaki mütalaamı Manastır'da yeniden gizli bir cemiyet kurulmak ihtiyacı sırasında zikrettim. (K.Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909, s.51) "Neşriyat"ın örgüt için önemini "Neşriyatsız teşkilat olmaz" sözüyle sık sık tekrarlayan Karabekir Paşa, yayın faaliyetinin örgüte ilişkin yanından fazlasını lüzumsuz ve sakıncalı bulan yaygın bir anlayışı dile getirmektedir. Bu eyleme dönüklük, İttihat ve Terakki'nin önüne koyduğu hedefleri tesbit etmesi aşamasında da, öngördüğü çözümlerde de, kendini ortaya koymaktadır.

Teorik düzlemde sorgulanmayan siyasi yapının dönüştürülmesi de, konjonktürel ve bütüncü çözümlere bağlanmıştır. "Osmanlı"nın "kurtarılması" problemi merkeze alındığı için, Osmanlıcılık, İslamcılık, Turancı Türkçülük gibi sözde "genel çare"ler bulunmuş ama bu çareler de teorik bir bütünlüğe ulaştırılmamıştır.

İttihat Terakki İktidarı da, kendisinden önceki Genç Osmanlılar ve Jön Türkler gibi, dinle ilgili tutumunu teorik bir bütünsellik içinde değil, dışındaki gelişme ve tutumlara göre geliştirdi. Bu kaynakları "dışarıda" belirlenmeler Genç Osmanlıları, Tanzimatçıları, Jön Türk ve İttihat ve Terakkicileri Batılılaşma ile geleneksel siyasi-toplumsal yapılanma arasında, bu arada Batılılaşma ile Din arasında değişik tavır alışlara götürdü. İttihat ve Terakkı'nin din konusunda Laik anlayışa yönelen bir yola girmesinin belli başlı nedenleri şunlardır: 1. Abdülhamit'e karşı mücadele eden bu örgütün Abdülhamit'in panislamist akımların etrafında birleştiği bir padişah olmasıbakımından, özellikle 31 Mart Ayaklanmasından sonra islamcılık ve şeriata dayandırılmak istenen yönetime karşı daha mesafeli bir tutumu olmuştur. 2. İktidarı döneminde, bir cephe halinde

birleşen muhalefetin, İttihat ve Terakki'ye karşı dinci bir eleştiri geliştirmesi, bu parti üzerinde bir yandan din ve siyaset arasındaki ilişkiyi düşünme yönünde etki yaparken; diğer yandan yapılanların şeriata uygunluğunu ürkekçe savunma çabası geliştirmiştir. 3.Arap miliyetçi akımlarının güç aldıkları, arap milliyetçililiğinin temel bileşenlerinden birisi de İslamiyet'tir. Milliyetçiliğin diğer unsurları gibi İslamiyetin Arap kökenlerinin savunulması ve propagandası, doğrudan doğruya anti-Osmanlı bir içerik kazanmak zorundaydı. Bu propaganda ve Osmanlı'nın fiilen savaştığı İngilizlerle geliştirilen işbirlikleri de, İttihatçıları din ve siyaset konusunda ladini tutum almaları yönünde zorlamıştır. Tabiidir ki, bu yönelişte, anılan nedenlerden daha da ağır basan, Büyük Mustafa Reşit Paşa'nın Gülhane Hattı'ından İttihatçılara, sürüp giden etkisidir.

Bu nedenlerin ürünü olarak, İttihat Terakki iktidarı döneminde dini konuların "Darülhikmeti İslamiye"nin görevi sayılmasıyla, ve dini otoritenin laik eğitime müdahalesinin önlenmesiyle, hukukun laikleştirilmesi ve Adliye Nezaretine bağlanması, yargı birliğinin ilke olarak benimsenmesiyle laik bir siyasal-toplumsal yapı yönünde ciddi mesafeler alınmıştır. Uzun ve yıkıcı savaş yıllarının fırkaya köklü dönüşümler için zaman ve imkan tanımamış olduğu açıktır. Gene de 1917'deki fırka Kongresi, siyasal yapının bütününe yönelik laikleştirici kararların alındığı bir toplantı olmuştur.

KEMALİZMİN POLİTİK LAİSİZMİ

Ulusal Kurtuluş Mücadelesi, çok sayıda politik eğilimin birleştirilmesi başarılarak yürütülmüş ve zafere ulaşılmıştır. Bu mücadelede aralarındaki ayrım ve hesaplaşma daha sonra ortaya çıkacak olan Kemalist ve İttihatçı burjuva demokrat kadroların yanısıra, komünistler ve dinci siyasi kadrolar da yeralmıştır. Ancak Mustafa Kemal ve

yakın çevresi, bu güçleri birleştirmekte gösterdiği büyük başarıyı, kendisi açısından çok yerinde bulunması gereken gerekçeler ve isabetli bir zamanlamayla bir hesaplaşma takvimi uygulayarak da göstermiştir. Büyük Ekim Devrimi'nin Anadolu halkı üzerindeki olumlu ve güçlü etkisine yaslanarak güç kazanması mümkün ve muhtemel komünist ve halkçı örgütlenmelerin savaş içinde dağıtılması ve yokedilmesi bu takvimin ilk durağıdır. Bu erken hesaplaşma sadece iktidar konusundaki rakiplerin birinin ortadan kaldırılması anlamına gelmez. Aynı zamanda savaş halinde bulunduğumuz büyük emperyalist devletlere, başta İngiltere'ye, savaş kazanılırsa kurulacak düzenin niteliği hakkında kesin güvenceler vermiş ve Yunanistan'ı Anadolu işgali projesini kendi gücüyle gerçekleştirmek veya yenilmek ikilemine hapsetmiştir. Muhtemeldir, Almanya'da yaşayan ve Mustafa Kemal'le arasında hiçbir görüş ayrılığı bulunmadığını bildiğimiz Talat Paşa'nın vurulmasında da, bu güvencelerin payı olmuştur. Böylece gelecekte iktidarın kişisel planda adaylarından en önemlisi, üstelik de Anadolu'ya geçmek için Ankara'ya haber üstüne haber gönderdiği bir sırada ortadan kaldırılmıştır.

Savaşın zaferle sonuçlanmasından sonra sıra İttihat ve Terakki Fırkası'nın ikinci kadrosunun ortadan kaldırılmasına gelmiştir. Ünlü izmir Suikasti vak'ası bu temizliğin gerekçesi ve hazin hikayesidir. Böylece İttihatçılar, 1918'de yapılan son Fırka Kongresinde aldıkları bir kararı, yeniden değişik bir ad ve yeni kadrolarla partileşme kararını uygulayamaz hale getirilmişler, kalan kadrolar Kemalist kadro içinde eritilmişlerdir.

Buraya kadar hesaplaşılan ve iktidar potansiyeline sahip güçler, Kemalist iktidarın tarihsel olarak ortak bir zemine dayandığı güçlerdir. Kemalizm, Kurtuluş savaşı boyunca İttihat ve Terakki Fırkasının kadrolarına ve örgütlenmelerine dayanarak diğer güçleri çevresinde toparlamıştır. Mustafa Kemal'in kısa süren İttihatçılığı bir yana

bırakılsa bile önceden yarattığı, örgütlediği ve dayandığı farklı bir siyasi çevresi bulunmamaktadır. Çerkez Ethem'in kendisi değil, ama kardeşleri aktif İttihatçılardır. Mustafa Suphi'nin eski bir İttihatçı olması bir yana, aynı aydın geleneğinden gelme özelliği; ulusal Kurtuluş Savaşında aktif rol oynayan diğer komünistlerde de ortak bir özelliktir.

Ancak, ulusal kurtuluş savaşına katılan islamcı eğilimler ve savaştaki konumundan bağımsız olarak bir güç olan halifelik, hem Kemalizmin temsil ettiği siyasi eğilimle eskiden beri mücadele içindedir, hem de önemli bir siyasi potansiyele sahiptir.

1924 başlarında bu önemli gücün de dağıtılması ve dayandığı zeminin "hizaya" sokulmasının zamanı gelmiş, Kemalist iktidar bu düzenlemeyi yapabilecek kudrete sahip olduğunu düşünmüştür. Bu noktaya gelinmesinde Kemalist iktidarın tek yanlı bir tutum içinde olduğunu düşünmek yanlış olur. Ulusal bağımsızlığın kazanılmasından sonra başta Cumhuriyet'in ilanı olmak üzere, alınan bir dizi önlem içiçe yaşayan saltanatçı ve islamcı eğilimlerin bir muhalif güç olarak belirmesine, hoşnutsuzluğunu ifade etmesine zaten yolaçmıştı.

Vatan Gazetesi'nin konumuzla ilgili haberleri şöyledir:

"2 Mart 1924: Reisicumhur Hazretleri nutuklarında diyanetin vasıta-i siyaset olmaktan kurtarılması lüzumunu söylediler."

" 3 Mart 1924: Halifenin halli ve Hilafet makamının lagvı Fırka'da (Halk Fırkası) kabul edildi."

"4 Mart 1924: BMM 2. Celsesinde Hilafetin ilgası Kanununu kabul etti."

Bu karar, daha önce laik ve dini eğitim şeklinde süren ikili eğitim sisteminin birleştirilmesi, dini eğitim kurumlarının kapatılması kararlarıyla güçlendirildi. Aynı şekilde adalet de şer'i hukukun tamamen dışına çıkarıldı. Bu düzenlemelerin devamı niteliğindeki bir diğer karar da Diy-

anet İşleri Reisliği ve Vakıflar Umum Müdürlüğü adıyla iki örgütün kurulmasıve bu alanların devlet denetimine alınması yolundaki karardır.

Laiklik ilkesinin sık tekrarlandığını söylediğimiz tanımında "din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır" deniliyordu. Devlet mekanizması içinde yeralan Diyanet İşleri Reisliği (bugün Diyanet İşleri Başkanlığı) şüphesiz bu tanımı gülünçleştiriyor. Ancak Batı'da devletten ve önemli ölçüde zenginlik kaynaklarından uzaklaştırılan ve yarı bir örgütlenme ve hiyerarşi geliştiren dinin, siyasi iktidarı tehdit eden bir güç olmaktan çıkacağı düşünülmüştü. Türkiye'de Kemalist iktidarın yaptığı ise din ve Halifeliğin bağımsız, kendi başına bırakılırsa iktidarı almaya yönelebileceği düşüncesiyle, dini bir "kamu hizmeti" haline getirmektir. Laiklik uygulaması o ölçüde iktidar sorunuyla ilgilidir ki,

1-Batı'da Aydınlanma felsefesiyle beslenen laiklik uygulaması, Türkiye'de düşünsel planda hemen hemen hiçbir çabanın ürünü olmamıştır. Mustafa Kemal'in yaptırttığı araştırma ve raporlar, kendisi ve çok yakın çevresi dışına çıkarılmamıştır.

2- Laiklik uygulaması, diyanet İşleri Umum Reisliği ile genel olarak ülkedeki dinsel inançları değil; hatta islamiyeti de değil, sadece Sünni inançları "denetim" e almıştır.

Gene Vatan Gazetesi'nin 10 Mart 1924 tarihli sayısında "Nafiz bin mebus diyor ki: Hilafetin ilgasından sonra Patrikhanelerle, Hahambaşılıkların manasını anlayamam. Rum, Ermeni, Musevi mektepleri de bırakılmamalıdır." (Vatan Gazetesi'nden aktaran Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), s.86)

Burada bir soru sorulabilir: Diyanet İşleri Başkanlığı ile Halifeliğin arasında ne gibi farklar vardır:

1-Halifelik kurumu, saltanatın kaldırılmasından son-

ra siyasi iktidarın dışında bırakılmıştı. Ancak sadece Türkiye'de değil, dünyanın her tarafındaki sünni müslüman topluluklarının en yüksek dini makamı olma iddiasını taşıyordu.

Diyanet İşleri Umum Reisliği ise, gene İslamın sünni mezheplerinin; ancak sadece Türkiye'deki topluluklar bakımından bir üst makamıydı. Dolayısıyla Halifelik yerine, oluşturulan yeni kurumlaşma, bu konudaki evrensellik dünya çapında sahip olunan iddialardan vazgeçme anlamına geliyordu. Bu kararın içerde iktidar mücadelesi bakımından taşıdığı önem kadar, dışarıya, özellikle Ortadoğu'da çok güçlü siyasi mevzilere sahip İngiltere'ye bir mesaj olma yönüyle önemi vardır.

"Burada, halifelik korunabilir miydi, diye bir soru sorabiliriz. Bunun gerisinde, islamdan bir tutunum (cohesion) etkeni olarak yararlanmayı sürdürmek, girişilecek devrimlerin daha demokratik bir çerçeve içinde yapılmasını sağlamak olanağı gibi düşünceler vardır. Dış ilişkilerimizde de, halifelik öteki İslam ülkelerinin bize bakışını olumlu yönde etkileyebilirdi. Osmanlı halifeliğinin, örneğin bir "Cihad-ı Mukaddes" ilanının hiç işe yaramadığı, resmi tarihimizde daha fazla vurgulanmıştır. Bunun çok doğru olmadığını, diyelim, bir İngiltere'nin Türkiye'ye karşı politikasında kendi imparatorluğunun Müslüman uyruklarının tepkilerini her zaman kollamak zorunluluğunu duyduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. İçeride de, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşıyıllarıyla hemen ertesinde gayr-i müslim anasır geniş ölçüde tasfiye edilmiş olduğuna göre, Kürtler başta olmak üzere, anadili Türkçe olmayan Arap, Çerkez, Abzah, Gürcü, Laz, Boşnak, Arnavut vb. müslüman anasırın devlete sadakatinin, onu "meşru" saymasını sağlamakta,halifeliğin simgelediği din bağının önemi küçümsenemez. Bu bakımdan, halifelik yalnız bir tek sakınca taşımaktaydı: Sunni olmayan ögeler, hilafeti kendi üstlerinde yüzyıllardır süregelen bir baskı kurumu diye

görmekteydiler. Türk olsun, Kürt olsun. Alevilerin geleneksel Cumhuriyetçiliği sanırım bununla ilgilidir. Fakat lalifeliğin korunmasının, kuramsal bir olanaktan öte bir anlamı yöktur. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel egemenliğine doğru yürümesiyle yakından ilgilidir."(Mete Tunçay, a.g.e., s.69-70)

Mete Tunçay'ın Halifeliğin korunması ve demokratiklik arasında kurulan illişkiye olumlu bakışını paylaşmasak da, uygulamanın iç siyasetle ilişkisi ve halifelik kaldırılmadan önce İngiltere'nin Türkiye ile ilişkilerinde göstermek zorunluluğunu duyduğu hassasiyete ilişkin tesbitlerin altını çizmek istiyoruz. Öyle anlaşılıyor ki, Kemalist iktidarın Halifeliği, Diyanet İşleri Başkanlığı'yla değiştirmesinde, İngiltere'ye yapılmış bir jest esprisi bulunmaktadır.

Buraya kadar söylenenler "değiştirilenle" ilgilidir. Ancak "değiştirilmeyen" de belirtilerek eksikliği gidermek gerekiyor: Halifeliğin evrensellik iddiasını, gene evrensel (oikumenik) patriklik iddiasıyla Osmanlı İmparatorluğu döneminde de, bugün de varolan Ortodoks kilisesi, dünya Ortodoks topluluklarına karşı ileri sürmeye devam etmektedir. Sorun Türkiye Cumhuriyeti devletinin bütün dinsel inançlara karşı aynı mesafede olması sorunuysa, niçin evrensel halifelik iddiası gerialınırken, evrensel oikumenik patriklik iddiasının geri alınmadığı sorusu eşit mesafe fikrini boşta bırakmaktadır. Devletin Halifeliğe gücü yeterken, Fener patrikhanesine güç yetiremediği söylenmemelidir.

2- Halifelik Yavuz Selim'den itibaren kullanılabilecek bir ünvan iken, Rus Çarının Ortodoksların "hamisi" olma iddiasına karşı Osmanlı Padişahının da müslümanların "hamisi" olma iddiasını ileri sürebilmek için Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan sonra kullanılmaya başlanmıştır. Ne zaman kullanılmış olursa olsun, Osmanlı Hanedanı'na ait bir ünvandır ve siyasi güçten ayrı değildir. Diyanet İşleri Başkanlığı ise bir devlet kurumu, birmüdüriyettir. Devletle

içiçe geçmiş bir güç olmaktan çok devletin din konusundaki anlayışını öne çıkarmak, yaygınlaşmasını sağlamak üzere oluşturulmuş, devlet güçlerinden biri görünümündedir.

Niçin değişik Hristiyan mezhepler ve Alevi inancı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilgi ve yetki alanına girmemiştir sorusunun cevaplarından biri ve herhalde en merkezde olanı, sözkonusu inançların siyasi güç potansiyelinin ciddi büyüklükte olmaması şeklindedir. Bu nedenle bu inançlara yönelik "devletin benimsediği anlayış" yönünde benimsetici bir çabaya girilmemiştir.

"Devletin benimsediği anlayış nedir?" sorusu bütün bir Cumhuriyet tarihi boyunca süren tartışmaların da cevaplarını içermektedir.

"Şimdi bir kere, şunu galiba söylemek lazım. Türkiye'de üzerinde hiçbir zaman önemle durulmayan noktalardan bir tanesi, Türkiye'de bir tek müslümanlık yok. Türkiye'nin birleştirici, herkesi bir potada eritici atılımlarının bir sonucu olarak, Türkiye'de müslümanlığın bir olduğu düşünülmüştü. Türkiye'de müslümünlık, bir olarak düşünülmesi mümkün olmayan bir kurumsal yapıdır. Şöyle iki kökeni var galiba, bu birlik üzerinde durmuş olmanın.

Bir tanesi, 19. yüzyılda islam,ilk anlamı olan kendini vermek, kendini teslim etme anlamının yanında, yeni bir mana kazanmaya başladı. O mana da islamın bir kültür olduğuidi. Bu anlam orta zamanlarda yoktu ve orta zamanlara nisbetle bu anlam üzerinde durursanız görürsünüz ki, bu anlamın üzerinde durma sebeplerinden bir tanesi, bir birleştirici unsur olsun diye. İslamın kendini teslim etme anlayışı üzerinde durduğumuz zaman, şahıslar üzerinde duruyorsunuz, ama islamı kültür olarak anladığınız zaman kapsayıcı, bütün şahısları içine alan bir bütün olarak, yani milliyetçiliğin bir islamcı varyantı olarak karşımıza çıkıyor." "Osmanlı İmparatorluğu'nda, daha küçük bölünmeler üzerinde durmayacağım, fakat eskiden beri çok

analitik bir bölünüş şekli olarak alırsanız, bir taraftan tarikat islamı vardır, bir taraftan da yazılı kaynaklar islamı vardır. Bunlar bence birbirinden ayrı iki alemdir." (Şerif Mardin, İktisat Dergisi, Haziran-Temmuz 1982, s.211-212) Ş. Mardin'in kendisiyle yapılan bir konuşmada dile getirdiklerinden, özellikle "milliyetçiliğin islamcı bir varyantı" olarak müslümanlık fikrinin, bugüne kadar uzanan tartışmalardaki yerini göstermek gerekir.

Çünkü bu fikrin dil ve kültür alanında doğudan, yani islam dünyasından, tarih alanında, Orta-asya ve Anadolu'nun eski tarihine abartılmış bir önem atfederek Osmanlı'dan kopuş çabalarının oluşturduğu bütün içinde fonksiyonel bir yeri bulunmaktadır. Kur'an ın Türkçe'ye çevrilmesi, ezanın Türkçe okunması için yapılan zorlamalar ve hatta 1946'da CHP Hükümeti'nin okullara din dersi koymasının temelinde, islamın bu tarz anlaşılması yatmaktadır. Rasyonel düşüncenin geliştirilmesi, akılcılığın öne çıkarılması yerine, dine bir rasyonellik yükleme çabası, Kemalist laiklik anlayışının teorik sınırlarını da çizmektedir.

İslamın "akıl dini olduğu" tekerlemesi ve bu "Türkçeleştirme" güdük bir laiklik çabasının ürünleridir. Bu tutumun Lutherci bir reformculukla akrabalığından sözedilebilir. Yapılan hem "akılcılığı" savunmak ve hem de islamın teorik sınırları içinde kalındığından İslamiyetin akılcılığını keşfetmektir. 1980 sonrasında meydanlarda Kur'an'dan ayetler okuyarak halkı Türkçe Kur'an okumaya davet eden "devlet başkanı" görüntüsü bu bakımdan ülkemizdeki laiklik anlayışının içinde yeralmaktadır.

Kemalizmin kendi islam yorumu, bunun diğer yorumlar gibi sadece bir yorum olduğunu açıkça ilan etmeksizin yürüttüğü uygulama, tabiidir ki, sadece yasalar çıkarmak ve bu anlayışı yaymaya çalışmaktan ibaret değildi. Özellikle Tek Parti döneminin her alanda görülen despotizmi kendini bu alanda da ortaya koymuştur. Yasalar

çıkarıldı, Diyanet İşleri Reisliği kuruldu diye, pek çok tarikatın ilişkiler ağı içinde bulunan yurttaşların, bildikleri İslam anlayışını değiştirmeleri sözkonusu olmamıştır. Zaten yukardan beri anlattıklarımızdan çıkarılabilir, Kemalist iktidar da ilk elden böyle bir sonuç beklememiştir. Beklenen tarikat örgütlenmelerine dayanan dinci siyasi gücün kırılması, zayıflatılması ve talepleri arasında özel bir yeri olan hilafet ve saltanat ikilisinden uzaklaştırılmasıdır. Bu bir ölçüde yasaklar, cezalar ve zulümle sağlanmıştır. Aynı zamanda burjuvazinin bir sınıf olarak güçlenmesi, kapitalist ilişkilerin belli merkezlerdeki derinlemesine gelişkinliğin ötesine geçip, ülke genelinde yaygınlık kazanması ve burjuva değerlerin, süreç içinde feodal-dinsel değerlerle yer değiştirmesi ulaşılmak istenen hedefin bir diğer yönü olarak gerçekleşmiştir. Tarikatlar yokedilmemiş, hatta daha dinamik örgütlenmeler haline geçme yeteneği göstermiş, siyasileşmiş ve bununla birlikte, toplam nüfus içinde, islamı tarikatlardan öğrenenlerin payı azalmıştır. Yurttaşlar arasında bir geleneksel kültür ve bağlılık olmanın ötesinde, güçlü bir dindar tutum olarak bugün, aksi yöndeki propagandalara rağmen çok yaygın değildir.

Türkiye burjuvazisi için, Osmanlı'nın siyasi güç kaynağı ve burjuva iktidarının rakibi olma niteliği yokedilmiş bir müslümanlığın örgütlenmesinden endişe duymak düzenin oturduğu ölçüde gereksizleşmiştir.

YUMUŞAMANIN VAKTİDİR

Birbirinden sınıfsal bakımdan hiçbir farkı bulunmayan CHP ve DP'nin laiklik uygulaması bakımından farklı tutumları nasıl açıklanabilir? Burada önce farklılığın ne olduğunu görmek gerekir. DP yönetici kadrolarının devletin din temelinde örgütlenmesi gibi bir fikirleri yoktur. Hatta böylesi taleplere ciddi bir güç sözkonusu olabilseydi gözyummaları da düşünülmemelidir. Ancak,

1- Düzenin kendini savunabileceği tehditler konusunda, Tek Parti iktidarı döneminden daha rahattırlar. Düzen oturmuş, kapitalizm yaygınlık ve yerleşiklik kazanmış, iktidarın sınıfsal temeli güç ve yaygınlık kazanmıştır.

2-Tarikatlar bütün yasaklamalara rağmen varlığını şu ya da bu ölçüde korumuş, siyasi talepleri de düzen içinde emilebilir talepler haline gelmiştir. Üstelik eleştirileri ve tepkileri düzenin kendisine ve bütününe yönelik olmaktan büyük ölçüde çıkmış, CHP'ne ve onun politikalarına yönelik eleştiriler durumundadır.

3- Kapitalizmin, taleplerini çeşitlendirdiği ve geliştirdiği yığınların hareketliliğine cevap veren, düzenin yeterince gelişkin olmayan mekanizmalarına parelel mekanizmalar durumuna gelen bazı tarikatlar, düzenle ve parti çıkarlarıyla bütünleşme eğilimi içindedir.

4-Düzenin cevaplandıramadığı taleplerin düzenin kendisine yönelik eleştirilere dönüşebileceği kanallara akmasına karşın, tarikatlar bir set olabilirler.

5-Tek Parti döneminin baskıcı uygulamalarının yarattığı toplumsal muhalefet, bazı noktalardan açılmalı, bunda örneğin sendikalaşma, grev ve sınıf temelinde örgütlenme talepleri gibi işçi sınıfının talepleri değil, Ezanın Arapça okunması, ibadet üstündeki sınırlamaların kaldırılması gibi talepler tercih edilmelidir.

Yapılan da bu sınırların ötesine geçmemiştir. Ezan gene Arapça okunmaya başlamıştır. Tarikatlar, Tekke ve Zaviyeler hakkındaki kapatma kararı kaldırılmamış, ama nisbeten açık çalışmalarına gözyumulmuştur. Tabi bu rahatlamalar DP'nin oy potansiyelini genişletmiştir.

Gerçekten de 1946 sonrasında uzun süren sendika, sendikaların grev hakkına sahip olması tartışmaları ve 2. büyük savaş boyunca giderek artan ve Nazizm ve Faşizmin kesin yenilgisindeki belirleyici payı dolayısıyla tartışılmaz hale gelen Sovyetler Birliği ve Sosyalizmin büyük itibarı

hatırlanırsa, Türkiye egemen sınıflarının, esas olarak her zaman en başa koydukları tehlikeye, komünizm tehlikesine karşı, siyasi planda bütünleşilen kesimleri genişletmek istemeleri doğaldır. Kaldı ki, ülkemiz burjuvazisi bir siyasi hareket olarak ortaya çıkan ilk örgütlenmelerinden bu yana uluslararası deneylerden, sınıfsal tecrübe birikiminden yararlanma geleneğine sahiptir.

1950'ler boyunca yumuşama boyutlarını pek geçmeyen politika değişikliğini sadece DP'nin "oy avcılığı" ile izah etmek, CHP'nin propagandasını benimsemek anlamına gelir. Zaten CHP'nin laiklik uygulamalarını doğru bulan ve destekleyen, bu anlamda CHP ve Kemalizmin sol kanadı gibi davranan TKP'nin tutumu da genel çizgi olarak farklı değildir.

Fakat 1960'lar yumuşama'nın çok ötesine geçen ilişkilere tanık olunduğu yıllardır. İşçi sınıfının gelişen sendikal ve siyasi örgütlenmesine karşı, dindar yurttaşların vurucu güç olarak kullanılmaya başlaması, anti-emperyalist gençlik eylemlerine müslümanların saldırtılması, bu dönemin burjuva iktidarlarının din'e duydukları ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Kapitalizmin yıktığı değerler sistemini arayan, yerine yeni ve sağlıklı değerler yerleştiremeyen yığınlara, toplumsal çürümenin nedeni olarak, burjuva iktidarlar ve burjuva muhalefet hep "komünizmi" göstermişlerdir. Soyut bir siyonizm ve Yahudi düşmanlığıyla beslenen alakasız bir komünizm düşmanlığı düzenin kendini savunmasının mekanizmaları olmuştur. Bir örnek verilebilir: "Sol ise insan bünyesine eşyanın ve cemiyetin kanunlarına uygun olmayan prensipler topluluğudur. İnsanı buhrana götürür. İnsan buhranının baş mesulü sol ideolojiler ve onların tezgahlayıcılarıdır. Kapitalizm soldur. Komünizm soldur. Faşizm soldur. Hristiyanlık soldur, Yahudilik soldur." (Yeniden Milli Mücadele, 6 Nisan 1971, s. 9) Zeka fukarası olmak bile aktardığımız paragrafın sonundakileri bir araya getir-

menin mazereti olamaz. Ancak başka bir örnek vererek yapılanı daha iyi gösterelim: "Büyük Efes Otelindeki cümbüşleri tarih boyunca ne Roma, ne Bizans ne Sodom ne de Gomore görmüştür. Bu otel, devrimcilerin kutsal bir abidesidir. Köpekleriyle beraber yerler. İçerler, yatarlar, sızarlar. Büyük Efes Oteli bir devrin ve bir hakim sınıfın aynasıdır." (Bugün Gazetesi, 5 Şubat 1970, M.Şevki Eygi, Köpekler, s.1) Bu yüzsüzlükler için sadece adı geçen yazının başlığını kullanmak gerekir. Büyük Efes Oteli ile devrimin ne ilgisi var. Burjuvazinin hayat tarzından nefret eden ve kendi yoksulluğunun sebebini merak eden yoksul müslümanların gözünde hem kapitalizm aklanıyor ve hem de ikinci kuş vuruluyor, devrimcilere sövülüyor. Sömürü, yoksulluk, toplumsal çürüme, geleceksizlik, işsizlik...vs. hepsinin sorumlusu devrimciler! İşte aynı Eygi'ninyazılarında Şeriat Düzeni isteyebilmesinin 163. maddeden korkmamasının kaynağı buradadır. Arada bir kazaya uğranıldığı da olmakla birlikte, din devleti talebi, düzeysiz bir anti-komünizmle ve günlük politika planında AP ve Demirel destekçiliğiyle birleştirildiğinde163. maddeye rağmen dile getirilebilmektedir.

Din, kapitalizmden kopan yığınları, düzen içinde tutabilmenin aracı olmuştur.

1980 SONRASI:GERİCİLİKLERDEN GERİCİLİK BEĞENME DÖNEMİ

Hiç şüphe yokki, maddi temellerinden oldukça uzaklaşmış katagoriler olan din ve felsefenin kendi başına gerici veya ilerici olduğundan bahsedilemez. Din ve felsefenin ideolojik örtüsü olduğu sınıfsal eylemlerin ilericiliğinden veya gericiliğinden bahsetmek doğrudur. Dolayısıyla dinsel gericilik denildiğinde dikkatler dinden çok sınıfa, sınıf eylemine yönelmelidir. Bu bakımdan en şiddetli ve uç gericilik olan tekelci sermayenin açık teröre dayalı dik-

tatörlüğü, faşizm, hangi ideolojik motifleri kullanırsa kullansın başka bir gericiliğe tercih edilemez. Kaldi ki, faşizm koşullarında farklı bir gericiliğin faşizmden bağımsız varlığı ve tehditkarlığı çok şüphe götürür.

Öteden beri çokçeşitli örgütlenmeler ve eğilimler halinde görünmekle birlikte, Türkiye'deki dinsel örgütlenmeler İran devriminin de hızlandırdığı ayrışmaları 70'li yılların sonlarına doğru yaşadılar. Kabaca şöyle bir sınıflandırma yapılabilir:

1- Partileşmiş veya partiye dönüşmemiş, ama doğrudan doğruya kendilerini siyasi kıstaslarla tanımlayan dinci çevreler.

2- Bir vakıf, dergi veya gazete çevresi olarak faaliyet gösteren,İslamın belli bir yorumunu benimseyen ve yaymaya çalışan, bu arada iktidardaki sağ partilerle çıkar ve destek ilişkileri içinde bulunan dinci örgütlenmeler.

3- Kendilerini bir tarikat olarak tanımlayan, bir sağ partiye yakınlık duysa bile, iktidar partisiyle (bu geçmişte AP olurdu şimdi ANAP'tır.) siyasi himaye ve çıkar ilişkileri geliştiren yapılar.

4- Nakşibendilik gibi bugünkü durum itibariyle iktidardaki partiyle bütünleşen, aynılaşan ve çıkar ilişkilerinin yürütülmesinde oynadığı rol bakımından Mason örgütlenmelerine dönüşen dinci örgütlenmeler.

Tabiidir, burada sözü edilenler Alevi olmayan sunni tarikatlardır.

Birinci guruba, Refah Partisi örnek gösterilebilir. Bu partinin yanısıra aynı gurupta yeralan, kapitalizmi ve düzeni oldukça sistematik eleştiriye tabi tutan, geçmişteki gibi kör bir anti-komünizmden uzaklaşmış; bu nedenle de 163. maddenin sık sık uygulandığı eğilimler, Refah dahil bu guruptakilerdir.

İkinci guruba, geçmişte İhlas Vakfı diye tanınan Hüseyin Hilmi Işık taraftarları gösterilebilir. Bu gurup şimdilerde Türkiye gazetesini çıkarmakta, geniş bir pazarla-

ma ağı ile gazeteden çok siyasi birparti gibi örgütlenerek esnaf kitlesini kazanmaya çalışan çevredir.

Nurculuk'un ağırlıklı kısmı ve Süleymancılık geçmişte AP'yi desteklerken, bugün ANAP'ın kısmen de alternatif olduğu ölçüde DYP'nin içinde ve desteğindedir.

Doğal olarak son iki gurup için bugün 163. maddenin uygulanması tehlikesi bulunmamaktadır.

12 Eylül sonrasında gerek Emperyalizm ve gerekse Tekelci sermayenin toplumun ideolojik şekillendirilmesinde kullanabilecekleri malzeme önemli bir aşınmaya ve bunun sonucu olarak daralmaya uğramış bulunuyordu. Irkçı çizgi Turancı milliyetçilik MHP'nin siyasi çalışmasında yeterli gelişme imkanı vermediği için, islamcılık rengi giderek ağır basan bir değişime zorlanmıştı. Kemalizm ise birleştirici niteliği dahil, soyut ve genel olmanın ötesine geçememekteydi. Kemalizmin sağ, tekelci bir yorumunun topluma sunulması, daha çok kısa vadeli, darbenin hemen ertesini kurtarmak için kullanılabilecek bir ideolojik malzeme durumundaydı. Darbenin kurmayı amaçladığı uzun vadede kalıcı yapılanma için nisbeten yıpranmamış bir ideoloji olarak İslamiyetin popülist ve bu anlamda da ayrıntıda çeşitlilik gösterebilenyorumları sadece tekelci sermayenin iç ihtiyaçları için değil, tekellerin ve emperyalizmin bölgesel ihtiyaçları bakımından da uygunluk gösteriyordu.

K. Evren'in meydan konuşmalarından, Nakşibendi ve Cerrahi tarikatları-şeyhlerinin mezar yerlerine; zamanın başbakanı B. Ulusu'nun Umre ziyaretlerinde, Suudi sermayesinin sayısız ayrıcalıklarla ülkeye girmesine ve eğitimde din dersinin zorunlu hale getirilmesine kadar sayısız uygulama bu dönemin görüntülerinden bazıları oldular. Sistematik şiddet ve sürekli pompalanan mülkiyet dalgasıyla birleştirilmiş dinselleştirme; toplumun tekelci ağır sömürü, işsizlik, değer aşınması, ahlaki çöküntü şartlarında tepkisizleştirilmesi için zorunluydu.

Demokrat parti döneminde yapılması akla bile gelemeyecek uygulamalar 12 Eylül sonrasında alışılmış, sıradan olaylar haline getirildi. Gerek tekelci sermaye ve emperyalizm, gerekse onun politik kadroları hiç inanmadıkları halde dindarlaştılar. ABD emperyalizmi Afganistan'da müslümanların "hamisi" oldu. Başbakan ve hayatında hacca gitmeyi düşünmemiş iş adamları hacı oldular.

"Gündelik yaşamında, dine aldırış etmez, diye düşünüyordu Julien; sınıfının çıkarlarına yararlı olduğu için bağlı ona." (Kırmızı ve Siyah, Stendhal, s.365)

"Yatsı namazını kıldıktan sonra karımı alır, Diskorium'a giderim" diyen yeni müslüman sermayedar türü, yeni bir dindar tipinin örneği oldu.

Bu yeni Müslümanlığın özellikleri nelerdir?

1- Anti-komünist olmak

2- Afgan müslümanlarını desteklemek, fakat siyonist vahşete karşı Filistin ve Lübnan halkına aldırış etmemek.

3-Günlük hayatında bireyci, çıkarcı, köşe dönme felsefesiyle yaşayan ve varsa tarikat ilişkilerini bunun için kullanan davranışlar geliştirmek.

4- Dini inancın gerektirdiği görevlerin çoğunu yapmamakla birlikte, ara sıra yaptıklarını propaganda etmek.

Bu maddeler çoğaltılabilir. Ancak şu görülmelidir: Devlet açısından dinsel örgütlenmeler siyasi ve iktisadi yapıyı tehdit eden değil; artık tersine, toplumu tekeller adına kontrol etmenin araçlarından biri haline gelmiştir. Bu durumda laiklik ilkesinin ilk uygulamalarından uzaklaşma, hatta onları unutturmak daha uygundur.

LAİKLİĞE YENİ BİR MUHTEVA KAZANDIRMAK

Sosyalist ideoloji diğer mülkiyetli toplumsal ideolojiler gibi, genel olarak dinsel ideolojiyi, ve islamiyeti de felsefi bir sapma olarak görür ve tanrıtanımaz düşünceyi savunur. Ancak bu kapitalizme, tekellere, faşizme karşı mücadelede dinsel inançları olan işçi ve emekçilerle birlikte mücadele etmeyi engellemez. Tam tersine sosyalistler, dinsel inancı olsun olmasın, işçilerin ve emekçilerin mücadele birliğinin önüne böyle bir ayrımın çıkarılmasına karşı mücadele ederler. Zaten bu ayrım, egemen sınıflar tarafından yaratılmaya ve korunmaya çalışılmaktadır.

Burjuvazinin müslümanlara karşı geçmişte geniş biçimde, bugün bazı alanlarda uyguladığı baskı ve zorlamaları savunmanın, sosyalistlerin laiklikten yana olmasıyla ilgisi yoktur. Sosyalizm dinsel inançların tarihi ve toplumsal kökenlerinin ortadan kaldırılmasının uzun bir süredir sözkonusu olduğunu; bu köklerin ortadan kaldırılmasıyla dinsel inancın ortadan kalkmasının eşzamanlı olmayacağını da öngörmektedir. Bu yüzden dinsel inanç üzerinde herhangi bir yasakçı tutumla sosyalizmin ilişkisi yoktur. Örneğin müslüman kadınların okullarda veya devlet kurumlarında inançlarına aykırı olarak örtünmemelerini şart koşan uygulamaları sosyalistler savunmaz. Aynı şekilde 163. maddenin kaldırılmasını değil, uygulanmasını savunan anlayışın, sosyalizmle hiçbir ilgisi yoktur. (Gelenek, sayı: 18, Din Sorunu Ve Popülist Yaklaşımlar, A. Can Tamer) Hele hele 163. maddenin kaldırılmasını isteyen, ama 141ve 142. maddelerin kaldırılması talebini ileri sürmeyen müslümanlardan bahsederek, "onlar 141-142'nin kaldırılmasını talep etmiyorlar ama" demenin bir anlamı bulunmamaktadır. Sosyalistler, müslümanlarla yaptıkları bir anlaşma sonucu sözkonusu üç maddenin kaldırılmasını talep etmiyorlar. Böyle bir karşılıklılık beklentisi, hiç

değilse zımni bir müttefiklik durumunu varsaymaktadır.

Sosyalistler dinsel inancı alan yurttaşlara bu inançla ilgili olarak saygı duyarlar. Bununla birlikte tanrıtanımaz propaganda yürütür ve müslümanlığı, felsefi bir anlayış olarak, materyalist bir zemin üzerinden eleştirirler. İslamiyetle ideolojik düzeyde bir hesaplaşma hem bir sosyalist görev, hem de müslümanlara saygının gereğidir. Politik bir yakınlaşma umuduyla, eleştiri yerine, islamiyetin faziletlerinden bahsetmek, "karşılıklı erdemlere saygı temelinde" diye başlayan ifadelerle, islamcı akımlara ideolojik rüşvet vermek de, dar ufuklu politik çıkarcılıktan başka bir şey değildir. Din konusunda güncel olarak öne çıkan ama sürekliliği de bulunan bir görev de, tekelci sermayenin ve emperyalizmin, ikiyüzlü sahtekar dindarlığını teşhir etmektir.

İktidar Yolu
Sayı : 2, 1988

DİN, DİNCİ AKIMLAR VE FAŞİZM

Faşizmin diğer burjuva veya kapitalizm öncesi rejimlerden ayırdedici değişik yönleri bulunmaktadır. Bu yönlerden birisi "açık teröre dayalı diktatörlük" bir diğeri faşizmin ideolojik kimliğidir. Ancak bu iki alanda gösterdiği özellikler gerek teker teker, gerekse birlikte, faşizmi diğer rejimlerden ayırdetmeye yetmez. Bu alanlardaki özelliklerini de belirleyen, faşizmin sınıf niteliğidir. Gerek "açık terör" gerekse "ideoloji", tekelci bir nitelik arzetmelidir. Ancak burada sözü edilen geri bir üretim düzeyinde, mülkiyetin "az sayıda" elde toplanması değildir.Üretim güçlerinin gelişkinliği, sermayenin organizasyonu, sınıfsal ayrışmanın düzeyi gibi kıstaslar bakımından tekelci aşamaya gelmemiş bir ulusal ekonominin faşizme yolaçacak ve faşizmle çözümlenecek bir bunalım yaşaması imkansızdır. Çünkü yaşanan iktisadi bunalımı aşmanın tekelci alternatifi, siyasi planda devrimci alternatifin ezilmesi ise, diğer taraftan tekelci sermayenin devletle bütünleşmesinin sağlanacağı bir geçiş süreci ile tekelci aşırı sömürünün garanti edilmesi, çok hızlı bir sermaye birikiminin yaratılmasıdır. Şüphesiz böyle bir geçiş süreci, toplumun bütün kesimlerinden tekellere kaynak transferini ifade eder. Ancak sermaye birikiminin bu hızlandırılmış biçimi esas olarak aşırı yoğunlaştırılmış artık değer sömürüsüne dayanır.

Faşizmin tekellerle bağının gözden kaçması ve dikkatin sınıf özünden koparılmış ayrıntılara takılmasının en uç örnekleri 12 Eylül öncesinde baskı ve "zulüm" konusunda görülürken, 12 Eylül sonrasında İdeoloji alanında ortaya konmaktadır.

Sivil faşist hareketle faşizmi özdeş gören, faşizmin esas kaynağının devlet mekanizmasının bizzat kendisinde olduğunu gözden kaçıran ve sivil faşist hareketle devlet

arasındaki bağları kavrayamayanlar, 12 Eylül'ün ideolojik planda Kemalist motiflerle yığınların karşısına çıkmasına bakarak, yarattığı rejimi farklı biçimlerde tanımlamışlardı. Burda Alman Nazizminin ırkçı tutumunun uzun yıllar faşizmle birlikte hatırlanır olması kadar, ülkemizde sivil faşist hareketin çok uzun süre ırkçı-turancı görüşlerle kendisini tanımlamış olması etkili olmuştur. Ancak daha da önemlisi, öne çıkarılan motiflerin hangi sınıf çıkarlarını gizlediği ya da ifade ettiğinin gözden kaçırılmasıdır. Faşizm ırkçı-turancı bir ideolojiyle yığınların karşısına çıkabileceği gibi, pekala islamcı veya Kemalist bir ideolojiyle de kendini tanımlayabilir. Faşist ideolojinin eklektik yapısı bunlar arasında değişik bileşimlerin yapılmasına, hatta sosyalizmin bazı sloganlarının da bu bulamaca katılmasına izin verir. Almanya örneğinde faşistlerin kendilerini nasyonal ve aynı zamanda sosyalist olarak adlandırmaları ölçüsünde olmasa bile, MHP "Savaşımız vurguncu düzenedir" gibi sözümona anti-kapitalist sloganlar da kullanırken, 12 Eylül rejimi de solun kullandığı "Sendika ağalığı" nitelemesini DİSK yöneticilerini suçlarken kullanabilmiştir. Faşizmin ideolojik planda böylesine değişik görüntüler sergileyebilmesi, konuya sınıf perspektifiyle yaklaşmayanları kendisi hakkında yanılgılara yöneltmektedir. Böylece tekelci gericilik, ülkedeki politik geleneğin gerici ve ilerici ayrımlarına hapsolmuş zihinlerde kendisini gizleme imkanı bulabilmektedir. 12 Eylül sonrasında bir yandan "ordunun laik geleneği" iddialarıyla bazı sol Kemalistler ve sosyal demokrat kadrolar avlanırken, diğer yandan yoğun bir din propagandasıyla, geniş halk yığınlarının uyuşturulması tekeller adına başarılabilmektedir.

Gerçekten de tekelci faşist gericilikten farklılaşan, tekeldışı mülksahibi sınıfların, gelişen sınıfsal ayrışmanın beslediği, genellikle dinci, islamın özel bir yorumuna dayanan ideolojik görüntülerle tanımladıkları gericilikleri

sözkonusus olabilir. 12 Eylül'den sonra tekellerle bütünleşen devletin beslediği, daha çok islamınpopülist bir yorumundan, düzen içinde eritilebilir ölçüde radikalleşmesi engellenmeyen biçimlerine kadar "halka daha çok din" politikası, bu türden "gericiliklere" kendisi için bir tehdit potansiyeli taşımadığı ölçüde hoşgörülü davranır. Zaman zaman da bu eğilimlerin faaliyetlerinin üzerine gidilerek, rejimin laik ve Kemalist oluşu, buna inanmaya hazır sosyal demokrat kadrolarla kanıtlanır.

Sorun şüphesiz en şiddetli gercilik olan faşizmle, diğer gericilikler arasında bir tercih sorunu, dolayısıyla mülk sahibi sınıflar arasında bir çatlak ve bir ittifak potansiyeli arama sorunu olarak konulamaz.

Tekellerle tekeldışı burjuva sınıflar arasında, özellikle faşizm koşullarında hızlanan çıkar çatışmasının, siyasi birçatışma potansiyeli, özellikle bu toplum kesimlerini anti-faşist mücadeleye sokacak bir siyasi çatışma potansiyeli yaratması imkansız ölçüsünde zordur. Çünkü faşizm sadece bir iktisadi bunalımın tekelci alternatifi değildir. Aksine iktisadi bunalımın çözümünün devrimci alternatifinin güçlü biçimde kendini ortaya koymasından kaynaklanan bir siyasi bunalıma karşı faşizm gündeme gelir. Dolayısıyla tekeldışı burjuvazi kendisini de sömüren ve tabii hale getiren tekellere karşı olmaktan çok daha fazla, kendisini mülksüzleştireceğinden korktuğu devrimci çözüme düşmandır.

Bu yüzden tekeldışı burjuva kesimleri arasında, geçmişi özleyen ve bunu sistematik bir program haline getirmeye yönelenler, tekellere karşı duydukları tepkiyi nadiren devrime ve sosyalizme duydukları tepki ve korkunun önüne koyarlar. Ülkemizdeki "radikal islamcı" akımlar içinde bu anlamda bir program sözkonusu değildir.

Bununla birlikte bu eğilimlerin propagandalarının kısa vadeli ve dar ufuklu olmasından kaynaklanan bir özellik, yanıltıcı değerlendirmelere yolaçabilmektedir.

Bugün kendisini ağırlıkla devrim korkusu içinde hissetmeyen, bugünkü sıkıntılarıyla daha çok meşgul durumdaki orta büyüklükteki ve daha küçük sermaye sahiplerinin talepleri "serbest rekabetçi" özlemlerin ağırlıkla yeraldığı talepler bütünü görünümü verebilmektedir. Doğal olarak bu talepler bütünü kendisini salt iktisadi talepler olarak göstermemekte; değişik radikallikte islamcı eğilimler olarak siyasileşmektedir.

Bu eğilimlerin kendi aydınlarını bulması veya yaratması, propaganda ve eylemliliği ve tarikatlar yoluyla daha çok kırsal nüfus, bir ölçüde de şehirlerdeki geleneksel ilişkilerini koruyan nüfus içinde yığınsallaşması "gericilik" kavramını salt Kemalist anlamıyla kavrayanların "irtica" korkusunu beslemektedir. Bu eğilimlerin ne ölçüde tekellerin halka daha çok din sunma politikası içinde, ne ölçüde bundan bağımsız bir gelişme gösterdikleri de, tekellerle bir çatışma durumu sözkonusu değilse, önemli bulunmamalıdır.

Sorunun daha fazla açılması gerekmektedir.

FAŞİZM NİÇİN ÖZEL BİR "İDEOLOJİ" YE İHTİYAÇ DUYAR?

Tekeller faşizmi tezgahlayabilmek için, uzunluğu sınıf mücadelesinin özgün gelişimine bağlı bir süreç içinde devrimci alternatifle hesaplaşmak zorundadırlar. Bu hesaplaşma, şüphesiz faşizm koşullarında da, başlangıçta olağanüstü biçimlerde, sonra yeni bir hukuk sistemi içinde ve bu sisteme göre olağanlaşmış biçimler altında sürdürülür.

Faşist devletin olağanüstü tahkim edilmiş, güçlendirilmiş bir devlet olması, bu hesaplaşma sürecinin tamamlanması ve uzun vadede devrimci bir alternatifin ortaya çıkmasına karşı alınan tedbirler ve yaratılan kurumlaşmalar anlamına gelmektedir. Burjuva devlet olağan biçimleriyle devrime karşı yeterli bulunmamaktadır.

Aynı biçimde "parlamenter demokrasi", seçimler, burjuva hukuk sistemi, "özgür basın" gibi burjuva düzenin kendi üstünlükleri olarak sunduğu motifler ve kapitalist insan ilişkilerinin çıkar ve sömürüye dayanan "erdemleri", bütün insanlığa yepyeni bir dünya, sömürüsüz, savaşsız, eşitliğe ve kardeşliğe dayanan ilişkiler teklif eden sosyalizm karşısında yaldızlarını kaybetmeye ve sahteliklerini gizleyememeye başlamışlardır. Burjuva devletin "toplumsal onaya dayanan" değil, baskı ve sömürüye dayanan birdüzeni, sahip olduğu şiddetle garanti ettiği; bütün sınıfların değil, burjuvazinin devleti olduğu, parlamentonun toplum adına karar alınan değil, burjuvazinin çıkarlarını geliştirmek için kendi dışında alınan kararların onaylandığı bir sahne olduğu hukuk sisteminin öncelikle mülkiyeti koruyup kolladığı, burjuva "özgür basının" sadece devlet ve sermaye adına kontrollü niteliğini gizlemek için bulunmuş bir tanımlama olduğu, kontrol arttıkça "özgür basın" masalının daha çok tekrar edildiği...vs., sosyalist teşhir ve propaganda ile açığa çıkmıştır.

Sömürü, çıkara dayalı insan ilişkileri, işsizlik, fuhuş, eşitsizlik ve sefalet kapitalizmi tanımlayan kelimeler olarak,burjuvazinin kendi iddialarından daha çok bilinir, yaygınlaşır olmuştur. Artık burjuva düzende çıkarı bulunmadığını gören ve düzenden kopan yığınların yeniden düzene kazanılması için geleneksel burjuva özgürlük ve demokrasi propagandası yetmemektedir. Bu durumda düzenden kopan ve kopması beklenen yığınları düzen adına yeniden yakalamak için "yeni" şeyler söylemek gerekmektedir.

Faşist propaganda burjuva ideolojisinin ve burjuva propagandanın da olaganüstü tahkim edildiği güçlendirildiği bir ideoloji ve propagandadır.

Bu ideolojik kimliğin belirgin nitelikleri nelerdir?

1-Faşist ideoloji eklektik, yamalıbohça görünümündedir. Ancak onun bu niteliği çok yoğun ve çok çeşitlendirilmiş yöntem ve araçlarla sunulması yoluyla gözlerden gizlenebilmektedir. Bu eklektik yapı yığınlar tarafından bir bütün olarak görülemediği ölçüde etkileyicidir. Bu yüzden çok saçma motifleri bile devrimciler tarafından sistematik eleştiriden geçirilmeli ve anti-faşist propaganda çalışması içinde yeralmalıdır. Devrimciler için saçma görünen yığınlara aynı saçmalıkta görünmeyebilir.

2-Faşist ideoloji yığınların maddi hayatlarında ne kadar sömürüyor, eziyor ve çaresizleştiriyorsa, propagandasında da o ölçüde gururlandırıcı unsurlara başvurur. Üstün ırk, Roma İmparatorluğu düşü, Turan İmparatorluğu projesi, megaloidea gibi ülküler bilinmekle birlikte, bu ülkülerin hemen tamamı çarpık birtarih bilincinin daha da çarpıtılmış kavranışıyla, geleneksel bir ideoloji olarak dinsel önyargılara yaslanırlar. Her faşizm birdinselliğe yaslanmış, ya da kendi dinselliğini yaratmak ihtiyacını duymuştur. İtalyan faşizmi katolikliği propagandasında önemli bir yere koyarken, Alman Nazizmi eski Cermen dinlerinin unsurlarını kullanarak Alman halkının değişik Hristiyan

mezheplerine bölünmüş oluşunu aşan bir dinsellik yaratma ihtiyacı duymuştur. Yunanistan'da faşist cuntalar ortodoks inancını Yunan milliyetçiliğinin bir bileşeni olarak propagandalarına yerleştirmişlerdir. Şaman töresini ırkçı, Turancı söylemin birparçası olarak sunan sivil faşistler, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren artan ölçüde Şamanizmi islamiyetle değiştirmeye yönelmişlerdir. Aslında Kemalist tarih tezinin Osmanlı'yı ve hatta Selçuklu'yu geri plana iten ve Ortaasyadan göç etme efsanesiyle Hitit-Sümer kaynaklarını öne çıkaran anlayışına daha yakın olan siyasi geleneğin tek parti ve CHP olduğu söylenebilir. DP-AP geleneği ise müslümanlığın ağır bastığı, Osmanlı'nın ağırlıkla yeraldığı bir tarih geleneğine yakındır. Türkiye'nin geleneksel sağ kitlelerini sola karşı militanlaştırmak amacıyla yola çıkan MHP'nin yanlış ata oynadığını farketmesi zaman almış, bu esnada özellikle MSP aynı kitleler içinde müslümanlıkla Osmanlı temelinde bir tahriki gerçekleştirme zamanı bulmuştur. Doğal olarak bu ajitasyon ve propaganda bir ölçüde MHP'ye karşı bir tutum alışı da beraberinde getirmiştir. MHP'nin sonradan gelen müslümanlığı 12 Eylül geldiğinde inandırıcılığı yetersiz bir Müslümanlık durumundadır.

Devrimci dünya görüşüyle bakıldığında, asgari ücretle işbulmanın bile şans işi olduğu bir ülkede çarpıtılmış bir tarih anlayışıyla ulusal tarihin utanmazca yağmalanmasına dayalı "geçmişin ihtişamı" propagandası gülünç görünebilir. Halbuki tersine, gururun okşanmasına, ayakları yere basmasa da büyük hayallere, özellikle tekelci aşırı sömürüye maruz kalan yığınların ihtiyacı bulunmaktadır. Bu nedenle kapitalizm veya faşizm koşullarında "işi tıkırında" olanlardan çok, üretim süreci içindeki konumu bakımından düzenden kopmaya yatkın kesimler, işsizler, en kötü şartlardaçalışan sendikasız, sigortasız, mevsimlik işçiler ve küçük esnaf bu tür propagandadan etkilenmektedir.

Ancak gurur okşamanın daha alt düzeyde ve periodik olanları da ihmal edilmez. Spor ve özellikle futbol faşist propagandaya hemen her yerde alet edilmektedir. Burada spor ve futbol alehtarı bir propagandayla faşizme cevap vermek değil, bu alet edişe karşı bir propaganda ile faşizmi cevaplamak doğrudur.

3- Faşist ideoloji yığınları günlük hayatlarında çaresizleştirdiği ölçüde erdemsiz çareler üretir ve propagandasını yapar. Aşırı bireycilik, günübirlik gerçekçilik, kurnazlık ve fuhuş, rüşvet, geleneksel bağların zayıflaması bu propagandanın temel niteliklerindendir.

4-Buraya kadar söylenenler faşist ideolojinin en temel niteliğiyle birleştiğinde bir anlam kazanır. Bu nitelik de faşist ideolojinin en şiddetli anti-komünist ideoloji oluşudur. Tarih yorumu, dinsellik vs. değişebilir. Biri ya da diğeri öne çıkabilir. Ancak hep aynı kalan ve merkezi olan nitelik bu şiddetli, devrim ve sosyalizm düşmanlığıdır.

Burada bir soru sorulabilir: Faşizm gerçekten üstün ırk düşüncesi mi, ya da Turan düşünü, ya da müslümanlığı veya şovenizmi veya yığınların gururunu okşayan diğer propaganda motiflerini gerçekleştirmek amacıyla kendi programında başa veya önemli bir yere koyuyor mu? Yoksa bu propaganda gizlenmek istenenin önüne konan perde midir? Hem tarihi, hem de faşist hareketlerin kendi belgeleri birinci soruya hayır, ikinci soruya evet cevabı vermemizi gerektiriyor. Gizlenmek istenen tekellerle devletin bütünleşme süreci, finans oligarşisinin devletle bütünleşirken kendi dışındaki bütün toplum kesimlerini, ama başta işçi sınıfını yoğun biçimde sömürdüğü gerçeğidir. Açık terörle garanti edilmiş, tekelci aşırı sömürü ve ekonominin bütününün tekellerin ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesi, devletin ve toplumun yukarıdan aşağıya reorganizasyonu gibi yoğun toplumsal sancılar yaratacak bir sürecin, aynı zamanda yığınların tep-

kisizliğini sağlayacak bir ideolojik saldırıyla da garanti edilmesi zorunludur.

Ancak tekelci ideolojik saldırı genellikle planlanabilir olandan değişik sapmalar içerir. Başka bir ifadeyle bu saldırı süreç içinde değişik motiflerle zenginleşebileceği gibi başlangıçtaki temel motiflerinin bir bölümünü, taşıyıcı kadrolarla birlikte tasfiyesi de gerekebilir. Bununla birlikte tekeller kendi genel planlarının ve harekete geçirebildikleri mekanizmaların dışında destekleyiciler bulabilirler.

İtalyan faşizminin başlangıçta sosyalist sloganlara yerverdiği ağırlığı, giderek yayılmacı Roma imparatorluğu düşünü ifade eden sloganlarla değiştirmesi, Güney Kore rejiminin "İki Kore'nin birleşmesi" gibi milliyetçi bulunabilecek bir talebin devrimci bir talep haline gelmesi yüzünden, "Güney Kore şovenizmi"ni geliştirmeye yönelmesi, bu amaçla olimpiyatları sonuna kadar sömürmesi; Almanya'da Nazi partisinin başlangıçta anti-kapitalist sloganlara ağırlık verirken, iktidara geldikten sonra bu düşünceleri ve bu düşüncelere biraz fazla inanan SA'ları tasfiye etmesi örnek gösterilebilir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, MHP'nin süreç içinde İslamcı bir görünüme yönelmesi, yahut faşizmin devlette kaynağını bulan gerçekleştiricilerinin Kemalizmin sağ bir yorumundan dinci bir yoruma yönelmeleri bu değişime örnek gösterilebilir.

Bu değişimde sivil faşist hareketin ihtiyaçları, henüz iktidara gelmemiş bulunduğu için anlaşılabilir durumdadır. Ancak kitle desteği ihtiyacı olarak da tarif edilebilecek, kitlelerin faşizme karşı teslimiyetleri ihtiyacı, iktidar sorununun çözümlenmesiyle ortadan kalkmaz. Tersine faşizm yığınların avlanmasına iktidara geldikten sonra daha çok ihtiyaç duyar. Bu nedenle başlangıçta kitle tabanı, darbeyi gerçekleştiren silahlı kuvvetler personelinden ibaret olan rejim çok özel bir yorumu da olsa, Kemalizmle bu kitle desteğini güvenceye aldıktan sonra adım adım sivil kitle desteğini de genişletmeye yönelir. İşte "halka daha fazla

din" sunulmasının arkasında, dinin geniş yığınların zihninde bir ideolojik arkaplan olarak zaten varolmasının sağlayacağı kolaylıklardan faydalanma amacı bulunmaktadır. Kaldı ki, topluma din arzı, karşısında edilgin alıcılar değil, aynı zamanda aktif destekçiler de bulmuştur.

Faşizme hareketli bir kitle desteği sağlama, hatta herkesten fazla öne çıkma çabasına giren değişik dinci eğilim ve çevreler sözkonusu olmuştur. Bu çevreler bugün de kendi aralarında bu konuda rekabete devam etmektedirler.

Geçmişte okullarda veya fabrika ve mahallelerde "faşist örgütlenme" denilince, münhasıran MHP ve yan kuruluşları örgütlenmesi akla gelmekteydi. Bugün MHP devamcıları faşizmin kitle ve politik kadro desteklerinden yalnızca bir kümeyi temsil etmektedirler. Sol'un 12 Eylül sonrasında ideolojik, politik ve örgütsel zayıflamalara uğraması ve bu zayıflığın giderilmesi yolunda oldukça önemli bir mesafe ile karşı karşıya bulunması, solcuları sokakta, fabrikada, okulda ezmeye, sindirmeye yönelecek sivil güçlerin, bugünkü sessizliğinin gerçek nedenidir. Sol'un eylemliliğini bastıracak, kontrol edecek ve bunu "açık terörle" gerçekleştirecek güç ve etkinlikte bir polis hedeflenmiş ve bu hedefe bugün için ulaşılmıştır. Sol'un önümüzdeki dönemde önlenmesi mümkün olmayan gelişmesi bu sivil güçlerin de sahneye bugünkünden daha sık çıkmasına neden olacaktır. Bugünden bu güçleri MHP devamcıları olarak tahmin edenler veya esas olarak onları tahmin edenler yanıldıklarını görmeye hazırlanmalıdır.

Buradaki karşılıklılığı tekrar formüle etmek yararlı olacaktır: Faşizm halka din sunarken, dinci eğilimlerin büyük bölümü de faşizme aktif destek sunmaktadırlar.

Öncelikle dinlerin tarihsel olarak mülkiyetli toplumlara denk düştüğü hatırlanmalıdır. Dinsel ideolojinin, kendini doğuran maddi temelden göreceli uzaklığı; üretim ilişkilerindeki değişimlere uyarlanabilme yeteneğini de açıklar. Bu yüzden köleci toplumların bağrında ortaya

çıkan tek tanrılı dinler, feodal toplumların merkezi değeri olmakla kalmamış, toplumu biçimlendirme güçlerini önemli ölçüde kaybetmiş olmakla birlikte kapitalist toplumlarda da yaygınlıklarını ve etkilerini sürdürebilmişlerdir. Dahası kendilerini üreten ve besleyen maddi temel ortadan kaldırılırken de, sosyalist toplumun ileri evrelerinde bile çok azalmış olmakla birlekte kendilerine inananlar bulabileceklerdir. Bu hayatiyetin başlıca iki nedeni gösterilebilir. Birincisi dinsel öğretilerin, egemen sınıflar tarafından ideolojileştirilmeleri ve yığınlara sahte bir bilinçliliğin taşınmasında kullanılmasıdır. Çünkü insana "ezeli ve ebedi" olan, insan tarafından değiştirilemez, değişmesi ancak gene insana göre bir nesnellik ve bu nesnelliğin sürekliliği fikri üretim araçlarının özel mülkiyetine dayalı toplumsal yapıların egemen sınırları için, kendi egemenliklerinin de değiştirilemezliğini onayladığı ve ifade ettiği için vazgeçilmez değerde imkanlar sunmaktadır. Köleci ve feodal toplumsal yapıda, birbirine benzer ve insan ömrü için farkedilmesi güç değişimler içeren yüzyıllar boyunca, insan eyleminin etkisini sıfıra indiren dinsel öğretilerin inandırıcı olması şaşırtıcı değildir. Toplumsal dinamiklerin yavaş işlediği tarihi dönemlerde veya dinamiğin etkisinin dolaylı olarak hissedildiği coğrafyalarda veya bu dinamiğin iki yanını oluşturan, çatışma durumundaki sınıflar dışında kalan toplum kesimleri için dinlerin, hayatın ve toplumun nesnelliğinin değiştirilemez olduğu yolundaki iddiaları daha fazla açıklayıcı olmaktadır. işte dinsel öğretilerin "hayatiyetinin" ikinci nedeni, üretim ilişkilerinin değişimi konusunda eylemi etkisiz veya etkisizleştirilmiş insanların bu açıklamaya, başka bir deyişle "sahte bilince" duydukları ihtiyaçtır. Şüphesiz bu sahte bilinçliliğin edinilmesinden sonraki adım, toplumsal nesnelliğin değişimine ve dönüştürücü insan eylemine karşı olmak, saftutmaktır.

Daha önce de söylendiği gibi faşizm, yaşanan iktisadi ve siyasi bunalımın devrimci çözümü güçlü biçimde kendi-

sini ortaya koyuyorsa, kapitalist üretim ilişkilerinin devrimci tarzda dönüştürülmesi, yıkılması toplumun gündemine bir alternatif olarak girmişse, tekellerle devletin bütünleşmesinin biçimi olarak gündeme gelir. Böylece varolan üretim ilişkilerinin değişmezliği garanti edilmek, devrimci alternatifin ezilmesi, sindirilmesi, dağıtılması, kısaca alternatif olmaktan çıkarılmas sağlanmak istenir.

Burada hem, mülkiyetli toplumsal yapının korunması, hem de varolan yapının değişmezliği inancının güçlendirilmesi, faşizm ve dinsel ideoloji arasında bir çakışma arzetmektedir.

Tekelci kapitalizm koşullarında, sınıf mücadelesinin iki temel unsuru proletarya ve tekeller dışında kalan toplum kesimlerinin eyleminin etkisizleşmiş ve daha çok "tabi" nitelik gösteriyor oluşu; bu sınıf ve tabakaların dinsel önyargılarını güçlendirir. Faşizmin eylemsizliğe ittiği açık terör ve yoğun tekelci sömürü altında umutsuzluğa mahkum ettiği, siyasi örgütünün yönlendiriciliğinden yoksun işçi yığınları dahil, toplumun büyük bölümü genel olarak faşist propagandadan ve özel olarak bunun bir yönünü oluşturan din propagandasından etkilenmeye açık hale gelir. Burada işçi ve emekçi yığınların dinsel ideolojiden artan biçimde etkilenmelerinin daha çok faşist diktatörlüğün tesis edilmesinden önce değil, sonra, gündeme geleceği ileri sürülebilir. Oysa kapitalist ekonominin tekelciliğe doğru gelişmesi ve tekelci kapitalizm koşullarında, meydana gelen değişikliklerden rahatsız olan ve bu değişikliklerle, devrimci alternatifin kendilerini tehdit ettiği inancının yarattığı korku arasına sıkışmış küçük ve orta sermaye sınıfları ve mülk sahibi kırsal nüfus daha önceden, dinsel ideolojiye sığınmaya, kendi etkisizliğinin açıklamasını dinde bulmaya yatkındır.

Bu yüzden faşizmin ideolojik saldırısında dinsel motiflerin yeralması, bu kesimlerin faşizmle bütünleşmesine, ona kitlesel destek olmasına kısa vadede yolaçarken; dev-

rimci siyasi örgütlenmelerin büyük ölçüde dağıtılmış, etkisizleştirilmiş olması yüzünden faşist propagandanın etkisine açık hale gelmiş örgütsüz işçi ve emekçi yığınlarının faşizmin kitle tabanına kazanılması görece daha uzun bir döneme denk düşer.

Faşist propaganda, hazır bulduğu dinsel örgütlenmelerin eğer varsa düzene yönelik eleştirilerini, şiddetli anti-komünist motifler ve devrim korkusu yayarak geriye itmekte; aynı zamanda bu örgütlenmelere gelişme imkanları açarak düzenle bütünleşmelerinin düzeyini yükseltmektedir. Bu örgütlenmeler faşizmin kendi eyleminin etkisizliğine inanmış, toplumsal nesnelliği değiştirmenin imkansızlığını benimsemiş ve dönüştürücü eyleme karşı tutum alan insanlardan oluşan bir toplum yaratma çabasının gönüllü araçları oldukları ölçüde güçlendirilir; güçlendikleri ölçüde düzene yönelik eleştirilerini geri çekmeye yönlendirilirler.

Bugün sol'da dinsel örgütlenmeleri "radikal" olanlar ve olmayanlar şeklinde sınıflandırma çabaları, genellikle, "radikalliği" bir olumluluk olarak kabul etme anlayışıyla soruna yaklaşmaktadır. Radikalliğin ölçüsü İslamın kaynaklarına, Kur'an, hadis ve kuruluş dönemi uygulamaya dönüş isteği olarak ele alınamaz. Böyle bir ele alış bu tür örgütlenmelerin anti-faşist potansiyelleri konusunda, gerçeğin yerine kendi dilek ve temennilerini koymaktadır. Sözkonusu kaynaklara dönmeyi ısrarla önesüren Pakistan'daki Ziya-ül Hak rejimi veya aynı iddialarla ortaya çıkmış Müslüman Kardeşler gibi örgütlerin, emperyalizmin basit birer maşası ve her türlü ilerici gelişmeye karşı saldırı araçları olduğu açıkça görülürken , ülkemizdeki benzeri iddialara radikallik etiketi yapıştırmaktan vazgeçilmelidir. Radikallik düzene yönelik eleştirilerin niteliği, sistematik olup olmadığı ve şiddeti gibi kriterlere göre belirlenebilir. Programın bu kriterleri ne ölçüde ihtiva ettiği konusu da tek başına radikalliği belirlemez. Aynı zamanda, faşizme, ka-

pitalizme ve emperyalizme en radikal biçimde karşıçıkan devrimci örgütlenmelere bakış ve birlikte eyleme yatkınlık, isteklilik gibi kriterlere de bakılmalıdır. Ancak sadece somut pratik siyasi eyleme bakmak da yanıltıcı olabilir. Bu örgütlenmelerin sınıf nitelikleri, radikalliğin sürekliliği ve kararlılığı konusundaki güvencelerin düzeyini ifade eder.

Doğru tutum, islamcı örgütlenmelerin her türlüsünün gelişmesinin, öznel niyet ve açıklamalar ne olursa olsun, bugün faşizmin yığınları şekillendirme çabasına katkı olduğunu görmek, ve özellikle işçi ve emekçilerle, gençlik yığınları arasında anti-faşist propagandayı, din karşıtı propagandayla bütünleştirmektir. Bu çaba Kemalizmin yarım laiklikanlayışının sınırları aşılarak,soyut birtanrıtanımaz propagandanın da ötesine geçerek; dinin ve özellikle müslümanlığın hayatın değişik somut alanlarına ilişkin söylediklerinin bugüne taşınamazlığının gösterilmesiyle zenginleştirilmiş bir propaganda çalışmasıyla gerçekleşebilir.

İktidar Yolu
Sayı :3, 1989

TÜRKİYE'DE FAŞİZM VE İSLAMİYET İLİŞKİLERİ

Türkiye'de faşizm ve din ilişkilerinden sözedebilmek için, öncelikle, sadece ülkemize özgü olmayan bir konumlanışı tesbit etmek gerekiyor. Faşizmin kaynağı ne sadece sivil faşist hareketin örgütlülüğüdür; ne de sadece devlet içindeki örgütlülüktür. Bu iki alanın belirli özerkliklerle birlikte, karşılıklı bağlar ve ilişkilerle birbirlerini besledikleri, güçlendirdikleri, korudukları görülmek zorundadır.

Dolayısıyla faşizm ve islamiyet arasındaki ilişkiler denilince, bu iki alandaki örgütlülüklerin islamiyetle ilişkilerinden bahsedilmektedir.Bu ilişkiler de, din temelinde ortaya çıkmış çeşitli türden örgütlülüklerle faşizm arasındaki ilişkileri ve bir ideoloji olarak, dinsel ideoloji ile faşizm arasındaki ilişkileri kapsamaktadır.

Faşizmin ideolojisinin "ırkçı, kafatasçı" olduğu yolundaki genel kanı, iki klasik örneğin birinden Nazizim'den kaynaklanmakta ve ülkemizdekisivil faşist hareketin başlangıçta ağırlıkla ırkçı-Turancı tezlerle ortaya çıkmış bulunmasından beslenmektedir. Böyle bir genellemenin gerçeklere dayanmadığı açıktır. Her ülkedefaşist hareketler, ülke tarihinin adeta yaygmalanmasından ve çarpık biçimde yeniden kurulmasından oluşan bir tarih anlatımına dayanmakla birlikte; aynı zamanda dinsel önyargılara da yaslanır ve bu alanı da sömürürler. İtalyan faşizmi Katolik inancıyla kendisi arasında bağlar kurmaya çalışırken, Alman nüfusun farklı Hristiyan mezheplere bölünmüş olması Nazileri bu yoldan uzaklaştırmış ve eski Cermen dinlerinin motiflerini öne çıkaran bir dinsellik yaratmaya yöneltmiştir. Benzer biçimde ırkçılıkla birlikte Şaman törelerini öne çıkarmaya çalışan ülkemizdeki faşist hareketin N. Atsız kanadı, süreç içinde etkinliğini Türk-İslam sentezcilerine

kaptırmıştır.

Burada faşizm ile dinsel ideoloji ilişkisinin zeminini belirleyebiliriz. Öncelikle dinlerin tarihsel olarak mülkiyetli toplumlara denk düştüğü hatırlanmalıdır. Dinsel ideolojinin, kendini doğuran maddi temelden görece uzaklığı; üretim ilişkilerindeki değişimlere uyarlanabilme yeteneğini de açıklar. Bu yüzden, köleci toplumların bağrında ortaya çıkan tek tanrılı dinler, feodal toplumların merkezi değeri olmakla kalmamış, tuplumu biçimlendirme güçlerini önemli ölçüde kaybetmiş olmakla birlikte kapitalist toplumlarda da yayygınlıklarını ve etkilerini sürdürebilmişlerdir. Dahası kendilerini üreten ve besleyen maddi temel ortadan kaldırılırken, sosyalist toplumun değişik evrelerinde bile, azalmış olmakla birlikte kendilerine inananlar bulabileceklerdir. Bu hayatiyetin başlıca iki nedeni gösterilebilir; birincisi dinsel ögretilerin, egemen sınıflar tarafından ideolojileştirilmeleri ve yığınlara sahte bir bilinçliliğin taşınmasında kullanılmasıdır. Çünkü insana göre "ezeli ve ebedi" olan, insan tarafından değiştirilemez, değişmesi ancak insana göre birnesnellik konumundaki tanrı tarafından gerçekleştirilebilir, (üsteliktanrı nesnelliği de süreklidir) bir hayat ve toplumsal ilişkiler bütünü, tek tanrılı dinlerin ortak kurgusudur. Böyle bir hayat kavrayışı, üretim araçlarının özel mülkiyetine dayalı toplumsal yapıların egemen sınıfları için, kendi egemenliklerinin de değiştirilemezliğini onayladığı ve ifade ettiği için vazgeçilmez değerde imkanlar sunmaktadır. Köleci ve feodal toplumlarda, birbirine benzer ve insan ömrü için farkedilmesi güç değişimler içeren yüzyıllar boyunca, insan eyleminin etkisini sıfıra indirgeyen dinsel ögretilerin inandırıcı olması şaşırtıcı değildir. Toplumsal dinamiklerin yavaş işlediği tarihi dönemlerde veya dinamiğin etkisinin dolaylı olarak hissedildiği coğrafyalarda veya bu dinamiğiniki yanını oluşturan, çatışma durumundaki sınıflar dışında kalan toplum kesimleri için, dinlerin hayatın ve toplumun nesnelliğinin

değiştirilemez olduğu yolundaki iddiaları daha fazla açıklayıcı olmaktadır.

İşte dinsel öğretilerin "hayatiyetinin" ikinci nedeni, üretim ilişkilerinin değişimi konusunda eylemi etkisiz veya etkisizleştirilmiş insanların bu açıklamaya, başka bir deyişle "sahte bilince" duydukları ihtiyaçtır. Şüphesiz bu sahte bilinçliliğin edinilmesinden sonraki adım, toplumsal nesnelliğin değişimine ve dönüştürücü insan eylemine karşı saf tutmaktır.

Faşizm, yaşanan iktisadi ve siyasi bunalımın devrimci çözümü güçlü biçimde kendisini ortaya koyuyorsa, kapitalist üretim ilişkilerinin devrimci tarzda dönüştürülmesi, yıkılması toplumun gündemine bir alternatif olarak girmişse, tekellerle devletin bütünleşmesinin biçimi olarak gündeme gelir. Böylece varolan üretim ilişkilerinin değişmezliği garanti edilmek, devrimci alternatifin ezilmesi, sindirilmesi, dağıtılması, kısaca alternatif olmaktan çıkarılması sağlanmak istenir. Burada hem mülkiyetli toplumsal yapının korunması, hem de varolan yapının değişmezliği inancının güçlendirilmesi, faşizm ve dinsel ideoloji arasında bir ilişkialanı açar.

Tekelci kapitalizm koşullarında, sınıf mücadelesinin iki temel unsuru, proletarya ve tekeller dışında kalan toplum kesimlerinin eyleminin etkisizleşmiş ve daha çok "tabi" nitelik gösteriyor oluşu; bu sınıf ve tabakaların dinsel önyargılarını güçlendirir. Faşizmin eylemsizliğe ittiği, açık terör ve yoğun tekelci sömürü altında umutsuzluğa mahkum ettiği, siyasi örgütlülük ve yönlendiricilikten kopmuş işçi yığınları dahil, ama özellikle küçük üreticiler ve işsizler genel olarak faşist propagandadan ve özel olarak bunun bir yönünü oluşturan din propagandasından etkilenmeye açık hale gelir. Özellikle tekelci kapitalizm koşullarında meydana gelen değişikliklerden rahatsız olan ve bu değişikliklerle, devrimci alternatifin kendilerini tehdit ettiği inancının yarattığı korku arasına sıkışmış küçük ve orta sermaye

sınıfları ve mülk sahibi kırsal nüfus dinsel ideolojiye sığınmaya, kendi etkisizliğinin açıklamasını dinde bulmaya yatkındır.

1970'lere gelinceye kadar Şamanist motifleri ırkçı-Turancı söylemin bir parçası olarak sunan sivil faşistler, bu yıllardan itibaren artan ölçüde Şamanizmi islamiyetle değiştirmeye yönelmişlerdir. Aslında Kemalist tarih tezinin Osmanlı'yı ve hatta Selçuklu'yu geri plana iten ve Orta Asya'dan göçetme efsanesi ile Hitit-Sümer kaynaklarını öne çıkaran anlayışına daha yakın olan siyasi geleneğin Tek Parti ve CHP olduğu söylenebilir. DP-AP geleneği ise Müslümanlığın ağır bastığı Osmanlı-Selçuklu'nun ağırlıkla yeraldığı bir tarih geleneğine yakındır. Türkiye'nin geleneksel sağ kitlelerini sola karşı militanlaştırmak amacıyla yola çıkan MHP'nin yanlış ata oynadığını farketmesi zaman almış, bu esnada özellikle MSP aynı kitleler içinde Müslümanlık ve Osmanlı temelinde bir tahriki gerçekleştirme zamanı bulmuştur. Doğal olarak bu ajitasyon ve propaganda bir ölçüde MHP'ye karşı bir tutum alışı da beraberinde getirmiştir.

MHP'nin bu ideolojik alan değiştirmesinde, etkisi MHP'yi çok aşan, diğer sağ partileri de değişik ölçülerde şekillendirmeye çalışan *Aydınlar Ocağı'* nın payı büyüktür. Gerçekten de 2. Büyük savaşın ilkyıllarında Alman başarılarından çok etkilenen saç ve bıyık kesimlerinden "Milli Şef" ünvanlarına kadar çeşitli biçimlerde bu etkilenmeyi ortaya koyan, "Komünizm tehlikesi"nin dünya çapında bertaraf edilmesi için Nazizme değerli bir müttefik gözüyle bakan CHP önderliği ve ordu üst kademelerinin, geleneksel sağ partileri daha sonra iktidara taşıyacak yığınlar açısından hiç de sempatik bulunmadığı açıktır. Bu yığınlarla ilişki kurmada islamiyet yerine Şamanizmin, Osmanlı tarihi yerine İslamiyetle bağ ve ilişkileri atlanmış bir Türklük tarihinin ve 27 Mayıs'çı A.Türkeş'in önderliğinin öne çıkarılması küçümsenmeyecek güçlükler yaratmıştır

Bu yüzden "Tanrı dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman" olunduğu ısrarla tekrarlanmış, tarikatlarla bağ kurulmaya çalışılmış, önderler "hacı"laştırılmış ve bu yığınlardaki anti komünist önyargılar sömürülmüştür. 12 Eylül faşizmi ise yığınlara "daha fazla din" sunarken, devletin İslamiyete ilişkin geleneksel tutumunu sürdürmüştür. Bu da islamiyeti, ulusal birliğin kültürel bir unsuru, bir birleştirici temel olarak ele alan anlayıştır. Cumhuriyetin ilkyıllarından itibaren devletin kurucu kadroları sünni Müslümanlığı bir siyasi rakip olarak algılamışlar, bu yüzden laikliği felsefi boyutlara sahip bir arka planla değil, politikbir düzlemde uygulamayakoymuşlardır. Sözkonusu uygulama yaygın olarak tarikatların gerçekleştirdiği din öğrenimini ve dolayısıyla tarikatlar islamını yasal alanın dışına çıkarmak, dini birkamu hizmeti haline getirmek ve esas olarak yazılı kaynaklara dayalı bir İslam anlayışını resmi tutum haline getirmektir. Bu anlayışın Alevilik ve diğer dinsel azınlıkları niçin Diyanet İşleri Başkanlığı örgütlenmesinin dışında bıraktığı sorusunun cevabı, bu gurupların Kemalizmin siyasi rakibi olmayışında aranmalıdır.

Devlet sola ve sosyalizme karşı mücadelede, solun dar bir kadro örgütlenmesini aşamadığı dönemlerde sadece polisi kullanarak başarılı olabilmiştir. Ancak 1960'larda hızla yığınsallaşan, derinlemesine olmasa bile, işçi emekçi kitlelerle ögrenci gençlik ve aydınlar arasında yaygın bir hareketliliğe yolaçan sosyalizme karşı geleneksel önlemler yeterli olmaktan çıkmaktaydı. Özellikle bu hareketlilik içinde özel bir yere ve öneme sahip olan anti-emperyalist kabarışın siyasi iktidarlar ve devlet tarafından engellenmesi devletin kendi legalitesi içinde giderek zorlaşmaktaydı. Ancak bu kitleselliğin ve yığın hareketliliğinin önlenmesine uygun araçlara sahip bulunmayan iktidarlar, bu amaçla oluşturulmamış ama gene de bir örgütlülük halindeki tarikatlardan yararlanmaya yöneldiler. Böylece resmi güçler ya-

saları açıkça ihlal etmek durumunda kalmadan, yasalar "devlete yardımcı güçler"e çiğnetilerek solun önünde baraj inşa edilecektir.

Tarikatlar hangi bakımdan bu amaca hizmet etmeye uygundular? Öncelikle bütün tarikat örgütlenmeleri yoğun bir anti-komünizm temeline sahiptiler. Çeşitli tarikatların yayın organı durumunda bulunan Yeni Asya, Bugün gibi günlük gazetelerle, Sebilürreşad, Hür adam, Büyük Doğu, Yeniden Milli Mücadele vb. dergiler, risaleler, broşürler, Müslüman yığınlara hayatlarındaki her türlü olumsuz değişikliğin kaynağı olarak yıllar boyu komünizmi göstermişlerdir. Bunu yaparken, İslamiyetin kendi geleneğinde de anlamı bulunan Yahudilik-Müslümanlık çatışmasını, Sosyalizmi bir "Yahudi icadı" olarak göstermek suretiyle sömürmüşler, bu temel üzerinden Masonluğun da, laikliğin de, ve hatta kapitalizmin de bir "Yahudi oyunu" ve bütün bunların komünistlik olduğunu ısrarla yazmışlardır. Bu konuda M.Şevket Eygi ile Şule Yüksel Şenler'in ve Aykut Edibali'nin çeşitli dergi ve gazete yazıları fikir vermesi açısından okunabilir.

CHP'nin tek parti diktatörlüğü döneminde yasal alanın dışına itilen tarikatların, DP iktidarları döneminde görece rahat bir çalışma ve örgütlenme imkanı bulmuş olmasının hatta, yasal alanın eğitim ve siyaset alanlarındaki örgütlenmelerine paralel bir hiyerarşik örgütlenme olarak düzenin hareketlendirdiği yığınlar için bir yükselme ve taleplerini gerçekleştirme zeminleri haline gelmelerinin yarattığı biryakınlık, bu örgütlerin anti komünistliğinde özel biranlama sahiptir. DP-AP geleneğiyle bu ilişkiler aynı zamanda tarikatlar açısından bir Amerikancılık eğilimine de yolaçmıştır. Bu partilerin ABD ilişkileri, büyük ölçüde tarikatlar tarafından da benimsenmiştir. İşte bu paralellikler, anti-emperyalist gençlik hareketlerine karşı, tarikatların örgütlülüğü içindeki Müslümanların kışkırtılmasına ve saldırılarına imkan sağlamıştır. Şubat 1968'de Amerikan

6. Filosu'nun İstanbul'a gelmesini protesto eden gençliğin üzerine kışkırtılmış Müslümanlar saldırtılmış, devlet bu saldırın şartlarını sağlayarak ve saldırganlar hakkında yasal işlemler yapmayarak yardımcı olmuştur.

Ancak bu işbirliğinin imkanlarının sınırlılığı açıktır. Toplanan ve taşınan kitlelerle solun her eylemliğinin karşısına çıkmak mümkün değildir. İşte MHP ve Ülkü Ocakları örgütlenmesinin açıkça desteklenmesi bu ihtiyaca denk düşmektedir. Devlet sınıf mücadelesinden çıplak olarak yeralmak yerine, her zaman yığınlarla kendi arasına bir tampon güç koymaya çalışmaktadır. Ancak perdeleme işini, başka biramaçla örgütlenmiş ve yeni işlevi için hazırlanması zaman alacakbir örgütlülükyerine doğrudan, yığınlardaki düzen dışına çıkma potansiyeli taşıyan hareketliliğe saldırmak üzere yaratılmış bir örgütlülüğe devretmek gerekmiştir.

1960-1970 arası, olumsuz bütün faktörlere rağmen solun inisiyatif kazanması ve devletin değişik tedbirler arasında koşuşturması olarak değerlendirilebilir. Bu dönem aynı zamanda tarikatlarla birliktefarklı düzlemlerde dinsel örgütlenmelerin de belirginleşmeye, geleneksel ilişkilerin yeniden biçimlenmeye doğru geliştiği yıllardır. Tarikat örgütlenmelerinin DP ile ilişkilerinin hep olumlu bir karşılık bulmasının, mülksahibi sınıflar içindeki sınıfsal ayrışmanın mevcut gelişkinlik düzeyiyle ilişkisi vardır. 1960'larda sanayi ve banka sermayesinin toprak sahiplerine ve ticaret sermayesine göre avantajlı birkonuma yükselmiş bulunması, sermayenin örgütlenmesinde bir üst düzeyi ifade eden anonim şirketleşme ve holdingleşmenin hız kazanması, AP iktidarlarının iktisadi tercihlerini de bu kesimler lehine yapması, geleneksel kesimleri temsil eden tarikatlarla AP arasındaki ilişkileri bozmuştur.

Önce MNP ve daha sonra MSP Nurculuğun ve Nakşibendi tarikatının AP'den destek çekmelerinin sonucu ortaya çıkmış ve tarikat örgütlenmesini aşmış

örgütlülüklerdir. Daha sonra MSP içindeki bölünmede bu iki tarikat arasındaki çekişmenin rol oynadığı ileri sürülmektedir. Ancak bu iki tarikatın da kendi içindeki bölüntüleri olduğu ve Nurcuların bir bölümünün bu partiye hiç katılmadığını söylemeliyiz. Süleymancılık ise AP'den desteğini hiç çekmemiştir. Bu üç tarikat, Türkiye'deki tarikat örgütlenmelerinin de en önemlilerini oluşturmaktadır. Ve Diyanet örgütlülüğünün imkanlarından büyük ölçüde yararlanmaktadırlar.

1970'ler bu örgütlenmelerin kendi aralarındaki çekişmelerine ek olarak artık Müslüman yığınları kazanmak için propagandasında islami motiflere ve daha fazla yervermeye başlayan MHP ve yan kuruluşlarıyla da bir reka-betin yaşandığı yıllar olmuştur. Sosyalist örgütlenmelere karşı militan mücadelenin en önünde MHP'lilerin bulunması, MHP Müslümanlığının bütün bulaşıklığına rağmen güç kazanmasına yolaçmıştır.

Faşizm, hazır bulduğu dinsel örgütlenmelerin eğer varsa, düzene yönelik eleştirilerin şiddetli anti-komünist motifler ve devrim korkusu yayma yoluyla geriye itmekte; aynı zamanda bu örgütlenmelere gelişme imkanları açarak düzenle bütünleşmelerinin düzeyini yükseltmektedir. Bu örgütlenmeler faşizmin kendi eyleminin etkisizliğine inanmış, toplumsal ilişkileri değiştirmenin imkansızlığını benimsemiş, ve dönüştürücü eyleme karşı tutum alan insanlardan oluşan bir toplum yaratma yönündeki çabasının gnüllü araçları oldukları ölçüde güçlendirilmekte; güçlendikleri ölçüde de düzeneyönelik eleştirilerini geri çekmeye yönlendirilmektedirler. Örneğin Nakşibendilik, 12 Eylül sonrasında, bankalar dahil, kamu sektörü imkanlarından yararlanmada bir referans haline dönüştürülmüştür. Bu tarikat bir 12 Eylül tarikatı durumundadır.

Gene Hüseyin Hilmi Işık taraftarları, kitap ve broşür satışlarıyla başlayan ve tarikatlarla kesişmemeye özen

gösteren bir çalışmayla yaygınlık kazanmış, AP'ye dayanan ama MHP' ye de yakınlık duyan bu çizgi, bugün Türkiye gazetesini çıkaran, esnaflara yönelik bir örgütlenmeyi başa koyan, ANAP'la başta olmak üzere Refah Partisi hariç, sağ partilerle içli-dışlı, önemli bir sermaye grubu ve siyasi güç haline gelmiştir. Geçmişte Suudi Arabistan'a "Vahabi" diye olumsuz tutum alırken, bugün girilen ticari ve siyasi bütünleşmenin etkisiyle, 12 Eylül rejiminin Amerikancı, Suudici tercihleriyle örtüşmüştür.

Solun görece güçlü olduğu 1970'lerin sonlarında, bu güçten ve düzene yönelik eleştirilerin haklılığından etkilenen, kendilerini MHP'den uzak, eleştirileri bakımından sola yakın bulan küçük İslami gruplar da ortaya çıkmıştı.Bu grupların bugün etkisiz halde bulunuşu hatırda tutulmak kaydıyla, solun yeniden güç kazanmasının yaratabileceği bir potansiyel imkana işaret ettiği için, önemli bir kimlik arayışı olarak düşünülmelidir.

Bugün solda dinsel örgütlenmeleri "radikal" olanlar ve olmayanlar şeklinde sınıflandırma çabaları genellikle "radikalliği" bir olumluluk olarak kabul etme anlayışıyla soruna yaklaşmaktadır. Radikalliğin ölçüsü İslamın kaynaklarına, Kur'an, hadis ve kuruluş dönemi uygulamasına dönüş isteği olarak elealınamaz. Böyle bir elealış, bu tür örgütlenmelerin anti-faşist potansiyeli konusunda gerçeğin yerine kendi dilek ve temennilerini koymaktadır. Sözkonusu kaynaklara dönmeyi ısrarla öne süren Pakistan'daki Ziya Ül Hak Rejimi ve aynı iddialarla ortaya çıkmış *Müslüman Kardeşler* gibi örgütlerin, emperyalizmin basit birer maşası ve her türlü ilerici gelişmeye karşı saldırı araçları olduğu görülmeli ve ülkemizdeki benzeri iddialara radikallik etiketi yapıştırmaktan vazgeçilmelidir. Radikallik düzene yönelik eleştirilerin niteliği, sistematik olup olmadığı ve şiddeti gibi kriterlere göre belirlenebilir. Programın bu kriterleri ne ölçüde ihtiva ettiği konusu da tek başına radikalliği belirlemez. Aynı zamanda faşizme, kapi-

talizme ve emperyalizme en radikal biçimde karşı çıkan devrimci örgütlenmelere bakış ve birlikte eyleme yatkınlık, isteklilik gibi kriterlere de bakılmalıdır. Ancak sadece somut siyasi pratiğe bakmak da yanıltıcı olabilir. Bu örgütlenmelerin sınıf nitelikleri, radikalliğin sürekliliği ve kararlılığı konusundaki güvencelerin düzeyini ifade eder.

Doğru tutum, İslamcı örgütlenmelerin her türlüsünün gelişmesinin, öznel niyet ve açıklamalar ne olursa olsun, faşizmin yığınları şekillendirme çabasına katkı olduğunu görmek ve özellikle işçi ve emekçilerle, gençlik yığınları arasında anti-faşist propagandayla bütünleştirmektir. Bu çaba Kemalizmin yarım laiklik anlayışının sınırları aşılarak, soyut bir tanrı tanımaz propagandanın da ötesine geçerek; dinin ve özelikle Müslümanlığın hayatın değişik somut alanlarına ilişkin söylediklerinin bugüne taşınamazlığının gösterilmesiyle zenginleştirilmiş bir propaganda çalışmasıyla gerçekleşebilir.

(Sosyalizm Ansiklopedisi)

ALEVİLİK

H.K. Narlı

(Hedef, 5-9 Ağustos 1990)

EZİLENLERİN UYANIŞI VE DEVLETİN HESABI

Son yıllarda alevi toplumunda,kimi yorumcular tarafından "yeniden diriliş" diye nitelenen bir canlanma göze çarpıyor. Aleviler, kendi demokratik ve insani haklarına sahip çıkıyorlar. Aleviliğe ve alevilere yönelik baskı, yasak ve horlamalara karşı mücadele ediyorlar, örgütleniyorlar. Alevilik, sadece dini ve felsefi olarak değil, sosyal ve siyasal olarak her geçen gün daha yoğun ve yaygın bir şekilde Türkiye'nin tartışma gündeminde yer ediniyor. Alevilik üzerine yapılan bilimsel çalışmalarda belirgin bir artış gözleniyor. Dergi ve gazeteler Alevilik konusuna daha fazla yer ayırıyor. Siyasi eğilimler Alevilik ile ilgili tavır geliştirmek zorunda kalıyorlar.

Alevilik ve Alevilerle ilgili bu gelişmeleri nasıl yorumlamak gerek? Kabuk bağlamış bir yara mı deşiliyor? Yoksa bir tabunun üzerine mi yürünüyor? Bir "bölücülük" oyunu mu, yoksa demokratik ve insani bir mesele mi sözkonusu?

ALEVİLERİN DEĞİŞMEYEN KADER ÇİZGİSİ: EZİLMİŞLİK

1980 sonrası, Türkiye tarihine gericiliğin, şahlanışı olarak geçecektir. Buna şüphe yok. Diğer taraftan şuna da şüphe yok ki, aynı dönem Türkiye tarihine tabuların

üzerine yürüdüğü, toplum hayatında bir çok tabunun parçalandığı dönem olarak da geçecektir. Alevilik bu tabuların belli başlılarından birdir. Bu memlekette yüz yıllardan bu yana kırk türlü rejim veya hükümet geldi geçti ama Alevilik kanayan bir yara olarak kaldı. Ümmi Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu böyleydi, "laik" TC. altında da bundan pek farklı olmadı. Zaman aktı, dönemler dönemleri takip etti ama alevi toplumunun kaderi aynı kaldı. Bu kader ister istemez değişecektir. Alevi toplumunun kaderi Türkiye toplumunun kaderine bağlıdır. Türkiye toplumu değişirken, Alevilerin bilinen kader çizgisi aynen devam edemez. Alevi toplumundaki değişim Türkiye toplumunun önemli dinamiklerinden birisidir. Hiçbir aklı başında insan, hele demokrat, buna ilgisiz kalamaz.

Alevi meselesinin ön plana çıkmasıyla kulaklarına kadar kızaranlar gözden kaçmıyor. Ne adına olursa olsun, bu tür tavır ve tutumlar toplumumuzda demokrasiye değil, gericiliğe hizmet ediyor. Alevilikle ilgili tabu ve yasakların üzerine yürünmesi, toplumsal ve siyasal gericiliği besleyen kanallardan birinin kurutulması kavgasıdır.

TC, "LAİKLİK" VE ALEVİLER

Kağıt üzerinde Aleviliği yasaklayan bir yasa veya kararname yoktur. Alevi olmak, Aleviyim demek de suç değildir. Ama acaba gerçekte böyle mi? Böyle olmadığını bu memlekette Cumhurbaşkanı'ndan sade vatandaşına kadar, Alevi olan da, olmayan da gayet iyi bilir.

Osmanlı döneminde Alevilerle ilgili açıkça katl ve katliam fetva ve fermanları verilirdi. TC, Osmanlı İmparatorluğu harebeleri üzerine "laik" bir devlet olarak kuruldu. TC ile birlikte Alevilik ve Aleviler üzerindeki baskılar belli oranda hafifledi. Ancak bu hafiflemeye rağmen, Alevilik yasak bir din olarak kaldı. Alevi inanış ve

ibadetleri yasak ve suç unsuru fiiller arasında sayıldı. Alevi "Cem"inin bilinen "bekçi"leri, sırf gelenek olsun diye değil, hayati bir görevi yerine getirmek, jandarma baskınlarını haber vermek için var olmaya devam ettiler. Çocuklarını jandarma baskınlarında düşüren veya cezaevlerinde doğurmak durumunda kalan binlerce Alevi annesi olmuştur.

Esasen TC, laik birdevlet olmamıştır. Sünnilik, Devlet'in adı konmamış resmi dini olmuştur. Anayasa'nın yazılı olmayan maddelerinden biri "TC Devleti'nin dini Sünniliktir." Yazılı olan yasalar olduğu gibi, yazılı olmayan yasalar da vardır ve bu ikinciler birincilerden daha az geçerli ve etkili değildir. Diyanet Teşkilatı'ndan Vakıflara, Milli Eğitim'den Ordu'ya kadar TC bir Sünni devleti olmuştur ve halen de böyledir. Üstelik bunlar, dolaylı değil, doğrudan doğruya devletin yapı ve işleyişi ile ilgili şeylerdir.

Laiklik, insanların dini inanışlarında özgür olmaları demektir. Laik devlet, sadece genel olarak din karşısında değil, her bir dini inanış karşısında da devletin bağımsız olması demektir.Oysa TC Devleti için bunların hiçbiri geçerli değildir. TC Devleti laik bir devlet değildir.

Din-Devlet bağlantısında, Türkiye'deki din ve mezhepler arasında Sünni mezhebi mutlak bir imtiyaza sahip bulunmaktadır. Devlet, Sünni dininin savunucu ve yayıcısı durumundadır. Toplumun tamamından toplanan imkanları Sünni mezhebinin hizmetine vermekle kalmamakta, aynı zamanda diğer din ve mezhepler aleyhine sindirme ve sünnileştirme politikasını uygulamaktadır. Burada en fazla baskı ve haksızlığa uğrayan dini inanışlardan biri Aleviliktir, ama sadece Alevilik değildir. Türkiye'de yaşayan Hristiyanlar, uluslararası antlaşmalarla belirlenmiş bir dini otonomiye sahip olmalarına rağmen,bu durum, göstermelik olmaktan ileriye gidemiyor. Hristiyan Kiliseleri baskı altındadır. Devlet, bunların yönetimine kadar her şeylerine karışmaktadır. Burada da Osmanlı dönemi gelenekleri

sürdürülmektedir. Kilise yöneticileri her fırsatta TC Devleti'ne güven beyan etmek, geçmişte ve bugün kendilerine yönelik saldırıları onaylayıcı beyanlara varıncaya kadar, istemedikleri şeyleri söylemek zorunda bırakılmaktadırlar. Hıristiyan nüfus her geçen gün azalmaktadır. Sünni inanışı çerçevesinde yeralan mezhepler arasında dahi ayırım yapılabilmektedir. Örneğin, Şafi mezhebine dahil olan insanlar Hanefi mezhebine göre ibadete zorlanmakta, okullarda ayırımsız herkese Hanefi inanışı empoze edilmektedir.

Mesele kuru veya akademik bir laisizm tartışması değildir. Gerçek bir din ve vicdan özgürlüğünün sağlanabilmesi için TC Devleti'nin din karşısındaki mevcut durumunun köklü bir değişime uğraması gerekiyor. Dolayısıyla ciddi bir siyasi mesele ve demokratik mücadele gereği sözkonusudur.

Devletin gerçekten laik birdevlet olabilmesi için hiçbir dini inanışın devlet nezdinde diğer dini inanışlar üzerinde maddi ve manevi imtiyaz sahibi olmaması gerekir. Devlet hiçbir dini inanışın besleyicisi ve örgütleyicisi olmamalıdır. Her dini inanıştan insanlar demokratik yasalar çerçevesinde dini kurumlaşmalarını oluşturabilmeli, ibadetlerini yapmalıdır. Dini kurum ve kadroların masrafları devlet tarafından değil, o dine mensup insanlar tarafından karşılanmalıdır.

Bu çerçevede dününüldüğünde, açık ki, devlet içinde Diyanet Reisliği ve Teşkilatı gibi bir örgütlenmeye yer yoktur. Keza Milli Eğitim'de din, tarihi ve bilimsel olarak incenenebilmeli, ama din eğitimine yer verilmemelidir.

Palazlanan Alevi burjuvazisinin kimi mensup ve sözcüleri, Diyanet Reisliği'nde "Alevi Masası" talep ediyorlar. Hatta bunlardan kimisi, daha da ileri giderek, Devletin'in Aleviliği benimsemesi gerektiğini ileri sürüyorlar. Sebep olarak da, örneğin, Alevi dini ile Avrupa Topluluğu'na dahil olmanın daha sancısız olacağını, söylüyorlar. Müslüman Türkiye'nin Kıble'si Kabe değil, AT'tır. Alevi

burjuvaları da AT argümanına yaslanıyorlar. Bu talepler (Diyanet'te Alevi Masası, Alevi dini ile AT'a giriş vb'leri), Alevi toplumunun demokratik talepleri değil, devlet ve sermaye içinde güçlenmek isteyen Alevi burjuvaların ceplerini şişirme talepleridir.

Alevilik meselesinin demokratik savunulması, Devlet içinde Alevilikiçin yer istenmesi şeklinde olamaz. Mesele, Alevilerin dini hayatlarında özgür olmalarıdır. Devlet'ten ne baskı ve yasak, ne de himmet... Bunun sağlanabilmesinin temel şartı ise, Devlet'in Sünni dininin bir aracı olmaktan çıkarılmasıdır.

Alevi burjuva ve mülk sahiplerinin, devlet ve sermaye içinde palazlanma gayesiyle Aleviliği kullanma isteği, meseleyi bir ayrıcalık ve üstünlük kavgasına dönüştürüyor. Daha doğrusu, yüzyıllardır Sünnilik tarafından söylenen ve yapılanların alevi kopyası yapılmaya çalışılıyor. bu çabanın Alevi halka faydası değil, zararı dokunur. Laik ve demokratik bir insan için bir dinin diğerine "üstünlüğü"nü ispatlama çabası saçma bir şeydir. Dolayısıyla mesele, Aleviliğin Sünnilikten "üstün" ve "iyi" olduğu tartışması değildir. "Üstünlük" ve "iyi" olma kavgası egemenler arası imtiyaz kavgasıdır. Bu kavga emekçi halkları birbirine düşürür, gericiliğe hizmet eder. Emekçi halkların demokratik talebi, bir dinin diğerlerinden "üstün" tutulması, birinin diğerleri karşısında imtiyaz sahibi olması değil, bütün dini inanışların özgür olması, birinin hükmeden diğerinin hükmedilen, birinin ezen diğerinin ezilen olmamasıdır.

Aleviler dini inanışlarında özgür değiller. Bu hem toplumsal, hem de siyasal olarak böyledir.Toplumsal olarak meselenin çözümü, açık ki,karışık ve zaman alacak bir şeydir. Ancak meselenin siyasal çözümü acil ve demokratik bir taleptir. Ayrıca meselenin toplumsal çözümünün zorunlu ön şartı siyasi olarak çözümüdür. En genel haliyle söylemek gerekirse, Devlet'in Sünnilik ve Alevilik karşısında tarafsızlığı ve bağımsızlığı sağlanmadan mese-

lenin toplumsal olarak çözümü mümkün değildir. Meselenin düğümlendiği nokta devlettir. Alevi kellesi üzerine destek ve oy hesaplarının, Sünni zemine oturabilmek için Alevilere yönelik katliam girişimlerinin üzerinden henüz çok zaman geçmedi. Alevi köy ve mahallerine, Sünni halk tarafından değil, 12 Eylül paşaları tarafından cami yaptırma kampanyaları gerçekleştirildi. Keza Sünnileştirme politikasını örgütleyen ve yürüten Devlet'tir. Aleviliği direk ve dolaylı yollardan horlayan Milli eğitim politikası devletin politikasıdır. Bu örnekler daha da çoğaltılabilir. Ancak hülasası şudur: Aleviliğin ezilen bir mezhep olmasının temel sebebi Devlet'in Sünni dinci politikasıdır. Ortadan kaldırılması gereken de budur.

KÖLELEŞTİRMEYE VE KİŞİLİKSİZLEŞTİRMEYE BOYUN EĞMEMEK

Din, basit ve kuru bir dini ibadetten ibaret değildir. Dinin birey ve toplum kişiliği ile yakın bir ilişkisi, bir iç içe geçmişliği sözkonusudur. Zaten her toplum, dini kendi toplumsal yapısına benzeterek benimsemiştir. Benimsedikten sonra da din, benimsendiği halde kalmamış, toplumun tarihi gelişimine bağlı olarak değişimlere uğramış, farklılaşmıştır. Ülkeden ülkeye, dönemden döneme aynı isimle anılan dini inanışlar arasındaki farklılaşmalar, örneğin mezheplerin oluşumu bu olgunun neticeleridir. Bütün bunlar, dinin bir sosyal olay olarak elealınmasını zorunlu kılıyor.

Alevi toplumu için de aynı şey sözkonusudur. Alevilik 12 İmamları sevmekten ibaret değildir, Alevi toplumunun toplumsal kişiliğinin bir unsurudur. Dolayısıyla, Alevilik ve alevilere yönelik baskı ve horlamalara karşı mücadele, toplumsal kişiliğin savunulması, köleleşmeye ve kişiliksizleşmeye karşı mücadeledir. Bu mücadele olmadan,

alevi toplumunun demokrasi ve özgürlük macadelesinde haklıyla yeralması mümkün değildir. Zira, kişiliği ezilmiş, köle ruhunun egemen olduğu bir toplum özgürlük ve demokrasi kavgası veremez. Katliamları ve sünnileştirme kampanyalarını bir taraf bırakalım, koca bir toplum yok sayılmıştır. Bir topluma bundan daha büyük bir hakaret düşünülemez. Bir toplumun yok sayılmayı hazmetmesinden daha aşağılayıcı bir şey yoktur. Alevi toplumunun kendi toplumsal kişiliğine sahip çıkması, baskı ve horlamalara karşı mücadele etmesi, alçalma ve aşağılanmayı benimsemediğinin, buna savaş açtığının kanıtıdır. Bu mücadelenin tereddütsüz desteklenmesi ve yüceltilmesi gerekir. Bu, "Alevicilik" değil, demokrasi ve özgürlük kavgasının bir parçasıdır.

DEVLET KAMPANYASI: ALEVİLİK ÖZDEŞTİR TÜRKÇÜLÜK

Farklı sınıf ve siyasetlerin var olan bir meseleye farklı yaklaşmaları hem doğal, hem de kaçınılmaz. Alevi meselesinde başka türlü olması düşünülemezdi. Alevi meselesinin ön plana çıkması farklı yaklaşımları daha da netleştiriyor.Bu bakımdan son aylarda Alevilik üzerine yürütülen kampanyayı değerlendirmek faydalı olacaktır.

Alevi dernekleri, bu derneklerin düzenlenmekte olduğu Alevi gün ve geceleri, "Alevilik Bildirgesi", Hacı Bektaş şenlikleri, Devlet ve Diyanet tarafından yapılan yayınlar orta yerde büyük bir kampanya olduğunu gösteriyor. Bu kampanya hem bir sonuç, hem de bir planın boy vermesidir. Alevi hareketinin yükselişi, "Alevilik Öldü" gibi hükümleri bir tarafa itiyor. Ancak diğer taraftan, hareketlenen Alevilerin boynuna devlet yuları takmak için planlar yapılıp pratiğe dökülüyor. 2000'E DOĞRU dergisi, bu kampanyanın arkasındaki niyetleri açığa çıkaran bir yayın yaptı. Bu bir devlet kampanyasıdır.

Alevilik üzerine söylenen kimi görüş ve iddialara geçmeden önce bir noktayı daha açığa kavuşturmak gerekiyor. Tartışmalar boyunca söylenen her şeyi bir kaba koymak doğru değildir. Gerçekten de ortayerde farklı eğilim ve niyetler var. İdeolojik olarak homojen olmayan ve olması da beklenmemesi gereken bir demokratik Alevi hareketi var. Bu hareketin ortak paydası Alevi toplumunun demokratikhaklarının savunulmasıdır. Alevilik üzerine her söylenen ve her yapılan da bir devlet parmağı aramak geleneksel bir hastalığın sürdürülmesi olur. Dolayısıyla "kampanya" nitelememiz söylenen ve yapılanların hepsini bir kaba koymak anlamına değil, devlet ve gerici güçlerin plan ve niyetleri anlamına gelmektedir.

Kampanya boyunca Aleviliği Türklükle özdeş gösteren bir tez işlenmektedir. Bu teze göre "Alevilik islamiyetin Türk yorumudur." Tezin arkasındaki siyasi hesaplar hemen sırıtıyor.

EN İYİ ALEVİ KÜRT'E KARŞI ALEVİDİR!

Kürt meselesinde TC, iktidarı ve muhalefetiyle, Aleviliğe kullanılacak bir koz olarak sarılmaya çalışıyor. 413 Nolu kararnameyle Kürt halkına yönelik baskı ve saldırılar yeni bir boyuta tırmandırılırken, Alevi meselesi ön plana sürülüyor veya sürülmesine yeşil ışık yakılıyor. Tabi, hesaplar Alevi meselesinin haklılığını ortadan kaldırmıyor ve onu kirletmiyor. Bunlar TC devletinin niyetlerini açığa vuruyor.

Devlet planında esas düğüm Kürt meselesiyle ilgilidir. Kürt toplumunun iç farklılıklarına oynanıyor. İşbirlikçi Kürt burjuvaları, korucular, zorla veya parayla satın alınmış aşiret reisleri ve Alevi-Sünni ayrımı başta olmak üzere dini farklılıklar Kürt halkına karşı kullanılmaya çalışılıyor. Devlet, Kürt halkına karşı savaşta yedek güçlerini Kürt toplumu içindeki farklılıklardan devşirmeye

çalışıyor. Aşiret farklılıkları üzerine yapılan hesaplar son iki yıl içinde ciddi bir boyut almış durumda. Zaten TC, Kürt toplumu üzer ndeki egemenliğini gerici Kürt egemenleriyle ittifak zeminine dayandırmıştır. İsyan eden Kürt egemenleri ezilmiş, diğerleri ile ise sıkı bir işbirliği kurulmuştur. "Laik" ve "çağdaş" Türkiye, en geri ve en köhne güçlere yaslanarak Kürt toplumu üzerindeki egemenliğini muhafaza etmeye çalışmıştır. Batı'ya yarım-yamalak da olsa "laiklik" ve "çağdaşlık" getirilmiş, ama, Kürt toplumunda bu bile yapılmamıştır. "Çağdaş Türkiye", Kürt toplumunun çağdışılığında menfaat aramıştır. Ancak gelişen kapitalist ilişkiler TC'nin ve onun Kürt toplumundaki yedek güçlerinin toplumsal dayanaklarını eritmeye başlamıştır. Kürt işçi, köylü ve gençleri yeni toplumsal dinamikler olarak boyvermişlerdir. Kürt toplumunu asıl bu güçler çağdaş ve laik yapıyor. TC, ölüleri dirilterek köhne ve gerici güçleri ayakta tutmaya çalışarak Kürt toplumunun yeni ve güçlü toplumsal dinamiklerini ezmenin yollarını aramaktadır. Öyle ki, GAP, TV. okul ve benzeri "modem" eritme yolları bile ikinci planda kalıyor, Kürt toplumunun gerici güçlerine yaslanarak ezme metodu önplana geçiyor. Avrupa kapılarında dilencilik yapan Türkiye, Kürt toplumunda Asyalılığa oynuyor. TC'nin Kürt planının ana maddeleri şöyle sıralanabilir.

1- Kürt toplumunu kendi içinde parçalamak veya varolan farklılıkları kullanılabilir hale getirmek;

2- Satınalınan ve işbirlikçi kesimleri Kürt yurtsever hareketin üzerine salmak;

3- Yurtsever hareketin diri ve mücadeleci kesimlerini ezmek;

4- Bütün bunları yaparken "dil ve kültürel haklar" sakızını çiğnetmek, bunu Kürt meselesinin sözümona demokratik çözümü diye yuttumak;

5- Türkiye devrimci ve demokratik hareketi ile Kürt yurtsever hareketini birbirinden koparmak, Kürt meselesin-

deki tavırlarına bağlı olarak kimisini ezmek, kimisini ise kayırmak (413 Nolu KHK tırpanı ile devrimci örgütlere karşı operasyonlar hızlandırılırken TBKP ve "legal marksistler"e şeker dağıtılması tesadüf olmamıştır.

Planının bir parçası olarak Alevilikten de yararlanılmaya çalışılmaktadır. Alevilik Kürt toplumunu parçalayan ve şovenist birliği ayakta tutan bir silah olarak piyasaya sürülüyor. Burada sözkonusu olan Alevi toplumunun demokratik hakları değildir. Bunlardan aksesuar olarak bahsediliyor. Sünni ve alevi Kürtlerin ortak hareket etmesi önlenmeye çalışılıyor. Kepenk indirme eylemlerine Nusaybin, Cizre, Batman vd. Sünni Kürt yöreleri dışında Dersimliler de katılmasına rağmen, bu sıkı bir sansürle gizleniyor. Osmanlı ve TC dönemlerinde Kürt hareketleri, Alevi kışkırtılarak, biri diğerinin üzerine sürülerek bastırıldı. TC egemenleri bu tarihi olanaktan mahrum kalmama çabası içindedir. Botan yangını, Dersim itfaiye eri yapılarak söndürülmeye çalışılıyor.

Siyasi hesapları bir tarafa bırakalım. "Aleviliğin İslamiyetin Türk yorumu" olduğu tezi kaba bir uydurmadan öte bir şey değildir.

Türkler, Aleviliği kendi toplumsal yapılarına uyarlayarak benimsemişler ve ona bir şeyler katmışlardır. Keza Aleviliği benimseyen değişik halklar, aynı dini inanışa sahip olmaktan dolayı birbirini etkilemişlerdir. Bu halklar buradan gelen kimi ortak özelliklere sahiptirler. Bütün bunlar doğru. Aynı şeyler, diğerdinler, örneğin sünni inanış için degeçerlidir. Ancak bu durum, Aleviliğin Türklükle özdeşleştirilmesini haklı çıkarmaz. Bir kez, Aleviliğin kaynağı Türkler değil, Araplardır. Türkler ve Kürtler, Aleviliği Araplardan alıyorlar. İkincisi, Alevi olanlar sadece Türkler değildir. Kürt ve Arap Aleviler devar. Anadolu'da Türk olmayan Aleviler eğer daha fazla değilse, Anadoludaki toplam Alevi nüfusunun üçte biri kadardır. Kaldı ki, Anadolu dışında da Aleviler vardır. Suriye nüfusunun, azınlık da

olsa önemli bir bölümü Alevidir.

Bütün bu basit gerçeklerin yok farzedilip "Aleviliğin İslamiyetin Türk yorumu" gibi gösterilmesi, Kürtleri ve Arapları Türkleştirme şovenizminin ifadesidir. Ayrıca bu, yeni bir şey de değildir. Bu kez, bilhassa Cumhuriyetten bu yana kullanılagelmiştir. Cumhuriyetle birlikte Aleviler üzerindeki baskının belli oranda hafiflemesi ve Aleviler arasında Cumhuriyete karşı sıcak bir ilgi ve desteğin oluşması, TC nin aleviliği Türk olmayan alevi halkları Türkleştirmenin bir aracı olarak kullanmasını getirmiştir. Nitekim, Türkleştirme bu kesimler arasında diğerlerine göre daha güçlü olmuştur. Örneğin bugün, Türk Alevi diye gösterilenlerin epey bir bölümü bir veya iki kuşak öncesinde Kürtçe konuşan insanlardır.

TC, Alevi burjuvalarına ve devlet bürokrasisi içindeki kimi Alevilere yaslanarak, Alevicilik ve Alevi hakları kisvesi altında Türkleştirme şovenizmini yeniden alevlendirme çabası içindedir. TC'nin buna ihtiyacı olduğuna şüphe yok. Kürt uyanışın güçlendiği günümüzde bir şovenist silah olarak Aleviliğe yapışıyor.

ALEVİYİ TÜRKLEŞTİRMENİN ARACI: BEKTAŞİLİK

Alevilik üzerine yazılıp söylenenlerin büyük bir bölümünde Alevilik Bektaşilikle özdeş gösteriliyor. Bu da Aleviliğin "İslamiyetin Türk yorumu" olduğu tezi kadar uydurma bir tezdir ve aynı Türkleştirme şovenizmini ifade ediyor. Çünkü, aradaki ilişki ve ortak yanlara rağmen, Alevilik ve Bektaşilik aynı şey değildir. Dini olarak Bektaşilik, Alevilik içinde bir tekkedir.Olsa olsa Alevilik içi bir tarikat olarak ele alınabilir, Aleviliğin tamamının ifadesi olarak kullanılamaz.

Sosyal ve siyasal tarihi açısından ise Bektaşilik Alevi-

likten çok farklı bir çizgi izlemiştir. Osmanlı İmparatorluğunda, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına kadar Saray-Bektaşi ittifakı sözkonusuydu. Hacı Bektaşi Veli, Yeniçerilerin piri idi. Oysa aynı dönemde Aleviler, "Kızılbaş" denip katlediliyordu. Bektaşi pirleri Saray'ın hizmetindeydiler ve gıdıklayıcı eleştirilerine rağmen korunuyorlardı. Ayrıca Bektaşi pir ve dervişleri Alevi hareketine karşı Saray'ın "Beşinci kolu" olarak kullanıldılar. Alevi toplumu üzerinde Bektaşiliğin etkisi Alevi hareketini bastırmanın ve Alevileri teslim almanın aracı olarak kullanıldı.Aleviler üzerine de Bektaşi pirlerinin etkisinin güçlenmesinde Bektaşiliğin Saray'a yakınlığı önemli bir rol oynadı. Şöyle ki, Bektaşilik Alevilerin icazet kapısı ve kendini gizleme aracı oldu. Yılgınlar, baskılardan kurtulmak isteyenler Bektaşiliğe sığındı, Bektaşi göründü. Kimileri ise, Tekke mensubu olmadan Bektaşi oldular. Yani Bektaşilikle Aleviler kendilerine yasal bir konum edinmeye çalıştılar. Bektaşilik aracılığıyla yasal konum arama, Aleviler arasında Bektaşi motifinin olduğundan daha güçlü görünmesini getirdi.

Cumhuriyet altında da Bektaşi-Devlet ittifakı devam etti. Sünni kesim tarafından horlanmasına rağmen, Bektaşiler devlet kapısında büyük oranda itibar gördüler, TC. ile devamlı barışık oldular. Osmanlı dönemindeki çizgi TC döneminde de devam etti. Bektaşi pirleri, Ulusoylar, Çelebiler, Kürt Alevi hareketlerine karşı devletin emrinde hareket ettiler. Örneğin, Koçgiri ve Dersim isyanlarına karşı Bektaşi pirleri TC'nin misyonerleri oldular.

Bütün bunlar, bir inanış olarak Bektaşiliğin horlanmasını getirmez ve böylesi davranışlara haklılık kazandırmaz. Bütün dini inanışlar için olduğu gibi, Bektaşilik için de din ve vicdan özgürlüğünü savunmak, Bektaşilere yönelik horlamalara karşı mücadele etmek gerek. Ancak, diğer taraftan bu durum günümüzde de sürdürülmek istenen bir takım olgulara gözümüzü kapamamızı getirmez, getir-

memelidir. Bektaşi-Alevi özdeşleştirmesi Bektaşiliğin misyonerlik rolünün günümüzde de sürdürülmesi içindir. Bektaşilik vasıtasıyla bir bütün olarak Alevi hareketi "Beşinci Kol" faaliyetine dönüştürülmek isteniyor.Türkiye'de Bektaşilik Türklerden ibaret bir tarikattır. Bektaşilik Alevilikle özdeşleştirilince Alevilik tümden bir Türk inanışı olmuş oluyor. Türkleştirme heveslilerinin bu teze sarılmalarının sebebi, olduğu gibi açığa çıkıyor.

ALEVİ REAKSİYONERLİĞİ, SOL'A VE KÜRT YURTSEVER HAREKETİNE DÜŞMANLIK

Alevilik üzerine sürdürülen tartışmalarda "Alevilere cami" önerenler oluyor. Rıza Zelyut 2000'E DOĞRU dergisine gönderdiği açıklamada (10 Haziran 1990 sayısı) bunların Humeynici Aleviler olduğunu söylüyor. Gerçekten de Türkiye'de ve dışarda Aleviliği Şii dini istikametinde yeniden biçimlendirme çabasında olanlar var. Alevilik, sünnilikten olduğu kadar Şiilikten de farklıdır. Nasıl ki, Peygamber birliği Alevilikle sünniliği bir yapmıyorsa 12 İmamlara inanç da Alevilik ve Şiiliği bir yapmıyor.Alevilikteki dini çözülmeyi bir boşluk olarak değerlendirip herkes kendine göre bu boşluğu doldurmaya çalışıyor. Sünniler sünnileştirerek, Şiiler Şiileştirerek... Alevi dindarlar da bağnaz bir Aleviliğe sarılarak bu boşluğu gidermeye çalışıyorlar. Bütün bunlar gericilik noktasında birleşiyorlar. Şiilik ve Sünniliğin tersine,Alevilik iktidarı dini olmamış, her zaman muhalif eğilim olarak kalmıştır. Bu olgu ve bunun sebebi durumundaki Aleviliğin göçebeköylü sosyal yapısı onu değişime açık bir din yapmıştır. Zaten hiçbir zaman şehirlerde sağlam bir yer edinemeyen Alevilik, 1950'lerden bu yana Türkiye'de kırlardaki kapitalist gelişmeye bağlı olarak oluşan sosyal çözülmeyle zaten çok sert olmayan dini katılığından epey şey kaybetmiştir.

Dede kurumu büyük oranda çözülmüş, Alevi dini ibadet eski katılığı ile sürdürülmemiştir. Öyle ki, günümüzde Alevilik bir ibadet dini olmaktan çok bir sosyal-dini inanış halini almıştır. Bu tarihi değişimden rahatsızlık duyan Alevi bağnazlar ve Aleviliği devlet içinde bir lobi malzemesi yapmak isteyen Alevi burjuva ve bürokratlar suçu solcu devrimci harekette görmekteler. Devrimciler materyallist düşünceleri ile Aleviliği yok ediyorlar! Hatta bunlardan daha ileri gidip, sol safları seçmekle Alevilerin başlarına bela aldığını, düşünüp söyleyenler var. Alevi saflardaki ilerici sosyal-siyasal değişimi içlerine sindiremeyen bu örümcek kafalılar ceplerini doldurmaktan başka birşey düşünmeyenler, ne dünyayı ne de Aleviliği kavrıyorlar. Değişimle Alevi toplumu kaybetmemiş kazanmıştır. Değişim, Alevi toplumunu daha demokrat bir toplum yapmıştır. Alevi toplumu kendi doğal gelişimi içinde solculuğu tercih etmiştir. Esasen bu yeni birşey de değildir. Ta bidayetinden beri Alevilik muhalif eğilim olagelmiştir. Böylesi bir inanca sahip insanların sol safları tercih etmesinden daha doğal ne olabilir? Bu ilerici ve doğal gelişime karşı durup bunun kabahatini solculukta ve solcularda arayanlar eski günlerini arayan Alevi reaksiyonerler ve Aleviliği kendine iktidar dini yapmak isteyen Alevi burjuvalardır. Devleti tümden ele geçiremeseler bile, devletin birparçası olarak örgütlenebilecekleri, Aleviliği ise Sünnilikten sonra devletin ikinci dini olarak benimsetebilecekleri umut ve çabası içindedirler. Kır toplumunun ağa-dede ittifakı böylece, Alevi burjuvazisi-Alevi diyanet teşkilatı ittifakı olarak yenilenmiş olacaktır. Alevi reaksiyonerleri ve burjuvalarının bu gerici emek ve çabaları onları Türk burjuvazisiyle ve TC devletiyle birleştiriyor, devrimci ve yurtsever hareketlerden ise uzaklaştırıyor.

Türk ve Kürt sol hareketinin diğer konularda olduğu gibi, Alevilik konusunda da eleştirisi yapılabilir ve yapılmalıdır. Diğer bir çok sahada olduğu gibi bu sahada

da solda sekterlik egemen olmuştur. En kaba deyimiyle, nasılsa sosyalizmin her şeyi halledeceği, sınıfsal milli, dini bütün haksızlıkları ortadan kaldıracağı, herkesi kurtaracağı düşüncesiyle bir çok demokratik meselenin üstünden atlanmış, bu meseler var ama yok sayılmıştır. Bu bakış Alevilik meselesinde de egemen olmuş, Aleviliğin gündeme getirilmesi sınıfı bölen bir şeymiş gibi algılanmıştır. Solda bu sekter çizgi belli oranda zayıflamasına rağmen varlığını sürdürüyor. Alevi solcular arasında bu sekter çizgi Alevi nihilizmi ile üst üste çakışmaktadır. Solda bu sekterliğin ve nihilizmin yenilmesi gerekiyor. Ancak Alevi reaksiyonerlerinin ve burjuvalarının yaptığı genel olarak solun veya Alevi solculuğunun eleştirisi değildir. Onlar, devletçi, Türk milliyetçisi ve dinci bir gerici eğilim oluşturmaya çalışıyorlar. Devrimci hareketi düşman ilan ediyorlar. Sosyalizme kefen dikilip mezar kazıldığı günümüzde onlar da bu koroya Alevi bağnazlığı bayrağıyla katılıyorlar. Kürt "tehlikesi" karşısında, ulusal demokratik harekete karşı TC'nin yedek lastiği rolüne oynuyorlar.

KEMALİZM VE ALEVİLİK

Kampanyalar boyunca dikkat çeken bir nokta, ideoloji olarak Kemalizmin ön plana çıkarılmasıdır. Aleviliği devlet dini veya dinlerinden birisi yapmak isteyen Alevi burjuva ve bürokratları ideoloji olarak Kemalizme yapışıyorlar. Aleviliği devlet malı yapmak isteyen TC egemenleri ise bu çabaya hay hay deyip mavi boncuk dağıtıyorlar. Yeter ki, solcu ve Kürtçü olmasın, gerisi mesele değil diye düşünüyorlar. Kemalizme sarılan Alevi egemenleri Sünnileştirme ve Şiileştirmeye karşı Kemalist ve devletçi Alevi alternatifiyle çıkıyorlar. Günümüz dünyasının "uzlaşma ve yumuşama" şartları altında Şii ve Sünni bağnazlığa karşı ABD başta olmak üzere emperyalist güçler bu tarz bir Aleviciliği tercih edeceklerdir. AT kapısını Alev-

ilikle zorlayalım diyenAlevi burjuvalar bu desteğe güveniyor olsalar gerektir.

Tartışmalarda bir başka olgu dikkati çekiyor: Laikliğin ve Kemalizmin elden gitmekte olduğu kanaatinde olan Kemalist "laik" kişi ve çevreler Aleviliğe sarılıyorlar. Kimilerinin iyi niyetinden şüphe etmek mümkün değil. Ancak bu iyi niyetin ötesinde söylenen ve yapılanların objektif siyasi anlamına bakmak gerekiyor. Kemalistler, Alevi halkıyla değil, Alevi burjuva bürokratları ile Kemalist, devletçi, Kürt hareketine karşı ve Türk milliyetçisi bir Alevilik çizgisinde birleşiyorlar. Sünnileştirerek veya Şiileştirerek değil, devletleştirerek Türkleştirmeye çalışıyorlar.

Kemalizme sarılanlar şöyle bir tesbitten yola çıkıyorlar: "Hilafeti kaldırmak ve laikliği getirmekle Kemalizm, Aleviler üzerindeki baskıyı kaldırmıştır. Aleviler büyük oranda Kemalisttir."

Yazının başında da değindiğimiz gibi, hilafetin kaldırılması ve yarım da olsa laikliğin getirilmesi Alevilik ve Aleviler üzerindeki baskıyı hafifletmiştir. Bu durum Aleviler arasında TC'ye ve Kemalizme karşı belli bir sempati ve desteğin oluşmasını getirmiştir. Ancak, TC ve Kemalizm bu destekten yararlanmasına rağmen, Aleviler için din ve vicdan özgürlüğü olmamış, Alevilik ezilen bir mezhep olarak kalmıştır. Alevi Kürtlerin isyanları olan Koçgiri ve Dersim İsyanları Kemalist TC tarafından katliamlarla bastırılmıştır. Bunların dışında da Türk ve Kürt Aleviler sayısız baskı ve saldırılara maruz kalmışlardır. Zaten başından beri Kürt Alevilerin önemli bir bölümü TC ve Kemalizme karşı olmuşlardır.

"Laik" TC, Aleviler için neden özgürlük getirmemiştir? Bu sorunun cevabı Türk Devriminin karakterinde yatmaktadır. Kemalist devrimle, Hilafet ve Saltanatın yerine Cumhuriyet kurulmuş olmasına rağmen, kurulan cumhuriyet burjuva diktatörlüğünün çıkarları elverdiği oranda

demokrat olmuştur. Bu demokratlık ise cılız bile olamamıştır. Cılız Türk burjuvazisi egemenliğini sürdürmenin yolunu baskı, zulüm ve zorbalıkta ve gerici güçlerle ittifakta bulmuştur.

Türk burjuva devrimi, eski egemen yapıyı ortadan kaldırmadı, onu "çağdaş"laştırdı. Müslüman olmayan sermaye ve ticaret kesimi büyük oranda tasfiye edildi. Bunların yerini müslümanlar aldı. Osmanlı asker ve sivil bürokratları, büyük toprak sahipleri, palazlanan müslüman burjuvalar, eşraf-ayan müslüman ticaret erbabı Kemalist diktatörlük altında kah isteyerek, kah zorlanarak cumhuriyetçi oldu.

Devlet hem ekonomik hem de sosyal ve siyasal olarak motor rolü gördü. Bu çerçevede Cumhuriyet'e ve Kemalist diktatörlüğe isyan eden Sünni egemenler bastırıldı, diğerleri ile ise hem ekonomide hem de siyasi iktidarda ittifak kuruldu. Sünni egemenler devlet katındaki konumları yeniden düzenlemiş oldular. Devlet Cami ittifakı, yeni şartlarda laiklik görünümü altında yeniden kuruldu. Hal bu olunca, Alevilerin "Devletin özgür vatandaşları" olmaları mümkün değildi. Nitekim Alevilere yönelik siyasi ve sosyal saldırılar arkası kesilmeden devam etti.

Özgür olmadıklarından dolayı, Aleviler, TC döneminde de devamlı muhalefet arayışı içinde oldular. Bir çizgi halinde muhalefeti desteklediler. Tek Parti egemenliğine karşı DP'yi, DP'ye karşı 27 Mayıs'ı, Demirel'e karşı DP'yi, Demirel'e karşı Ecevit'i... 1960'ların toplumsal ve siyasal hareketliliği içinde aleviler arasında sol devrimci eğilimler güçlendi. Ayrıca bu dönemin sonlarına doğru siyasi çıkış denemesinde bulundular. Ancak bu deneme Alevi toplumundaki sosyal ve siyasi gelişkinlikten ve Alevi ileri gelenlerinin tutarsızlıklarından dolayı başarısız kaldı. Bundan sonra Aleviler, gelişen sol hareketin derin etkisi altında 12 Mart'a muhalefet eden ve "Hakça Düzen" diyen Ecevit CHP'ni desteklediler. Ancak en ağır

saldırılara da bu dönemde maruz kaldılar. Ecevit'li TC de, onları saldırı ve katliamlardan koruyamadı. TC tarihi boyunca Aleviler, dertlerine deva olarak bir alternatif aradılar, kim muhalefet olduysa ona umut bağladılar, yine de kurtuluş aradılar, ama her defasında hayal kırıklığı ile karşılaştılar. En dramatik olanı ise 12 Eylül oldu. 12 Eylül'le kendilerine yönelik saldırılardan kurtulacaklarını uman Aleviler, yeni bir "Yavuz dönemi" yaşadılar. Baskı ve Sünnileştirme bu dönemde TC altındaki en yaygın halini aldı.

Muhalefet arayışı içinde Aleviler arasında sürekli bir şekilde güçlenen iki eğilim var; Devrimcilik ve Kürt Aleviler arasında ulusal demokratlık. Şimdi Devlet tarafından bu iki eğilime savaş açılmış durumda. Devrimciliğe karşı bir Alevi hareketi yaratılmaya çalışılıyor. Daha doğrusu güçlenen Alevi hareketi böylesi bir gerici ve Türkçü kanala sevkedilmek isteniyor. Kürtlere karşı kurulan "ulusal ittifak" burda da oluşturulmaya çalışılıyor.

EZENE KARŞI EZİLENLERİN BİRLİĞİ

Alevi toplumu ezilen bir toplumdur. Sözkonusu olan dini inanışlarından dolayı bir ezilmişlik olmasına rağmen, bu, dinler arası ayrılık ve tartışmaların ötesine de ciddi bir sosyal ve siyasal sorundur. Meselenin din ve dinler arası çatışma seviyesine indirgenmesi, gerçek hedefinden saptırılması demektir. Bu saptırmada çıkarı olanlar, daha fazla imtiyaz kapmak için din lobiciliği yapan veya yaptıran egemen güçlerdir. Devlet, kendi istekleri doğrultusunda kullanmak için Aleviliğe devlet katında yer ayırıp kürsü vermek istiyor. Yani, Aleviliği devlet malı haline getirerek ehilleştirmek istiyor. Kimi Alevi burjuva bürokratlar bu isteğe dörtelle sarılıyorlar. Oysa, Alevi halkının böylesi bi rtalebi olamaz. Sünni devlet örgütlenmesi içinde Alevi temsilciliği, Aleviliği sindirmeye ve Sünnileştirmeye yönelik en

sinsi ve en etkili yol olacaktır. Alevi toplumunun özgürlüğü değil, ezilmişliği güçlenmiş olacaktır. Alevi hareketinin gerçek sahibi Alevi halkıdır. Alevi halkının demokratik talepleri, onun özgürlük kavgası, diğer ezilenlere karşı baskı aygıtı ile değil, baskı aygıtına karşı diğer ezilenlerle ittifak kurmasını gerektirir. Ceplerini biraz daha şişirmek isteyen Alevi burjuva ve bürokratlarının peşinden giderse, Alevi halkı, her şeyden önce kendi davasına ihanet etmiş olur. Alevi halkı Devlet ve Alevi kodamanları ittifakına karşı ezilenlerin ittifakını savunmalı ve bunun onurlu kavgasını vermelidir. Alevi şehitlerine ve Aleviliğin yiğit direnişçi çizgisine layık olan da budur.

TÜRKİYE'DE DEMOKRATİK SİYASİ BİR MESELE: ALEVİLİK

Türkiye'de düşünce özgürlüğü gibi inanç özgürlüğü de yoktur. Daha doğrusu genel ve resmi olanın dışında farklı din ve inançlara sahip insanlarımız üzerinde baskı ve kısıtlamalar var.

Türkiye iddia edildiği gibi laik bir ülke de değildir. Zira laiklik anayasalara göstermelik veya ciddi maddeler koyarak kolayca elde edilecek bir şey değildir. Laik'lik salt din ile ilgili idari bir sorun da değil, aksine çok yönlü siyasal ve toplumsal, demokratik bir sorundur.

Türkiye'de devlet din ve mezhepler karşısında tarafsız davranmıyor. Aksine tek bir din ve tek bir mezhebin koruyucu, yayıcısı ve teşvikçisidir. bu nedenle de başka din ve inançtan insanlara karşı baskıcı ve zorlayıcıdır. Yasalarda yazılı olmamakla birlikte, gerçekte hayatta devletin resmi dini islam, mezhebi ise sunniliktir.

Devlet bir dini ve esas olarak da bir mezhebi koruyup, ders programından Jandarma dayağına kadar her çeşit zorlama ile yaymaya çalışırken; başka mezhep ve inançtan insanlarımıza karakol dayağından iş mahrumiyetine kadar her çeşit baskı reva görülmektedir.

Okullarda çocuklara, gençlere mecburi din dersi veriliyor. Beş vakit namazında niyazında olmayanlar pek çok devlet kuruluşunda işe alınmıyor. Bazı kurum ve makamlar farklı mezhep ve milliyetten insanlara zaten kapalıdır. Alevi köylerine zorla cami yaptırılıyor.

Bütün bunlar, devletin bilinçli yürüttüğü bir baskı ve sindirme politikasının sonuçlarıdır. Öte yandan dini baskılar sadece devletten kaynaklanmıyor. Dolayısıyla azınlık din ve mezhepler üzerindeki baskı ve zorlamalar salt laiklik çerçevesinde ele alınıp çözümlenebilecek sorunlar

değildir. İnanç özgürlüğü ile toplumun demokratik birikimleri arasında çok yakın bir ilişki vardır. Toplum ise devletin de yardımlarıyla tek yanlı olarak olumsuz önyargılarla şişirilmektedir.

Kızılbaşın kestiği yenmez, yahut Aleviler mum söndürüyormuş, önyargıları okulda, askerde, fabrikada, mahallede hergün binlerce insanı rahatsız ediyor, kavga nedeni oluyor.

Kimi yerde Ramazan ayında yemek yemek en hafifinden küfür ve dayak ile karşılanıyor.

Bunları sadece okul yüzü görmemiş cahil insanlar mı yapıyor? Hayır, Cemil Çiçek isimli, devletin bir bakanı çıkıp alenen Alevi halka hakaret ediyor.

Kıravatlı, tıraşlı ve losyonlu, sözümona modern Amerikan eğitimlilerin çıkardığı yüksek tirajlı "Sabah" gibi günlük bir gazetenin bulmaca köşesinde "sapık bir mezhep" diye Alevilik sorulabilir.

Bunlar baskı, bunlar hakaret, bunlar küfür değil mi? Baskı diye nitelendirmek için illa da adamı falakaya yatırıp ayaklarına sopa ile vurmak mı gerekir?

Her toplumun bugününde, dünün önemli birikimleri vardır. Türkiye ise Osmanlı İmparatorluğunun birikimine dayanıyor. Osmanlı İmparatorluğu daha 70 sene öncesine kadar Padişahın aynı zamanda Halife olduğu bir sistemdi.

Bu sömürgeci imparatorluk islam esaslarına ve şeriat hükümlerine göre yönetiliyordu. On binlerce, yüz binlerce Alevi ve Hristiyan'ın kılıçtan geçirildiği bir maziye dayanıyor. Yüzyılın en büyük katliamlarından biri, salt dini olmayan sebeplerle Hristiyan, Ermeni ve Süryani halklara karşı uygulandı.

Türkiye'nin gelmiş geçmiş bütün iktidarları, yüzkarası bu kanlı geçmişi reddetme yerine onunla övünüyorlar.

Böylesi bir geçmişten gelen böyle bir ülkede din ve inanç özgürlüğü ciddi bir meseledir, devrimci bir meseledir.

Aynı zamanda azınlıklarla ilgili bir meseledir.

Farklı din ve inançtan insanların baskı görmelerine karşı biz nasıl tavır alacağız?

Biz komünistler, baskının her çeşidine karşıyız. Sadece sömürüye ve siyasi baskıya karşı değil, sadece sömürgeciliğe ve ulusal tahakküme karşı değil, zulmün her çeşidine karşı mücadele ediyoruz. İdeolojimiz hümanist temellere dayanıyor. Toplumsal hiçbir sorun bizim ilgi alanımızın dışında kalamaz. Kavgamızı sadece sınıfsal alanlarla sınırlı tutamayız. Ulusal sorun da bizim sorunumuzdur, kadınların ezilmesi de bizim sorunumuzdur. Öyleyse dini baskılara karşı da, daha doğrusu insanların dini inançlarındaki farklılıktan ötürü baskı görmelerine karşı da mücadele etmek, her şeyden önce bir prensip meselesidir.

Aleviler üzerinde ise sadece dini baskılar değil, bazan katliamlara varmış hayati, siyasi, toplumsal ve kültürel baskılar sözkonusudur. Yani insanlar sırf Alevi oldukları için öldürülmüşlerdir.

Hal böyle iken devrimci hareket ne yazık ki, Alevilik meselesinde doğru bütünsel bir yaklaşım içinde değildir. Her şeyden önce Aleviliğin bir mesele olduğu ve üstelik ciddi siyasi bir mesele olduğu görülmüyor.

Aleviliğin salt bir dini inanç olarak ele alınması ve her çeşit dini inancın otomatikman gericilikle özdeşleştirilmesi meselenin taşıdığı siyasi ve demokratik içeriğin kavranmasını engelliyor. Oysa ki, Marksizm-Leninizm her şeyden önce materyalist bir teoridir. Toplumun kendi realitesini kendi maddesi içinde görmeyi emrediyor. Devrimci politikayı her türlü politik ve şematikkalıbın dışında, somut şartların somut tahlilinden çıkaran bir bilimselliği öngörüyor.

Nedir Alevilerin somut şartları?

Tarihe gitmeye, derin araştırmaların içine gömülmeye gerek yok. Maraş, Afrika'da bilinmeyen bir şehrin adı

değil. Burada katledilen insanların kemikleri henüz çürümedi. Vahşetin boyutları henüz hafızalardan silinmedi. Çorum'da, Sivas'ta aynısı denenmek istendi. Katliamı düzenleyenler, sevk ve idare edenler, ne yaptığını bilmez bir çapulcu sürüsü değildi.

O gün de iktidardaydılar, bugün de iktidardalar.

Sözümona solcu Ecevit, bağımsız Kıbrıs'a iki saat içinde çıkarma yapmakla övünürken Maraş'a iki günde girememiştir. Alevilerin yaşadığı somut realite budur. Yani Aleviler üzerindeki baskı, basit horlama ve dini normların ötesinde, bir ölüm-kalım meselesine dönüşmüşken, yüzbinlerce insan ciddi katledilme korkusu yaşanırken, biz bu somut duruma gözümüzü kapayıp "din meselesi bizi ilgilendirmez" diyerek mi geçeceğiz; yoksa tersine bilinçli bir politikayla buna karşı mücadele mi edeceğiz?

Hangisi materyalist bir tutumdur?

12 Eylül'den önce, Alevi halk, katliamlar boyutuna varan tehditler karşısında yaygın şekilde silahlanmak zorunda kalmıştır. Aleviler üzerindeki faşist zorbalık, basit bir baskının sınırlarını aşarak silahlanmayı zorunlu kılan genel bir savunmaya dönüşmüştür.

Mesele bu kadar ciddi iken, Aleviliğin bir mesele olduğunu ve siyasi demokratik bir içerik taşıdığını görmemek her şeyden önce ciddi siyasi bir tavır olmaz.

Kanaatimizce devrimci hareket yersiz bir endişe içerisindedir. Tıpkı bir zamanlar Kürt meselesi karşısında nasıl bir endişe taşıyor idiyse, şimdi de bu meselede tereddüt içindedir.

Farklı talepleri dile getirmeyi bölücülük olarak görmek, o zaman da yanlıştı, bugün de yanlıştır.

Şüphesiz Kürt meselesi içeriği, hedefleri ve programı itibarıyla çok farklı, çok boyutlu başka bir meseledir.Demokratik ve devrimci potansiyeli bakımından çok farklı bir öneme sahiptir. Ayrı bir ülke ve devlet sorunudur.

Ancak, Alevilerin talepleri de demokratik ve haklı tale-

plerdir. Savunulması gereken taleplerdir. Birincil derecede önemli meselelerden biri olmamakla beraber, Alevilik meselesi hem devletle ilgili siyasi bir meseledir, hem de toplumun kendisiyle ilgili toplumsal bir meseledir. Toplumsal yanları itibariyle yani yaygın tabiriyle Alevi-Sunni meselesi ve bunun taşıdığı sorunlar belli bir hassasiyet taşımaktadır. Bu açıdan bilinçli, sabırlı ve dikkatli bir mücadeleyi gerektiren nazik bir konudur. Bu da belli bir endişe ve ürkekliğe yolaçmaktadır.

Ancak, bu meseleyi deşmeyelim, deşersek sorun çıkar mantığı, devrimci mantık olmadığı gibi, hem devrimci harekete ve hem de halka güvensizlik anlamına geliyor.

Sadece Alevi halka değil, Sunni halka da güvensizlik anlamına geliyor. Her toplumsal mesele gibi, bu mesele de bugünden yarına kolayca çözümlenemez. Ancak biz çözümlenebileceğine inanıyoruz. Çünkü hem Alevi halka, hem de Sunni halka güveniyoruz.

Biz devrimciler olarak, her şeyden önce Alevilik-Sunnilik meselesinin tılsımını yıkmak zorundayız. Bunun da tartışılabilecek bir mesele olduğunu göstermek zorundayız. Tarihsel olarak varolan bu ayrımı, bu ayrımın yaratığı sorunları tartışmaya sokmak, demokratik bir bilincin gelişimine katkıda bulunacaktır. En başta Sunni halk arasında demokratikleşmeye neden olacaktır.

Devrimci olacaksak, her şeyden önce mevcut statükoyu aşmak, bize dayatılan çerçevenin en başta düşünce alanında dışına çıkmak zorundayız.

Düşüncede devrimci olmayan pratikte devrimci olamaz. Muhafazakarlık bilhassa da düşüncede muhafazakarlık devrimciliğin ve toplumsal yenilenmenin karşıtıdır. Biz eğer toplumun öncüleri olacaksak, en önce fikirde öncü olmak zorundayız. Kimsenin cesaret etmediğine cesaretle atılmak evvela biz devrimcilerin işidir.

Bu meseleden kaçmak, Aleviler kendi kaderlerine razı olsunlar, bu koşullarda yaşasınlar demektir. Bu ise zulme

boyun eğmektir, devlete teslim olmaktır.

Alevilerin haklarını savunmak hem demokratik bir görevdir, hem de devrimci bir tavırdır.

Bir çelişki de olsa, özellikle K...tanlı devrimci arkadaşlarımızın önemli bir bölümü, Alevilik meselesine zarar vereceği endişesiyle uzak ve karşı duruyorlar.

Bize göre tam tersine Alevilik meselesi K...istan için Türkiye'dekinden daha büyük bir öneme sahiptir. K.. halkının Alevi ve Sünni kesimleri arasındaki güvensizlik ve karşılıklı kuşku, K... ulusal hareketine geçmişte de bugün de zarar veriyor.

Şeyh Sait İsyanı, K...istan'ın en çaplı katliamı ve en geniş tarihsel momenti itibarıyla başarı şansı en yüksek ayaklanmasıydı. Ancak Alevi Kürt aşiretleri desteklemediler. İsyanın öncülerine güven duymadılar. Onların Kürt olmasına sempati ile ancak Sünni olmalarına kuşku ile baktılar.

Dersim İsyanı'nda ise Sünni aşiretler Alevi aşiretleri desteklemediler. Bu sorunlar K... milletini böylesine kader günlerinde birbirinden ayıran güvensizlikler, tarihte mi kaldı? Geçmişin izleri zayıflamış olsa bugün yaşamıyor mu?

K...istan ulusallaşma sürecinde bir ülkedir. Yani henüz aynı ulustan olma, ortak çıkarlar, aynı ulus olma bilinci ve yönelimi gelişmeye devam ediyor.

Geri toplumsal ilişkiler zemininde Alevi-Sünni ayrılığı ulusallaşma sürecinin önünde engel teşkil ediyor, onu zorlaştırıyor. Alevi halkın Sünni halka güven duyması, Sünni halkın Alevi halka toleransla yaklaşması, ulusallaşma sürecini derinleştirir, ulusal bütünlüğü geliştirir, K... ulusal davasını güçlendirir.

Sadece tersi, yani her konuşulduğunda böyle bir mesele yoktur demek tarihin birikimlerini koruduğu için endişeleri körükler, ulusal bütünleşmeyi zorlaştırır.

ALEVİLERİN DEMOKRATİK TALEPLERİ

Alevi halkın demokratik talepleri, değişik yönleri, değişik alanları içeren kapsamlı bir konudur. Ancak biz burada en temel taleplerine değinmek istiyoruz.

Yaygın bir kanı olarak, Alevilerin talepleri denince akla "cem" olayı geliyor. Elbette ki isteyen Alevi, her türlü baskı ve endişeden uzak cem yapabilmelidir. Ancak Alevilerin taleplerine sadece dini ve cem-cemevi yapmakla sınırlı saymak, meseleyi kavramamaktır.

Alevi halkın temel demokratik taleplerini şöyle sıralayabiliriz:

Alevilerin varlığının resmen tanınması: Bu talep, Alevilerin en temel demokratik hak talebidir. Her türlü demokratik talebin gerçekleştirilmesi için zorunlu bir ön koşuldur. 20 milyona varan bir insan ders programından televizyon yayınına kadar her yerde hiç yerine konuluyor. Sanki Türkiye'de yaşayan herkes aynı din ve aynı mezheptenmiş gibi davranılıyor. Bu tamamen eşitsiz antidemokratik bir tutumdur, her çeşit dini baskı ve tahakkümün ana kaynağıdır.Derhal son bulmalıdır, devlet Alevilerin ve başka din ve inançtan insanların bulunduğunu resmen kabul edip buna uygun davranmalıdır.

ALEVİLERE EŞİT HAKLAR:

Alevilerin talepleri, bir imtiyaz arama meselesi değildir.Kimilerinin öyle zannedip öyle gösterebileceği gibi Sünnilere karşı bir üstünlük bir egemenlik arayışı değildir. Tersine Sünnilerle tamamen eşit olmak istiyorlar. Hak eşitliği önemli bir meseledir. Bugünkü sorun ve çelişkilerin önemli bir bölümü eşit haklara sahip olmamaktan kaynaklanıyor. Her eşitsizlik toplumda düşmanlığı körükler,

eşitlik insanları birbirine yakınlaştırır, toplumsal hoşgörü ve demokrasi yaratır.

Bugün Diyanet İşleri Başkanlığı aynı zamanda Alevilerden alınan vergilerle faaliyet gösterirken, tamamen Sünni mezhebinin elindedir. Üstelik bütçenin pek çok bakanlığın bütçesinden büyükken Alevilerle ilgili yaptığı olumlu bir tek şey yoktur.Tersine Alevileri yok sayarak olumsuz yargılara katkıda bulunmaktadır.

Televizyonda, Amerika'nın Avrupa'nın kölesi olalım, fikri, milyonlarca para harcanarak habire pompa edilirken, yahut her vesile ile dini programlar yapılırken yahut başbakanın ve zevcelerinin hacca gidişi reklam edilirken, Aleviler hakkındaki olumsuz kanaatlerle ilgili aydınlatıcı tek bir program dahi yapılmamaktadır.

Ancak Alevilerin eşitlik talebi salt diyanette temsil yahut eşitlik değil, toplumsal hayatın her alanında eşitliktir. Eşitlik fikrinin devlet ve topluma kabul ettirilmesidir.

ALEVİLER ÜZERİNDEKİ BASKILARIN DERHAL SON BULMASI:

Aleviler üzerindeki her çeşit baskı ve tahakküm girişimleri derhal son bulmalıdır. Alevi köylerine cami yaptırma girişimleri ortaçağdaki din seferlerini hatırlatıyor. Kılıcın yerine valinin tehdidi, komutanın baskısı geçmiştir. Bu girişimler derhal son bulmalıdır.

Okullarda Alevi çocuklarını dini ibadete zorunlu kılan bütün uygulamalar derhal kaldırılmalıdır. Çeşitli kurum ve kuruluşlarda Alevilerin çiğnenen hakları güvence altına alınmalıdır.

ALEVİ KÜLTÜRÜ ÜZERİNDEKİ BASKILARIN KALDIRILMASI:

Alevilerin farklı olarak sadece dini inançları değil, aynı zamanda farklı bir yaşayışları, kültürleri ve bunun sonucu olarak oluşan değer yargıları vardır. Şüphesiz bunlar toplumsal gelişmeye paralel olarak değişime uğramaktadır.

Alevi kültürü üzerindeki yasak ve kısıtlamalar kaldırılmadır. Alevilikle ilgili araştırmalar ve çalışmalar özgürce yapılmalıdır. Alevilerle ilgili yalan yanlış önyargılara ve aşağılamalara karşı mücadele edilmelidir.

Şüphesiz ki bütün bu talepler kendiliğinden kabul edilmezler. Bu talepler için ciddi bir mücadele ve ciddi çabalar gerektiriyor. Bu talepler işçilerin, emekçilerin, gençlerin kadınların demokratik taleplerinden ayrı şeyler değildir. Bu talepler toplumdaki demokrasi ve özgürlük kavgasının bir parçasıdırlar. Devletin ve rejimin yapısı ve karakteri ile doğrudan ilintilidirler. Bu yüzden de genel devrimci, demokratik mücadelenin kapsamı içindedirler.

Peki, Alevilerin demokratik hakları için bir örgütlenme gerekir mi? Gerekirse nasıl bir örgütlenme olmalıdır?

Kanaatimizce gerekir. Örgütlenme biçimini de, bu taleplerin siyasi demokratik içeriği belirleyecektir. Yani bu talepleri savunmak ve gerçekleştirmek için oluşturulacak örgütlenme din temelinde bir örgüt değil, demokratik bir kuruluş olacaktır. Genel demokrasi mücadelesine katılan, Alevilerin taleplerini dile getiren ve bunlar için toplumun diğer demokratik güçleriyle beraber mücadele eden bir örgütlenme olmalıdır.

Bunun için en uygun biçim ülke çapında merkezi bir dernek kurmaktır. Bu çerçevede ve buna bağlı olarak çeşitli kurum ve kuruluşlar da yaratılabilir. Ancak her şeyden

önce Alevi halkın gözünde otorite olabilecek, Alevilerin demokratik taleplerine öncülük ve sözcülük edecek, kararlı bir merkezi yapı gerekir. Ülke çapındaki çeşitli çaba ve potansiyeli birleştirip ifade edecek bir karakterde olması gerekir.

Yani mesele, her mahallede, her köyde Alevilerin biraraya gelerek başbaşa vermesi ve Cem yapması, bunun için bir yer kiralaması meselesi değildir.

Tersine devleti ve toplumun bütününü muhatap alan demokratik bir örgütlenmedir.

Bu örgütlenme yahut merkezi dernek Alevilerin bütün demokratik eğilimlerini içine alacak genişlikte olmalıdır. Zira Aleviler arasında da doğal olarak çok farklı ideolojik politik yönelimler, tercihler vardır. Ancak hepsini birleştiren şey ortak talepleridir.

Bu bakımdan böyle bir dernek, Alevi Dedesinden sanatçıya, milletvekilinden bilim adamına kadar, fabrikadaki işçiden üniversitedeki öğrenciye kadar geniş bir öncü kadroyu kapsamalıdır.

Böyle bir örgütlenme doğal olarak salt üye ve üye sayısı ile değil toplumdaki ağırlığı ve mücadelesinin yaratığı olumlu yankıların etkisiyle yolaçacaktır.

SONSÖZ:

Bu yazı bir tartışmaya başlangıç yazısıdır. Bu meseleyi tartışmaya sokmayı amaçlıyor. Her konuda her diyeceğini tamamen söyleyen bir yazı değildir. Konunun tartışmayla gelişeceğine ve zenginleşeceğine inanıyoruz. Bundan olumlu yönelimler ve çözümler çıkacağına inanıyoruz.

Alevilik meselesi Türkiye'de toplumsal muhalefetin içinde bir meseledir. Devrimciliğin ilkin kitlesel olarak Alevi kesimlerde yankı bulması, Aleviliğin geçmişinde merkezi devlete karşı sayısız ayaklanmanın olması, Alevilerin sola yönelmiş olması, genel olarak burjuva da olsa, daha çok sol

muhalefet partilerine yakın olması bunu gösteriyor.

İster Türkiye'yi bir takım reformlarla demokratikleştirmek isteyen bir reformist olsun, ister Türkiye'yi kökünden değiştirmek isteyen bir devrimci olsun; Türkiye'nin bugünü ve geleceğiyle ilgilenen her kişinin Alevilik ve bunun ötesinde azınlık din ve milliyetler meselesini ciddiye alması gerekir.

Değilse kendi çabasını ciddiye almıyor demektir.

Selman CİRANOĞLU
Hedef s.5 1989

DEMOKRASİ MÜCADELESİ VE LAİKLİK

12 Eylül rejiminin demokrasi düşmanı, faşist niteliği artık geniş toplumsal kesimler tarafından her geçen gün daha iyi anlaşılıyor. Bu rejime yapılan demokrasi makyajı içte ve dışta hiç de inandırıcı olmuyor. Şüphesiz tekelci oligarşi G. Afrika'daki ırkçı rejime, Şili'deki Pinochet diktatörlüğüne, Ziya-Ül Hak Pakistan'ına ve İsrail siyonistlerine kendi çıkarları gereği sahip çıkar. ABD ve AET emperyalistleri 12 Eylül rejimine sahip çıkmak içinde birçok gerekçeye sahiptir. Bu nedenle insan haklarını savunur görünseler de Evren-Özal ittifaklarıyla ilişkilerini geliştirip sürdürmekte kararlı olmaları normal. Ama Türkiye'de yaşayan milyonlarca işçi, emekçi, genç için sorun kökten değişik bir süreç izlemektedir. Genel olarak demokrasi mücadelesi yükselirken bir gün özel olarak nasıl bir demokrasi kim için demokrasi ve bu demokrasi nasıl bir mücadelede elde edilecek sorularına verilecek cevaplar ve tartışmalar önem kazanıyor. Biz demokrasi ve özgürlük kavgasının ancak işçi sınıfı öncülüğünde bütün devrimci, yurtsever anti-faşist güçlerin birliği ve ortak mücadelesi ilezafere ulaşabileceğine ve bu kavganın Emperyalizme bağımlılıktan, kapitalist sömürüden kurtulup sosyalizme geçişi hedef alması gerektiğine inanıyoruz. Ancak bunu böyle söyleyip geçmek hiçbir sorunu çözmez.

Demokrasiden ve demokrasi mücadelesinden ne anladığımızın net olması ve bu anlayışın kitlelerin günlük mücadelesine, yaşantısına yansıması gerekir. Onlarla rezonansa gelip aynı kanallarda buluşup, aynı hedeflere yürümek gerekir.

Egemen sınıflar her zaman muhalif devrimci

örgütleri, kitleleri kışkırtmakla, aldatmakla suçladılar.Bin türlü baskı ve şantajla kitleleri devrimci mücadeleden koparmaya çalıştılar, çalışıyorlar. Şüphesiz örgütsüz hiçbir mücadele başarıya ulaşmaz. Her mücadele anlayışı kendine uygun örgütlenmeleri yaratacaktır. Ancak kitleler, diktatörler istemiyor diye mücadeleden vazgeçmiyorlarsa, sadece devrimci örgütler istiyor diye mücadele etmezler. Kitleler kendilerini direkt olarak ilgilendiren sorunların çözümü için mücadele etme ve bunun örgütlenmesi ihtiyacı içindedir. Örneğin işçi sınıfı devrimci örgütleri memnun etmek için değil kendi sınıfının ve tek tek işçilerin iş güvenliği, daha daha ileri sosyal haklar, kapitalist sömürüyü kısıtlama gibi güncel çıkarlar için ve kapitalist sömürüyü ortadan kaldırmak için mücadele etmek zorundadır. Yine öğrenci gençlik demokratik bir eğitim için, özerk üniversite için, gençlik üzerindeki polis-idare tarafından sürdürülen baskıların kalkması için mücadele etmek zorundadır. Toplumun bütün kesimleri de gerek güncel gerekse uzun vadeli çıkarları doğrultusunda mücadele etmek ve bu mücadelelerini bir örgütlülüğe kavuşturmak zorundadır. Şüphesiz örgütlenmenin ve mücadelenin sendikal, demokratik, siyasi boyutları vardır ve biçimleri somut duruma göre önceden bütün detaylarıyla belirlenecektir. Örgütlenme ve mücadele biçimleri somut gelişmelere göre değişip zenginleşecektir. Sorun işçi sınıfını, emekçileri ve tüm toplumu baskı altında tutan rejimin her alandaki paslı zincirlerini yakalayıp teşhir etmek ve bunların kırılması için mücadele etmektir.

12 Eylül rejiminin en ikiyüzlü politikalarından biri de laiklik alanındadır. Halen de en çok nutuk atılan konulardan biri laikliğin faziletleri olmasına rağmen uygulamasının tam tersi olduğudur. Cezaevlerinde ve okullarda gayri resmi zorunlu oruç tutturmaya, tutmayanlara yemek vermeme, denk gelirse Gazi üniversitesinde olduğu gibi döverek okuldan kovma, Van'da olduğu gibi öldürme. Yurtdışındaki

din görevlilerine Rabıta'dan maaş bağlama, Türkiye'nin değil bütün dünyanın imam ihtiyacını karşılayacak İmam Hatip Liseleri, Kur'an kursları, İlahiyat fakülteleri açma, Alevi köylere cami yapma zorlaması ve imam gönderme kampanyası, askeri uçak ve helikopterlerle ayet, hadis yazılı kağıt parçaları atma vb. bir çok uygulama halen sürmektedir. Bütün bu uygulamalar 12 Eylül'ün oluşturduğu ve ANAP'ın devraldığı Türk-İslam Sentezi ideolojisinin sonuçlarıdır. Laiklikle ilgisi olmayan bu ideoloji şeriatçı tarikatlarla rejimin uzlaşma politikasının ifadesi olmuş ve sol, devrimci muhalefete karşı uzun vadede çözüm olarak düşünülmüştür. Bu uzlaşmanın sonucu olarak devletin bütün kademeleri ve üniversiteler ırkçı-şeriatçı kadrolara teslim edilip, sola ve demokrasiye karşı teminat altına alınmıştır. Cumhuriyet tarihinde ilk defa bir cumhurbaşkanı kürsülerde ayetler, hadisler okuyarak halkı ikna etmeye çabalamakta, tarikat şeyhi olan Kıbrısi Efendi de pahalılık ve enflasyonun Allahın hikmeti olduğunu, Müslümanların bu konuda hükümeti suçlamalarının günah olduğunu söyleyebilmektedir. Bütün bunlara da laiklik denilmektedir. Demokrasinin olmadığı yerde Laiklik olmayacağı gibi gerçek bir laiklik olmadan da demokrasi olmaz. Biz gerçekten Laikiz ve Laiklikten yanayız. Ancak laiklik nedir?..Ağzını açan burjuva politikacısı, yüzde doksan dokuzu Müslüman olan bu ülke diye başlıyor. Evet Kenan Evren'den, Turgut Özal'dan Çetin Altan'a, Şeyh Kıbrısi'den, Vehbi Koç'tan, Kemal Kaçar'dan, Cemalettin Kaplan'dan, Necmeddin Hoca'dan Mustafa Timisi'ye, Arif Sağ'a kadar herkesin nüfus cüzdanına dinin yazılması bile laikliğe aykırıdır ya, neyse bütün bu insanlar aynı islami inanca mı sahiptir? Hristiyan, Musevi, Yezidi yurttaşlarımızı ve her-hangi bir dini inancı olmayan yurttaşlarımızı bir yana bırakalım. Ben müslümanım diyen yurttaşlarımızın hepsi aynı inançta mı? Müslümanlığın farklı mezhepleri nasıl tek potada birleştiriliyor? Hangi laik

ülkede devlete bağlı bütçeden beslenen, Diyanet işleri Teşkilatı var ve bu teşkilat bir tek mezhebin eline veriliyor? Hangi laik ülkede bir mez-hep devlet eliyle hakim kılınabilir, ya da bir mezhep devlet eliyle yok sayılabilir? Hangi laik ülkede bir mezhebin inançları devlet okullarında zorunlu ders olarak okutulabilir ve Valiler, kaymakamlar zorla cami yaptırtabilir?

Biz gerçekten laiklikten yanayız. Türban yasağı vb. saçmalıklara karşı olduk. Ancak hiçbir dini zorlamanın ve baskının olmaması, inanmak kadar inanmamanın ve inananların kendi inancına göre yaşama, ibadet etme vb. haklarının kabul edilmesi, savunulması gerekir. Yüzde doksan küsuru müslüman olan bu ülkede tahmini olarak bu nüfusun üçte biri, dörtte biri Alevi mezhebine bağlı.Müslüman olmayan dini azınlıklar kısıtlı da olsa dini haklarına sahipler. 12 Eylül sonrası onların çocuklarına da zorunlu din dersi gibi hizmetler yapıldıysa da bu yurttaşlarımız uzun bir mücadele sonucu bu zorunluluktan kurtuldu. Alevi halkımız ise halen yok sayılıyor ve hiçbir resmi hakkı, hukuku yok. Samimi dindarlar üzerindeki baskılara karşı çıkmak gerçek bir laiklik mücadelesini zorunlu kılar. Gerçek laiklik devletin hiçbir dini kural, kurum koymadandin işlerinden elini eteğini çekmesi ve tüm yurttaşların, bütün din ve mezheplerin karşısında tarafsız konumunu ilan ve garanti etmesidir. Dini kurum ve okulların devlet bütçesinden beslenmesine son verilmesi, ortak inanca sahip olanların bu sorunları kendi arasında özgürce örgütleyip, çözebilmeleri de laiklik gereğidir. Tabi ki Laiklik gereği dedik. Bir kısım Amerikani müslümanın ve 12 Eylülcülerin, Özalların Türk-İslam sentezine dayalı, bir elinde viski kadehi, iç çebinde hacı yağı, bir elinde ayet, hadis, cüzdanında hisse senedi, banka cüzdanı geçinip giden altı kaval üstü şişhane sahte laikliğin, gerçeğiyle ilgisi yok. Onlar laiklik adı altında demokrasi dışı baskı ve zulmü uyguluyorlar. Gerçek laiklik mücadelesi toplumun

geniş bir kesimine sinmiş olan gerici demokrasi düşmanı şartlanmaları ortadan kaldıracak, değişik dini inançlara sahip olanların ve hiçbir dini inancı olmayanların eşit haklarla baskısız, korkusuz yaşamasına olanak sağlayacaktır.

Hedef, s : 2Aralık 1989

SOSYALİSTLERİN İSLAMİ SİYASETLERLE GÜÇBİRLİĞİ MÜMKÜN MÜ?

Zeki TOMBAK

"Kahrolsun Amerikan Emperyalizmi!". 25 Ocak günü Beyazıt Camiinde cuma namazı kılan müslümanlar, Süleymaniye ve Sultanahmet camilerinden gelenlerin katılımıyla, Beyazıt meydanında bir gösteri gerçekleştirdiler. Gösteride atılan slganlardan biri de, başta yeralan slogandı. Aynı saatlerde çok sayıda il ve ilçe merkezinde müslümanların savaşa karşı gösteri yapmakta olduklarını, ertesi günün gazetelerinden öğrendik.

Cumartesi günü yayınlanan Milli Gazete'de Abdurrahman DİLİPAK, müslümanlara Tabibler Odası'nın başvurusunu yaptığı mitinge katılmaları için çağrı yaptı.

Sabah gazetesi A. DİLİPAK'ın çağrısını manşetten verdi. Başyazar Güngör Mengi, çağrıyla ilgili şu değerlendirmeyi yaptı:

"Dinci kesimin kitlesellik yaratmada düştüğü sıkıntıyı gidermek amacıyla sola yanaşmasıdır. Bu teşebbüsün soldaki muhatablardan ne cevap alacağı henüz bilinmiyor.

Solun laik ve entellektüel karakteri, bu işbirliğini sindirmeye elverişli değildir."

Bu yazı, müslümanlara, Güngör MENGİ'ye ve merak eden herkese bir cevaptır.

1-İSLAMİYET SİYASETTİR!

Türkiye'nin tekelci burjuvazisi, siyaseti sadece kendine saklamaya, kendisinin dışında kalan herkesin siyaset dışı kalması için yasaklar, engeller, barajlar koymaya çalışmaktadır. "Siyaset, okula, kışlaya, camiye girmemelidir". Bu pek bilinen bir tekerlemedir. Bir diğer tekerleme, işçilerin grevlerinin "ideolojik" olmasıdır. Her her arama mücadelesi "Maksatlıdır".

İstedikleri şudur; işçiler, öğrenciler, köylüler, memurlar, öğretmenler, askerler, küçük üreticiler politikayla ilgilenmesin, politika onlara ve temsilcilerine bırakılsın. Toplumun ezici çoğunluğunu oluşturan bu toplumsal sınıf ve tabakalar ise, seçimden seçime burjuva politikalar ve politikacılar arasında tercih yapsın ve bir sonraki seçime kadar politikayı kendilerine emanet etsin.

Sosyalistler, siyasi faaliyet üzerindeki bütün sınırlamaların kaldırılmasından, siyasi katılımın teşvik edilmesinden, siyasetin herkese ait ve sürekli bir faaliyet olmasından yanadırlar. Siyasete katılımın gelecekteki zemini, doğrudan doğruya iktidarı da kullanacak olan halkın öz örgütleri olacaktır. Ancak bu gün halkın değişik kesimlerinin siyasi iradesini ortaya koymasının ortak zeminleri oluşmamış, kurumlaşmış kanallar henüz yaratılamamıştır. Değişik toplum kesimleri, kendi mücadele kanallarını açmakta, geleneksel dayanışma ve mücadele araçlarını bugünün ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde dönüştürmektedir. Bir yandan yeni tutum alışlar ortaya çıkmakta, bir yandan eskimiş örgütlenme ve dayanışma biçimleri aşılmaktadır.

İşçiler politika yapmakta,sendika ve grev kavramlarına, en azından on senedir vermedikleri anlamları yüklemektedirler.

Müslümanların giderek genişleyen bir bölümü de,

düzene yönelik itirazların politik biçimlerde dile getirmeye başlamışlardır. Bu oldukça uzun süredir üzerlerinde duran bir baskının kırılmasıdır.

İslamiyet, içinde doğduğu 7 yüzyıl Arap toplumuna ve çağının anlayışlarına itiraz ve eleştirilerde bulunmuş, yeni bir toplum modeli önermiştir. Bu toplum modeli ve gerekçelerinin benimsenmesi için politik ve askeri bir mücadeleyi de öngürmüştür. Bunu yaparken, cemaatin ortak iradesine dayanmak gerektiğini vazetmiştir. Camiler esas olarak siyaset zeminleri olarak tasarlanmış ve başlangıçta bu işlevi görmüşlerdir. Ancak Sıffin savaşının tarafları olarak somutlanan üç farklı yaklaşımdan Muaviye'ninki politik olarak daha öne çıkmış ve islamiyetin öngördüğü din ve siyasi otorite ilişkilerinden farklılaşmış bir gelenek yaratılmıştır.

Osmanlı'da da dini ve siyasi otorite birbirinden ayrı ve siyasi otoriteden yana bükülmüş bir ilişki üzerine kurulmuştur. Üstelik bu ilişki siyasi sınırlar içinde varlığını sürdüren bütün dinlerle eşit mesafede olmadığı gibi, farklı islam geleneklerine karşı da eşit mesafede bir ilişki değildi. Özelikle Yavuz Selim'in Doğu seferlerinden sonra Osmanlı kendi otoritesinin kaynağını dinde aramamakla birlikte, Sünni bir islam yorumunu resmileştirmiştir.

Bu gelenek siyasi otoritenin kaynağını islama dayandırmaz. Dini otoriteyi, alınan siyasi kararların onaylayıcısı olarak tanımlar. Dolayısıyla siyasetle ilişkisini dolaylı hale getirir. Geniş müslüman yığınlar için din, bir ahlak ve ibadet yükümlülüğü ile sınırlanır.

Cumhuriyet ise, din ve mezhepler arasında gene aynı farklı mesafeyi kurar. Ancak bu kez, Kemalizm, sünni müslümanlığı bir siyasi rakip olarak tasarlar ve onu denetimine almak için bir kurumlaşmaya gider. Tevhid-i tedrisat kanunu da, Diyanet İşleri Reisliği de sadece sünni inanış için ve onu denetimde tutmak amacıyladır. Tarikatların faaliyetleri ve bu arada islamı öğretme işlevi yasaklanır, ama

devlet, dinin öğretilmesi ve öğreticilerinin yetiştirilmesi için faaliyet de göstermez. Nihayet, Kemalist iktidarlar, kendi burjuva sınıf tabanları genişledikten ve düzenin sağlama alındığından emin olduktan sonra yasakların bir kısmını gevşetirler. CHP 1946'da okullara din dersi koyar. Ancak bu devletin doğru bulduğu bir islam yorumunun okullarda okutulmasıdır. Bu dersler dahil, devletin din öğretimi, islamiyeti güzel ahlaka ve ibadete indirgemiş, resmi yaklaşım, islamiyeti ulusal birliğin ve kültürün bir unsuru olarak tasarlamıştır. Bütün yasaklamalara rağmen yaşamaya devam eden, resmi anlayış dışındaki müslümanlıklar bu yorumu kendi üzerlerinde bir zulüm olarak görürler. Ancak tepkileri sessiz ve sınırlıdır.

1950 sonrası tarıkatlar üzerindeki baskılar kısmen gevşetilmiştir. Ancak bu gevşetme düzenle, düzenin siyasi partilerinden biri olan DP ile bağ kurma karşılığıdır. Yoğun bir anti-komünizm tarikatların düzene ve halk düşmanı tek parti diktatörlüğüne yönelik muhalefetlerinin merkezine yerleştirilir. Komünizm müslümanlar için bütün tepkilerinin hedefi haline getirilir. Müslüman yığınlara itiraz ettikleri ne varsa "işte komünizm" denilmiştir.

Bu yüzden düzene karşı tepkili, savunduğu veya savunmaya çalıştığı değerler sistemini çürüten gelişmelere karşı öfkeli yığınlar, hepsinin kaynağı sandıkları komünizme ve düzeni eleştiren devrimcilerin üzerine saldırtılırlar.

1970'lerde müslüman çevrelerden bir bölümü siyaseti düzen partileri üzerinden değil, kendi partileri ile yapma noktasına gelirler. Önce MNP kurulur. Kapatılır. MSP olarak yeniden partileşilir. Aynı dönemde müslüman örgütlenmesinin geleneksel biçimi tarikatlar da varlığını sürdürmektedir, ancak belli dönüşümler geçirirler.

Bazı tarikatlar 1970'lerde başlayan ve 80'li yıllarda gelişen bir dönüşümden geçerler. Tabiri caizse Kültür ve Turizm Bakanlığı faaliyetleri kapsamında bir hayat tarzı

geliştirirler. Cerrahilik, Kadirilik ve bunlardan daha farklı bir gelenek halindeki Mevlevilik ve Bektaşilik bir kültürel, propagandif ve ilk ikisi için biraz dayanışma kurumlaşmasından başka bir anlam ifade etmezler. Çeşitli kollarıyla birlikte Nakşibendilik düzenle ve devletle gelişen ilişkiler kuran ve siyasi otoriteyle girdiği illişkiler nedeniyle kitleselliğini geliştiren bir tarikat kimliğindedir. Süleymancılık sağ partiler ve onların iktidarlarıyla çatışmamayı prensip haline getirmiş, oldukça sert bir sünni yaklaşıma dayansa da, düzenle her düzeyde ilişkiler kurmuş bir tarikattır. Düzene muhalefeti hep potansiyel haldedir ve öğrenci yurtları, Kur'an kursları gibi kurumlaşmalarına ilişilmemesi karşılığında, sessiz ve uyumludurlar. Nurculuk'un çeşitli kolları, geleneksel olarak DP-AP-DYP çizgisiyle ilintili yaşasalar da, muhalefetlerini de dile getirmeyi sürdürürler. Bugün bu kollardan biri olmaktan uzaklaşan, buna karşılık devletin de kollamasıyla güçlenmeye devam eden Fethullah Gülen'in çevresi (Zaman Gazetesi) neredeyse bütünüyle devletçi ve anti-Komünizm zemininde varlığını geliştirmektedir.

Bunlar geleneksel dinsel yapılanmaların çeşitli dönüşümler geçirerek yaşamaya devam edenleridir. Ancak özellikle 1980 sonrası, bir tarikat olmaktan bir siyaset olmaya evrilen veya doğrudan doğruya siyaset olarak şekillenen islamcılığa şahit olmuştur. Şiiliğe köklü itirazları olsa da, İran'daki islam radikalizmi, müslüman çevreleri iktidar duygusuyla beslemiş, siyasileştirmiştir. Bununla birlikte, doğrudan siyaset olarak şekillenmiş müslüman çevrelerin pek çoğunda dil ve tarz olarak, düzenle kendilerinden çok önce bağlarını koparmış sosyalist hareketin etkileri görülmektedir.

Bu tür bir İslamilik henüz yenidir. Ve müslümanların iddiaları ne olursa olsun, gerçek, daha işin başında olduklarıdır. Henüz kendi zeminlerini, kendi tutum alışlarını, kendi hedeflerini ve yollarını netleştirebilmiş değillerdir.

Örnek vermek gerekirse, Işıkçılar da tarikat olmaktan çok siyaset gibi şekillenmiş bir İslami oluşumdu. içinde yaşadıkları toplumsal ilişkilere, varolan düzene yönelik eleştirileri vardı. Bu eleştirilerin merkezine karşı-devrimciliği yerleştirdiler ve düzenle, düzenin en çürümüş yanlarıyla derin bir bütünleşme yaşadılar. Şimdi düzene eleştirileri, daha çok düzenin sosyalizme ve işçi hareketine karşı yeterince sert davranmamasına dair eleştiriler durumundadır. Türkiye gazetesini yayınlayan bu çevre, ANAP'la ama ANAP'ın en işçi düşmanı unsurlarıyla, Suudilerin cazibesiyle, Osmanlı'nın gerçek dışı bir tarihiyle ve devlet üzerinden İsrail dostluğuyla, ABD muhipliğiyle tanımlanır haldedir.

Dil keskin, eleştiri bütünsel olabilir. Ama mücadele kime ve neye yöneliktir, nereye kadardır? Zulme, sömürüye, rüşvete, yolsuzluğa, fuhuşa, emperyalizme, siyonizme, batılı değerlerin öne çıkmasına, eleştiri yöneltmek, kapitalizmi, demokrasiciliği yerden yere vurmak, iyidir. Ama bu eleştirinin, bu öfkenin devlet ve düzenle ne ölçüde bir kopuşa yol açtığı, reddiyenin sınırlarının ne olduğu, eleştirinin eylemli olup olmadığı sorularına da cevap vermek gerekir.İslami siyasetler henüz bu faaliyetin ilk adımlarını atmaktadırlar.

Şimdi "siyaseti" geri alma noktasındadırlar. Şimdi camilerini kurtarma noktasında bile değiller. Şimdi kendilerini reddettikleri düzenle, tekrar ve tekrar bağlayan bağları, kanalları keşfetme ve kesip kesmeyeceklerini, keseceklerse nasıl keseceklerini tartışma noktasındalar.

2.TÜRKİYE'DE BUGÜN BAŞKALDIRININ DÜZENİÇİ ALANI VAR MI?

Bütün kapitalist ülkelerde, kapitalizme, karşı başkaldırının sosyalist bir kanalı vardır. Gücü ve etkinliği, içinden çıktığı toplumun değerlerini ne kadar içerebildiği, ulusunun tarihsel ve toplumsal özgünlüklerini ne ölçüde kendisine maledebildiği vb. bakımlardan farklılıklar gösterse de, işçi sınıfı iktidarını hedefleyen ve düzenden onun alternatifi olarak kopan sosyalist hareketler, bütün kapitalist ülkelerde varoluşlarının nesnel sebeplerini bulurlar.

Ancak kapitalist toplumlardaki başkaldırı potansiyellerinin devrimci hareketler tarafından önemli bölümüyle içerilmesi bile devrim dönemlerindedir. Genellikle değişik muhalefet potansiyelleri kendilerini düzenin içinde bulabildikleri alanlarda ifade eder ve bazan bu huhalefetler düzenin kendisini yeniden üretmesinin imkanlarını da yaratabilirler.

Belki alışılmamış bir örnek gibi görünebilir ama, Batı'da uzun süredir, Türkiye'de yakın dönemde, Rock müziği bir düzene itiraz ve başkaldırının ifadesi olarak gündemdedir. Ancak bu başkaldırı aynı zamanda büyük bir endüstriyi de beslemektedir. Belli bir dönemde, önü tıkanan, çıkış kanalları bulamayan toplumsal kesimlerin gençleri başkaldırılarını bu müzikle ve onun yanı sıra geliştirdikleri bir yaşam biçimi, hayatla bir ilişki tarzıyla ifade ediyorlar. Bu çıkışların bir bölümü yeniden düzene dönmekte, bir kısmı yarattığı muhalefet alanından dönüştürücü olmaya çalışmaktadır. Bu alan çoğu kere düzene rağmen yaratılmış bir alan olduğu sanılmasına rağmen; düzenin, bir potansiyeli, içinde tutarak eritmeye çalıştığı bir alan olmaktadır.

Gelişmiş kapitalist ülkelerin gençliğin eleştirilerine karşı da, dinsel muhalefetin itirazlarına karşı da, hatta bir

yere kadar sosyalistlerin politik faaliyetlerine de gösterebileceği bir esneklik ve dolayısıyla açabileceği bir alan vardır. Bu muhalefet alanları kullanılış biçimine ve muhalefetin çapına bağlı olarak düzenin aleyhine de sonuçlar yaratabilir, itirazcının aleyhine de.Düzenin ve devletin esnekliğinin sınırlarına gelindiğinde muhalefet o sınırı geriletebilir ve parçalayabilir veya bu sınırlara çarparak kırılabilir, düzenle yeniden bütünleşmeye yönelebilir.

Türkiye'de böyle bir muhalefet alanı var mıdır? Muhalefetini düzenle kurduğu bağların yarattığı güvenceler ölçüsünde dillendiren, entrisizmle, sızarak, kimliğini bulanıklaştırarak eleştiri geliştirenlerden sözetmiyorum. Böyle bir muhalefetin geleceği yoktur. Kastedilen, açık kimliğiyle ve düzenden koparak kendini tanımlayan muhalefetlerdir. İster iktidar hedefi olsun, ister kendisi bir iktidar hedefi tanımlamamakla birlikte, mevcut düzen ve devletle arasında bir gerilim yaratan muhalefetler olsun, bu topraklar üzerinde ve bugün yasak sınırlarının ve şiddetin hemen önünde durduklarını farkedeceklerdir. Bugünkü devlet ve rejimin ne devrimci sosyalist muhalefete, ne har arama mücadelelerine,ne eylemli islami muhalefete tahammüyü vardır. Düzenle bağ kurmayana işletilen yeteri kadar ceza kanunu maddesi olduğu gibi, yasaları da aşan zulüm, aşağılama ve ceza sıradan hayatın bir parçası halindedir.

Hiçbir muhalefet sadece kendi talepleriyle ve kendi iradesiyle şekillenmez. Onu şekillendiren temel unsurlardan biri de karşısına aldığı güçler ve bu güçlerle girdiği ilişkilerdir. Devlet ve devletle girilen ilişkiler, islami siyasetlerin şekillenmesinin asli unsurlarındandır ve bu dinamik henüz yeterince işlememiştir.

Bu dinamiğin işlemesiyle bugün aralarındaki farklar yeterince netleşmemiş çizgilerin bugünkü konumları da değişecektir. Bir kısmı geridönebilir. Bir kısmı radikalleşerek zemin değiştirebilir, bir kısmı aynı zemin üzerinde radikalleşebilir vs.

Bugünkü noktada sosyalistlerin önünde bütün bir Müslümanlıkla ilişkiler sorunu yoktur. Müslümanlığını siyasileştirmiş veya islami siyasetler olarak şekillenmeye yönelmiş müslümanlarla ilişkiler diye bir sorunumuz vardır. Genel müslüman kitlesi, işçi, köylü, küçük üretici ve burjuva olarak değişik sınıflar içindedir ve onların siyasi tutum alışlarında müslümanlıkları değil, sınıfsal konumları belirleyicidir. Dolayısıyla müslüman işçiler,müslüman gençler, müslüman köylüler ve küçük üreticiler pekala devrimci muhalefet saflarında yeralabilirler ve almaktadırlar.

İşçilerin, köylülerin, gençlerin devrimci perspektifler doğrultusunda, eylemli tepkiler geliştirmeleri, devrimci siyasi eylem içinde yeralmaları ile onların aynı zamanda müslüman oluşları arasında bir çelişki yoktur. İnsanlar, herhangi bir dini inancı da taşıyarak ve bu inançlılığı koruyarak devrimci faaliyete katılabilir, devrimci olabilir. Dolayısıyla buraya kadar devrimci hareket açısından durumlarını tartışmaya çalıştığımız, müslümanlar değil; müslümanların içinde bir farklı kesimdir. İslami siyasetlerdir.

Ancak sosyalistler açısından islami çevrelerin durumu nasıl görünüyor sorusunun cevabını bugünden bakarak söylemek ve bununla yetinmek sadece eksik değil, aynı zamanda yanlış olacaktır. Çünkü Türkiye'de yaşanmış bir tarih var ve geçmişlerimizle, sosyalistler de müslümanlar da bu tarihi taraf olarak yaşadılar. Açıkça söylemek gerekirse, yazının önceki bölümlerinde müslümanlarla ilgili eleştirilerimizin, bizim kötü sicilimizle bağı kurulmadığı sürece hiçbir haklı yanı bulunmayacaktır.

3. SOSYALİSTLERİN MÜSLÜMANLARA KARŞI SİCİLİ BOZUKTUR!

İttihat Terakki Partisi'ne ve hükümetlerine karşı çeşitli güçlerin muhalefeti sözkonusuydu. Bu güçlerin bir bölümü Kemalistlere de muhalefet etti. Çok parçalılık gösteren bu muhalefetin bir ana bileşeni de, ittihatçıların ve Kemalistlerin "Batıcı"lığına ve buradan kalkarak siyasi programlarına eleştiri yönelten islami muhalefetti.

Tarihsel olarak İttihat Terakki Partisi 'nin ve Kemalizmin kendisini ilerici görmesi doğru ve isabetlidir. Programın çeşitli yönlerine ve gerçekleştiriş biçimine dair eleştirilerin haklılık payı taşıması, bu programın, döneminde ileri bir sınıf özü taşıdığı gerçeğini gölgelemez. Özellikle Kemalizm kendisine yönelik muhalefetin islami bölümüne gericilik-irtica suçlamasını yöneltti. Kurtuluş savaşı içinde ve hemen sonrasında Komünistlerle, Çerkes Ethem ve kuvvetleriyle ve nihayet İttihat Terakki'nin siyasi kadrolarıyla kanlı bir hesaplaşma gerçekleştiren Kemalist iktidar, esas olarak Kurtuluş savaşının askeri zaferinden sonra, bir siyasi rakip olarak gördüğü islami muhalefete yüzünü döndü.

Kemalizmin ilerici-gerici yaklaşımı, bu dönemde kendi misyonunu Kemalist iktidara akıl vermek ve desteklemek biçiminde tanımlayan dönemin Komünistleri tarafından benimsendi.

Dersim ayaklanmasına karşı Kemalist hükümetin tutumu desteklendi. Ayaklanma irticanın başkaldırısı olarak değerlendirildi.

Hilafetin kaldırılması, eğitim ve ögretimin birleştirilmesi, Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulması, tarikatların faaliyetleri hakkında yasaklar, ezanın Türkçeleştirilmesi vs. sürüp giderken, devletin kendisi hakkında ileri sürdüğü laiklik iddiası sorgulanmadı. Başka

konularda devlet tutumuyla komünistler arasında varolan görüş ayrılıkları, bu alanda hemen hiç görülmedi.

Tek parti diktatörlüğü halk düşmanı politikalarının çoğunu irtica ile açıklıyordu. Bu politikaların sınıf özü ve halka karşı baskıcı ve zalim yönleri sorgulanmadı, bunun yerine irtica yaklaşımı aynen benimsendi.

Kemalizmin taşıyıcısı olduğu burjuva programın tarihsel ileriliği, baskı ve zulme karşı muhalefetini islami itirazlarla dile getiren emekçi sınıflara devrimci bir tutumla yaklaşılmasını engelledi. Komünistler gelişmelere kendi kavramlarıyla değil, Kemalizmin kavramlarıyla yaklaştılar. Özetle emekçilerin gözünde bağımsız bir sınıf çizgisiyle tanınmadılar. Aksine Kemalizmin sol ucu, eklentisi haline geldiler.

Devletin Kemalist yüzü, solu kendisinin bir eklentisi yaparken, anti-komünist yüzü de müslümanları düzenin eklentisi haline getirdi. Özellikle 1960'larda yığınsallaşan sol hareket, din ve islamiyet konusunda, artık hiçbir ilericiliği kalmamış burjuva kavramlarla düşünmeye devam etti. Bu tutum Tek Parti Diktatörlüğüne karşı emekçi sınıflarda biriken tepkinin sola da yönelmesine katkıda bulunmuştur.

Devletin kendi yasallığı içinde kalarak engelleyemediği sol eylemlilikler üzerine, müslümanların saldırtılması, sadece bu insanların kandırılmış olmasıyla açıklanamaz. Aynı zamanda CHP'nin tek parti dönemi uygulamalarına karşı halkta varolan tepkinin, kendisini ayrı bir zeminde tanımlayamamış sola da yönelmesidir.

Gerek 1960'larda ve gerekse 1970'lerde sol ve sosyalist güçlerin ateizmi solculuğun bir önkoşulu olarak algılaması, müslümanlığa karşı geleneksel Kemalist tutumu sürdürmesi bu karşıtlığı beslemeye devam etmiştir. 1970'lerde sosyalist hareketin çok büyük bölümünün, bu kez de "ehven-i şer" yaklaşımıyla CHP'nin içinde kitleselllik ve iktidar araması tutumu devam etmiştir.

12 Eylül sonrası, faşist rejim müslümanlıkla kendisi

arasında daha geniş çaplı bir ilişki yaratmayı istedi. Bunu müslümanların çeşitli kümeleriyle başardılar da. İstedikleri, düzenlerini üzerine kurdukları yoğun sömürü, ülkeyi emperyalizmin yağmasına açma, memleketi ucuz işgücü cenneti yapma politikalarına karşı ortaya çıkabilecek devrimci muhalefetin önüne müslümanları perde yapmaktı. Bu amaçla müslümanların geleneksel ve yeni yeni ortaya çıkan siyasi yapıları üzerindeki sınırlamalar büyük ölçüde gevşetildi. Ancak bu özgürlük, bütünüyle düzenin lehine ürünler vermedi. İslami siyasetlerin bir bölüm düzene karşı tutumlar geliştirdiler. Ancak bu gelişme, gene aynı düzene yönelik devrimci muhalefete karşı bir yakınlaşmayı yaratmadı. Çünkü bir yandan bu grupların sınıf karakteri, bunu engellerken aynı dönemde sosyalistlerin bazıları ve bazı ünlü solcular, islami güçlerin gelişmeye başlaması karşısında geleneksel tutumlarını sürdürerek, irtica yaygarası yapan Kemalizmin kılıç artıkları korosuna katıldılar.

12 Eylül'e ve onun din politikalarına karşı çıkmak bir yana alkış tutan üniversite profesörleri, bürokratlar, Kemalist Kadın dernekleri, irtica yaygarası koparmaya ve sahte bir laik cephe-irtica sorunu yaratmaya giriştiğinde de, sosyalistlerin bir bölümü kendisini bu cepheden ayırma çabasına girmedi.

Bazı sosyalistler de bu arada, iktidara geldiklerinde cami yıkmayı vadettiler ve bu tuhaflığın kendilerini pek devrimci yaptığını sandılar. Örnekler çoğaltılabilir. Sorun şudur: Kemalizmin kavramlarıyla düşünen, Kemalizm üzerinden devlet politikalarının destekçiliğini yapan, CHP'nin tarihi boyunca sol kanadı kimliğinden kurtulamayan sosyalistlere, hem genel olarak müslüman kitlesinin, hem de siyasileşmiş İslamcılığın güveni yoktur. Bunun karşılığı da, sosyalistlerin siyasileşmiş müslümanlara karşı güvensizliğidir. Çünkü geçmişte devletin ve iktidardaki sağ partilerin kışkırtmasıyla müslümanlar sola, sosyalizme karşı anti-komünist saldırıların kitle gücü olmuş, bu nokta-

dan uzaklaştıktan sonra da, faşistlerden kendisini ayırmaya özen göstermemiştir. Bugün sivil faşistler, kendilerini müslümanların arasında tanımlayabilmektedirler.

4.KARŞILIKLI GÜVENSİZLİK AŞILABİLİR Mİ?

Güvensizliğin aşılması ve herkesin kendisi olarak tanımlanması bugünün sorunudur. Resmi işbirliği ve benzeri gelişmeler bugün için beklenmemelidir.Buna kapalı olduğumuzdan değil, koşullarının oluştuğunu düşünmediğimizden bugünün sorunu olmadığını söylüyoruz.

Doğal olarak İslami hareket de, sosyalist hareket de tek parçalı değildir.Dolayısıyla bir müslümanın veya bir sosyalistin kendi tarafına dair, herkesi ifade eden beyanlarda bulunması mümkün değildir. Bizim burada yaptığımız da, kendimizle ilgili bir değerlendirmedir.

Öncelikle sosyalistlerin Kemalist ilerici-gerici yaklaşımını terketmesi gerekir.Dünya çapında gericilik emperyalizmdir. Türkiye'de gericilik. emperyalizmin işbirlikçisi tekeller ve onların rejimi faşizmdir. Her hangi bir müslüman çevre, bu politikalarla bütünleştiği takdirde gerici sıfatını hakeder. Ortadoğu'daki emperyalist savaşa, Türkiye tekellerinin ve onların politik temsilcilerinin bu savaş karşısındaki tutumuna eylemli direniş gösterenlere nasıl gerici denilebilir? Taşıdıkları islam bayrakları bu güçlerin gericiliklerine değil, ileriye çıkışlarının sınırına işaret etmektedir.

Cuma namazından çıkıp, Amerikan emperyalizmine, Siyonizme, Türkiye'nin bölgede ikinci bir İsrail haline getirilmesine karşı gösteri yapan müslümanlar, ANAP'ın meşhur liberallerinden, DYP'den ve SHP'den çok daha ileridedirler. Biz kendimizi devletten ve Kemalizmden bu alanda da somut olarak ayırıyoruz.

5.MÜSLÜMANLARLA SOSYALİSTLERİN İLİŞKİSİ İRAN'DAKİNE BENZER Mİ?

İran'da İslami radikalizmin, İran soluna karşı tutumu pek çok sosyalist tarafından baştan engel olunmazsa, kaçınılmaz bir kader gibi görünüyor. Aksi görüşler de, Türkiye'nin İran olmadığı varsayımına dayandırılıyor. Bunlar apolitik yaklaşımlardır.

Bu endişeyi dile getirenler niçin önce Fransa'da bugün İtalya'da sosyalist partilerin komünistlerin kitle zemininde, onların aleyhine güçlenmelerini ve KP'leri marjinal partiler konumuna itebildiklerini sormamaktadırlar? Veya niçin akla Mossolini'nin iktidarı alışı gelmemektedir? Veya Küba Devrimi öncesinde uzun yıllardır varolan Sosyalist Halk Partisinin değil de Fidel ve arkadaşlarının kitleleri devrime götürmesi niçin farklı bir biçimde elealınmaktadır?

Komünistlerin iktidar perspektifine sahip olmadıkları, iktidarın alınabileceği momenti kaçırdıkları, iktidara yönelmenin araçlarını ve kurumlaşmalarını yaratamadıklarını ve buna uygun politikalar geliştiremedikleri, kısaca inisiyatifi düzen güçlerine veya düzeni yıkmaya yönelmiş farklı bir radikalizme kaptırdıkları her yerde sonuç aynı olmuştur. Komünistler sadece iktidar fırsatını kaçırmakla kalmamış, çok daha ağır bir bedeli ödemek zorunda kalmışlardır. Tabii ki, bu bedelin ödenme biçimi, inisiyatifi alan gücün niteliğine de, ülkede sınıf mücadelesinin o momentteki özgünlüklerine de bağlıdır.

Sınıf mücadelesinde ortaya çıkan boşluklar doldurulur. İran'da komünistlerin, devrimcilerin ve çeşitli solculukların iktidarı alamaması, dahası ellerindeki silahları götürüp teslim etmeleri sonradan ödedikleri bedelin sebebidir. Bu sebepleri İslam radikalizminde değil, kendimizde aramalıyız.

6.İSLAMİ SİYASETLERLE SOSYALİSTLERİN İŞBİRLİĞİİMKANLARININ SINIRLARI BELİRSİZLEŞTİRİLMEMELİDİR

12 Eylül sonrasında başlayan, Yeni Gündem dergisinden, Zaman gazetesine karşılıklı adımlarla gelişen ve bugün paneller ve mitinglere katılma çağrılarıyla süren bir diyalog vardır. Bazan tarihsiz ve bulanık teorik yürüyen tartışmalar,karşılıklı yakınlıkların keşfi ile sevinmelere, el çırpmalara yolaçıyor. Asli farklılıklar bilindikten sonra bu türden keşifler ve sevinmeler yararlıdır. Bu yüzden asli farklarımızın altını çizelim:

1- İslami siyasetlerin toplum tasavvuru özel mülkiyeti ve özel mülkiyetin yeniden üretimini garanti eden bir devleti öngörmektedir. Sosyalistler ise,üretim araçlarının özel mülkiyetine son vermeyi ve toplumsal mülkiyet temeli üzerinde bir işçi devletini öngörmektedirler. Bu iki toplum ve devlet tasarımı güçbirliğinin temelli sınırlarından birini ortaya koymaktadır. Bu bilinerek ve hatırda tutularak gerçekleştirilmiş olsaydı, Şah'ın devrilmesi gibi, bugünden bakınca da öneminden hiçbir şey kaybetmemiş muazzam bir sonuç yaratan İslami Radikalizm-Devrimci güçbirliği bilinen şekliyle hatırlanmazdı. İktidarı alan devrimcilerin İslamcılarla aynı biçimde davranması gerekmez. Tersine sosyalizm müslümanlara siyaset imkanı da vadetmektedir. Diğer yandan silahlarını bırakmamış devrimci güçlere karşı İran'da iktidarı alan İslamcıların aynı katı yaklaşımda bulunmaları da muhtemelen mümkün olmazdı.

2- Tarihimiz de, güçbirliğinin zeminini, en azından bugün sınırlamaktadır. Türkiye tarihi açısından gelişmeleri çok kaba ve özetleyerek açmaya çalışalım. Dünya çapında da devrimcilerin ve müslümanların bir güçbirliği fikrine uzak durması için ciddi argümanlar bulunmaktadır. Yeni yak-

laşımlar ve yeni adımlar yarın tarih olacak bir dönemi her iki tarafa da kazandırabilir.

Bu uzun yazının sonucu yazının bütününden çıkarılmalıdır. Ancak Güngör MENGİ'ye cevap olsun. "Solun laik ve entellektüel karakteri" dediğiniz şey, solun Kemalizme bulaşıklığıdır. Bunu reddediyoruz. Bugün 1 Şubat 1991 Cuma. Bu yazıyı polisle itişe itişe Beyazıt'tan yürüyen Müslümanların Kimya fakültesinin önünde bölünüp Vezneciler'e sapan gurubuyla birlikte yürüdükten sonra tamamlıyorum. Pek memnunum. Önümüzdeki cuma günleri gene birlikte bağırmak istiyorum:

"Kahrolsun Amerikan Emperyalizmi!"

"Emperyalist Savaşa Hayır!"

1 Şubat 1991 İSTANBUL

İSLAM VE FELSEFE

İslam peygamberinin hayatta olduğu dönemde bir doktrin yaratılamamıştır. Emeviler ve özellikle Abbasiler döneminde saraylarda bilgin düşünür ve şair bulundurma, böyle kişileri sarayın bir "ziyneti" olarak görme anlayışının da etkisiyle kültür hayatı canlılık kazanmıştır. Daha önce, belirtik ve formel bir sistem anlamında birArap felsefesinden bahsetmenin mümkün olmadığı konusunda, bütün yazarlar hemfikirdir. Felsefi sayılabilecek görüşler daha çok, vecize, bilmece ve şiirler aracılığıyla ifade edilirdi. Ancak daha peygamberin hayatı sırasında büyük ölüde çözülmüş olan kabile uzlaşmasının ve peygamberin karizmatik kişiliğinin yokluğunda, Müslüman Arapların daha sonra felsefi bir geleneğin oluşmasına katkıda bulunacak temalara duyarlılığının artmış olduğu anlaşılıyor. Beklenebileceği gibi, bu doğrultuda ilk ipuçları henüz hala sadık muhalefet rolü oynayan"Ali'nin taraftarları"ndan geliyor. Şii geleneği tarafından birinci imam diye nitelenen Emir ül Müminin Ali (ölümü Hl 40, M. 661), Homeros gibi "eski" ve kutsal ozanları felsefenin ve aklın talepleriyle uygun bir yoruma kavuşturmak için Helenistik dönemde İskenderiye okulu tarafından geliştirilip, sonra yine İskenderiye'de bu kez Kitab-ı Mukaddes'i yorumlamak amacıyla Hıristiyan teologları tarafından sistematize edilen alegori tekniğinin dörtlü anlam sınıflandırmasını aynen benimsemişti.; "Kuran-ı Kerim'in hiçbir ayeti yoktur ki dört anlamı bulunmasın. Zahir, batın, hadd ve muttala Zahir dil ve ikrar içindir, batın kalb ile kavramak içindir ve tasdik içindir. Hadd, meşru ve caiz olanla olmayanı belirtir. Mattala' ise Allahın her bir ayet ile insanda gerçekleştirmeyi irade buyurduğudur."

Ancak alegori kılıcın yerini tutamadı. Muaviye'yle birlikte, başlı başına halifeliğin anlamı değişikliğe uğradı. Muaviye, Peygamber'in ilk sahabilerinden değildi.

Sünnetin doğrudan tanığı olarak şimdi de uygulayıcısı ve sürdürücüsü olmak üzere değil, askeri kuvveti, aile bağ ve etkileri, kişisel saygınlığı sayesinde kabile reisleri arasında başta geleni hilafet makamına çıkıyordu.

Emevi hanedanının meşruiyeti, bütün bunlardan da ötürü, Müslüman tarihçiler tarafından genellikle "şaibeli" addedilegelmiştir. Ancak Emevilerin hüküm sürdüğü yaklaşık yüzyıl, son derece zengin bir dönem olmuştu. Daha sonra da sürecek olan ve Süryanice'nin bir ara dil olarak önemli bir yer tutacağı çeviri çabalarıyla, yalnız antik Yunan felsefesi değil Hind ve İran düşünce gelenekleri de Arapça'ya kazandırılmaya başlandı. Emeviler döneminin en büyük çevirmeni olarak hatırlanan İbn-ül Mukatta, kimi yazarlara göre İslamiyet'in ilk maddeci düşünürleri olan *zındık*lardandı. Kuran'a bir nazire yazmaya kalkmış, üslubunun sarsılmaz ve aşılmaz olduğu yolundaki inancı sarsmaya çalışmıştı. (Abbasi İktidarının ilk yıllarında İdam edildi.)

Philip Hitti'ye göre Hicaz'ın bir "müzik ve şarkı, aşk ve şiir yuvasına dönüştü"ğü Emeviler döneminde Basra'da da Arapça'da ilk açıkça felsefi olan tartışmalar yapılmaya başlandı. Tartışmanın kaynağında "iktidar" kelimesiyle aynı kökten gelen ve "kudret", "güç" anlamına gelen qadarla, "zor", "cebir" anlamına gelen "cabr" üzerineydi. Daha sonra Mu'tezile tarafından da benimsenecek olan Qadariyye görüşünü savunanlar, Allah'ın insanları yaptıkları (ya da yapmadıkları) işlere zorlamadığını, eylemini seçmenin insanın kendi kudretinde olduğunu savunuyorlardı. (Emevi halifelerinden II. Muaviye ve II. Yezid de bu görüşü benimsemişlerdi.)

Ancak kuşkusuz Emevi dönemi toplumsal muhalefetten yoksun değildi. Emevilere karşı muhalefet, Haricilerin ilkel kabile demokrasisi özlemleriyle beslenen dinsel meşruiyetçiliğiyle, dönemin Ali'ye bütün Cuma vaızlarında küfredildiği birinci evresinde, artık kendisini iyiden iyiye

Ali'nin soyundan gelen imamlar silsilesine sadakat temelinde ayrık bir meslek olarak kuran Şia'nın soy meşruiyetçiliğini, Allah'tan başka hüküm sahibi tanımayan dinsel köktencilikle herhangi bir merkezi otoriteye iyi gözle bakmayan Bedevi direncini buluşturuyordu. Ama muhalefet tarzında da bir o kadar ayrılık var; uzlaşmasız başkaldırıdan boyuneğer görünmeyi seçenlere kadar. Oldukça koyu bir dinsel çizgi, alt katmanları belki gözeten belki temsil eden bir eşitlikçilikle bir arada. İktidara kabile töresini ihlal ederek gelen Emeviler, iktidarlarının sürekliliğinin payandası olarak fethedilen ülkelerin seçkinlerinden yararlanmışlardı. Muaviye'nin kendisi Hıristiyan bir kadınla evlenmişti; saray şairi, doktoru ve "maliye bakanı" Hıristiyan'dı. bu yaklaşım Ömer bin ambdülaziz'e (717-20) kadar daha sonraki emevi halifeler tarafından da benimsendi. Dışarıdakine tanınan hoşgörü, gurup içi dayanışmanın unutulup yöneticilerin kendilerini guruptan ayırmaları sürecinin öbür yüzüydü. Devlet görevlerine gayrı-Müslimlerin gelebilmesi, Müslümanların gelememesinin, muhalefet oluşmaması için alınmış bir tedbir olduğu düşünülebilir.İstilanın iktisadi nimetlerinden yararlanan Araplar arasında bu şekilde siyasetten dışlanmak, kuşkusuz tepki uyandırıyordu. Bedir savaşına katılan 70 kişiyi şahsen tanıdığı için büyük itibar sahibi olan fakih Hasan Basri'yle ilgili olarak anlatılan bir olay, bu 'geleneksel' kesimlerde birikmiş ve daha sonra Mu'tezile tarafından seferber edilecek öfkenin niteliği hakkında bir fikir verebilir. Hasan Basri, elbiseye bit kanı bulaşmasının abdesti bozup bozmayacağını soran Emevi yanlısı bir fıkıhçıya "Müslümanların kanını akıtanlar..." diye başlayan bir cevap vermiş. Soruyu soran sendeleyerek giderken Hasan Basri "Allah'ım, sen bizleri verdiğin nimetler desteğinde münker ve kebair işlere tırmananlardan eyleme" demiş.

Diğer yandan Müslüman olmuş Türk ve İranlılar, Yahudi, Hristiyan ve Zerdüştçülerin (Ehl-i Kitab'a mensup

zımmi ler) ödemek zorunda olduğu *cizye* den kurtuluyorlardı ama mevali statüsüne giren bu yeni Müslümanlar yine de fethedilen ülkelerin ödemekle yükümlü olduğu toprak gergisini, haracı ödemeye devam ediyorlardı. *Mevail* lerin bu koşullara tepkisi, zaman zaman, *zımmi* lere tanınan hoşgörüyü fazla bulmak biçiminde kendini gösteriyordu.

Ancak kuşkusuz Müslüman Arap, mevali ve zimmi lerden oluşan bu statüler, sınıfsal ve genel olarak iktisadi farklılaşmalarla örtüşmeyen, onları kesen, idari statülerdi. Hıristiyanlar'dan yararlanma politikası, sözgelimi İslamiyet'i kabul etmemekte direnen Hıristiyan arap Banu Tağlib kabilesinin şefini öldürtmekten alakoymuyordu. Mısır'da ayaklanan köylüler, *zimmi* statüsüne karşı olduğu kadar yoksul köylülüğe karşı da ayaklanıyorlardı.

717'ye varıldığında, 20 küsur yıl önce, Abbasi döneminde yazan tarihçilerin iddiasına göre Kuta'da çıkan isyanı 120 bin kişiyi öldürerek bastıran, ihtida ederek köylerini bırakıp şehre gelen mevali leri eskiden ödedikleri cizye ile haracın toplamından büyük bir vergi yükümlülüğü altına sokarak çiftliklerine geri yollayan al Hallac'ın yöntemleri terkedildi; Ömer bin Abdülaziz'le birlikte o güne kadarki Emevi yaklaşımının tam tersi doğrultuda bir politika benimsendi. Mütedi Müslümanların cizye ve harac yükümlülüğü kaldırıldı. Fetih topraklarının ümmetin ortak malı olduğu ilkesine geri dönen, veliaht tayinini de kaldırmanın eşiğine gelen Ömer bin Abdülaziz'in getirdiği düzenlemeler arasında, Hristiyanların kamu görevlerinden çıkarılmaları, sarık sarmalarının yasaklanması, deri kuşaklı ayırdedici elbiseler giydirilmesi, bineklerine eğersiz ya da semer üzerine binmeleri, ibadet sırasındaseslerini yükseltmemeleri, yeni kiliseler yaptıramamaları da yer alıyordu. Dahası, bir Müslüman bir Hristiyanı öldürecek olsa diyet ödemekten başka ceza görmeyecek, ıristiyanların Müslümanlar aleyhinde düzenlediği vasiyetler mahkemelerde dikkate alınmayacaktı.

Etkisini 9. yüzyıla kadar sürdürecek Mu'tezile'nin başarısı, belki de Ömer bin Abdülaziz arkaizminin başaramadığını başarmak, İslamiyet altında yaşayan toplumlar, kültler, diller mozayiğini bağdaştırabilecek kadar soyut ve "akılcı" bir inanç sistemi telaffiz etmek olmuştu.

Mu'tezilik, genellikle Basralı Vasıl bin Ata'ya dayandırılır. Hasan al Basri'nin öğrencisi olan Vasıl'ı resmi görüşten ayıran ilk iddia, (küfür dışında) büyük günah işleyenlerin kafir savılmaması gerektiği olmuştu. Bir iddiaya göre Vasıl ve onu izleyenler, bunun üzerine Hasan al Basri "Vasıl bizden ayrıldı" dediği için, "ayrılanlar" anlamına gelen Mu'tezile kelimesi ile adlandırılmışlardı. Şii kaynaklı bir başka görüşe göre de Mu'tezile, İmamla Halife, Ali'nin Şiası ile Ehl-i sünnet arasında savaşmaktan kaçındıkları için böyle adlandırıldılar. Bütün bu rivayetlerin ortak yanı ayrılan gibi bölücü bir nitelemeyle adlandırılan bu okulun bütünleştirici yanını ön plana çıkarmaları.

Diğer Mu'tezile tezlerinde de aynı bütünleştirici yönü sezmek mümkün. Qadariyye tezlerini devralan Mu'tezililer, Allah'ın sıfatları olabileceğini, ona mecazi olarak da olsa maddi eşyaya atfedilen özelliklerin atfedilebileceğini reddediyorlardı. Lafzı ile birlikte Kuran'ın ezelden beri varolmadığını, Allah'ın mesajını içermekle birlikte bütün diğer şeyler gibi onun da yaratıldığını, bir mahluk olduğunu iddia ediyorlardı. Pre Sokratik filozoflardan hatırı sayılır ölçüde etkilenmiş olan Mu'tezile, Demokritos'unkini andırır atomcu bir evren açıklamasını benimsemişti. Dolayısıyla da yaradılışın bir neden-sonuç zinciri olarak tasarlanabileceğine, Allah'ın özgür iradesi, aynı zamanda akli olduğu için, yaratımın akılla kavranabilir bir düzenle sonuçlanacağına inanıyorlardı.

Toplumsal-politik alanda ise, aralarındaki itikadi bütün farklara karşın Mu'tezile'nin Şia'nın İmamet konusundaki anlayışlarını paylaştığı görülür. Meverdi, ümmet

yöneticisinin yedi sorumluluğu olduğunu söyler: Dini değişimden korumak ve dini yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamak, din düşmanlarına karşı ümmeti ve ülkeyi korumak, yerli gelirle ülkeyi geliştirmek, dini kurallara uygun olarak elde edilen malları işletirken alım-satımda eksiksiz ve ölçülü davranmak, kişiler arasındaki anlaşmazlıkları çözerken insaflı davranmak, haddleri hak edenlere eksiksiz ve fazlasız uygulamak ve yardımcılarını emin ve ehli olmalarını gözeterek seçmek. Kadı Abdülcebbar ise İmam ve birey ilişkilerini şöyle düzenler:

-Din ve dünya işlerinde imamın amaçlarını belirleyecek olan en temel ve önemli esas, "faydalıyı sağlama ve zararlıyı yoketme"dir. (menafiyi celb ve mefasidi def).

-İmam, toplumun yararını gözeten iş sahaları gerçekleştirmekle sorumludur.

-Faydalıyı sağlama, zararlıyı yoketme sorumluluğu, bireyi ilgilendiren alanlarda bireye aittir.

-Ancak birey gerekeni tam olarak yerine getiremiyorsa devletin müdahale etmesi gerekir.

-Bütün bunlara ek olarak, devletin ve imamın, özel durumlarda ve özel zamanlarda, bireyin yapması gerekenlere de müdahale hakkı vardır.

Abbasi hanedanının kurulması Mu'tezile saflarında bir bölünme yarattı. İmamet hakkındaki görüşleri, bir saltanattan farksız olan yeni iktidarı onaylamalarını olanaksızlaştırıyordu. Buna rağmen Basra okulu diye anılan kanat uzlaşmayı tercih ederken buna karşılık Bağdat okulu fasılasız muhalefeti temsil etti. 9. yüzyılın başında Mu'tezili görüşleri benimseyen el Mamun halife olduğunda bile bu muhalefetlerini sürdürdüler. Ancak Mamun, temel Mu'tezili tezi haline gelmiş olan "Kuran'ın yaratılmışlığını "resmi doğma" mertebesine yükseltti ve mihnah adı altında kurduğu özel bir mahkemede geleneksel görüşü reddetmeyenleri yargılatmaya (ve idam etmeye) başladı.

Baskı dönemi, Al Mütevekkil'in halifeliğinin ikinci

yılına kadar (848) sürdü. Mu'tezile'nin entellektüel itibarını yitirmesi ise yaklaşık bir yüzyıl sonra gerçekleşti. Daha sonraki Gazzali'nin İbn Rüşt eleştirisini haber verircesine, kendisi de eski Mu'tezillili olan El-Eşari, 40 yaşında çekildiği iki haftalık inzivadan sonra Basra'nın büyük Camisine gelerek cemaate "Ben Ali İbn İsmail El Eşari'yim. Kısa zaman öncesine kadar Mu'tezile öğretisini öğretip yaydım. Kuran-ı Kerim'in mahluk olduğuna inandım. Ahirette Allahın görülebileceğini inkar ettim. Allaha İcabi sıfatlar verilemeyeceğini savundum. Şimdi hepiniz şahit olun ki, ben bu yolu bırakıyor, bu öğretiyi kesinlikle reddediyorum." dedi.

Bundan sonraki yazılarında El-Eşari, Mu'tezile'ye karşı Allahı akli yönündense, iradi yönünden vurgulamıştır. Akılcı bir felsefi söylemin geleceği açısından daha kritik olanı ise, Kuran'da Allah'a atfedilen ve insanlara da atfedilebilecek sıfatların, bila kayt "herhangi bir keyfiyetle sınırlandırılmaksızın, sorgusuz, sualsiz) kabul edilmeleri gerektiği iddiası oldu. Buna rağmen El-Eşari'nin görüşlerini izleyenlerin bir bölümü de bir doğa felsefesi geliştirmekten geri durmamış; evrenin başlangıçta ve bir defaya mahsus olmak üzere Tanrı tarafından yaratılmadığını, yaratımın her an ve sürekli olduğunu ileri sürmüşlerdir.

FELASİFE

Mu'tezile İslam geleneğinde "kelam" diye anılan disiplinin bünyesi içerisinde yeralan bir öğretiyi savunmuşlar, kendileri de mütekellimun diye anılmışlardı. Bu disiplinin başlıca "düşünme konusu", Allahın kelamı olarak tasarlanan Kuran'ın yolaçtığı sorunlardı. 9. yüzyıl aynı zamanda, doğrudan doğruya Yunan felsefesi örneği üzerine, bu geleneğin, (ya da bu geleneğe atfedilen) sorunları konu alan bir düşünce sistematiğinin, felsefenin ortaya çıktığı dönem

oldu.

Yunan felsefesinin, özellikle Yeni Platoncu eserlerin İslam düşünürleri arasında büyük etkisi olmuştur. Bu etkinin nedeni, Yeni Platonculuğun kendisinden öncesi tüm spritüalist-idealist felsefe okullarını birleştirme çabası olmak bakımından cazibe taşıması kadar dinsel ilgi ve kaygılarının ağır basmasıydı. Her ne kadar kendisini Aristoteles'in felsefesini adlandırmak için kullanılan terim olan Peripatetik'in (gezinenler) Arapça çevirisinden hareketle Meşşa'un diye adlandırılan bir okul vardıysa da, bu okulun tanıdığı Aristoteles de büyük ölçüde Yeni Platonculuk tarafından yorumlanmış bir Aristoteles'ti.

Yeni Platonculuk tanrısal bir kaynaktan çıkmış, madde alemine düşmüş ve yeniden ülkesine dönmek isteyen bir "muzdarip" ruh anlayışına dayanır. Yeni Platonculuğun ilk özelliği Felsefeyi, ortada bütün gerçek filozofların üzerinde uyuştuğu tek ve aynı bir felsefenin, aynı zamanda gerçek dini de temsil ettiği inancına ulaştırır. Çünkü onlar bu felsefede, kendi dünyalarını da derinden ilgilendiren dinsel sorunların elealındığını ve cevaplandırıldığını görmektedirler. Bu felsefede Tanrının tekliği, birliği, ruhun tinsel ve ölümsüz bir varlık olduğu, madde dünyasına düştüğü, mutluluk ve kurtuluşun Tanrısal ilkeye yenidenkavuşmak ve onunla birleşmekten ibaret olduğu tezlerinde, islamın da kendisine dayandığı bir evren modelinin benzeri görülebilir. Bu tür bir felsefeyi başlatan El-Kindi, asıl kuran Farabi'dir. İbn-i Sina ise Farabi'nin açtığı yoldan ilerler ve onun yaptığı eleştiri sonucunda bu Yeni Platoncu metafiziği bazı noktalarında değiştirmek ihtiyacı duyarsa da bu, ortada tek, gerçek ve bilim niteliğinde bir felsefe olduğu tezine de bu felsefenin İslamın entellektüel düzeydeki gerçek ifadesi olduğu görüşüne de karşı çıkmaz. Hatta bu varsayımları daha da büyük bir inanç ve kuvvetle savunur.

Yunan felsefesinden etkilenen Felasife, El-Eşari'nin etkisi altında faaliyetlerini sürdüren "kelam" arasındaki

ilişki, sürekli bir entellektüel mücadele diye nitelenebilir. Ancak felsefe geleneğine tayin edici müdahaleyi yapan El Gazzali tipik bir mükekellim değildi. Yine de, hayatını anlatırken "Batıniliğini birlikte incelemeyi istemediğim bir Batıni ile karşılaşmadım; hiçbir zahiri görmedim ki, her şeyi kelime anlamıyla yorumlamasının hikmetini öğrenmek istemeyeyim; hiçbir feylesof tanımadım ki, felsefesinin özünü öğrenmek istemeyeyim; (...) Tanrısız zındıkların cüretkar tanrıtanımazlığını ve zındıkçılıklarının nedenlerini anlamak istedim." diyen Gazzzali'nin kişiliğinde, bütün Yunan tarzında felsefe yapanlara karşı kesin bir zafer kazanan El-Eşari'nin mirası doğrultusunda şekillenmiş kelam disiplini olmuştur. Gazzali, El-Eşari'nin temel tez ve konumlarını korur ve geliştirirken, felsefeye de öldürücü darbeler indirmiş ve islamiyet içindeki bu canlı düşünce ortamının sona ermesini sağlamıştır. İslamiyette öğretimin kurumlaşmaya başlaması da Gazzali'nin yıldızının en parlak olduğu döneme denk düştüğü için, felsefe bütünüyle öğretim kurumları arasına girememiş ve islam skolastiği kalıcılaşmıştır.

İslamiyette dogmalarla ilgili tartışmalarda doğru ve yanlışın ne olduğu hakkında karar verecek bir merciin olmaması, onun hem güçlü yanı, hem de zaaflı yanını oluşturur. Güçlü yanını oluşturmuştur; çünkü özgür bir tartışma ortamı yaratmış ve yaratıcı bir düşünce hayatına yolaçmıştır. Ancak bu canlı düşünce ortamı din hakkında öylesine karışık ve çelişen fikirlerin ileri sürülmesine imkan vermiştir ki, bu görüş farklılıkları gerisinde ifade ettiği siyasi, toplumsal farklılıklarla birlikte bir çatışma ortamı yaratmıştır. Bu kez de içtihatların yarattığı anarşik ortamı ortadan kaldırmak için, içtihat kapıları kapatılmış, görüş üretmek yasaklanmıştır.

Felsefecilerin yaratmış oldukları miras da iki akıma kalmıştır: Kelam ve tasavvuf.

Felsefecilerden önce başlamış ve kendini önemli

ölçüde tamamlamayı başarmış olan kelamcılar hareketi, güçlü temsilcilere sahip olan felsefenin saldırılarıyla bir ölçüde gerilemiş olsa bile, islama dışardan gelen felsefe gibi bilimlere karşı, Tefsir, Fıkıh, Hadis gibi islamın kendi içinde ve kendi dinamiklerinden doğan bilimler arasında sayılmanın avantajlarını kullanabilmiştir.

Tasavvuf'un İslamdaki düşünce hareketleri içinde en uzun ömürlüsü ve en yaygın etkiye sahip olanı olduğu söylenebilir. Bunda tasavvufun salt teorik ve entellektüel bir hareket olmayıp, aynı zamanda toplumsal bir hareket, bir tarikat örgütlenmesi ve bir edebiyat olarak varolması rol oynamıştır. Mutasavvıflar Peygamberin "deneyini" kendi düzeylerinde tekrarlamak isteyen insanlardır. Bu amaca erişmek için inziva, riyazet, ibadet ve benzeri tekniklere başvururlar. Bu şekil ile tasavvuf tamamen pratik amaç ve karakterli pratik bir hareket, bir yaşama ve davranma tarzı ve bir ahlaktır. Daha sonraları ise bu pratik yan ve amaç ortadan kalkınamakla birlikte, bu pratiğin içinde varılan sonuçları temellendirmek ve yorumlamak üzere bir kuramın gerçekleştirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla felasifenin entellektüel mirasına kelam'ın yanısıra sahip olan bu akım çok daha yoğun ve saf olarak bu mirası içermiştir. Orta-çağ, Batı ve Doğu toplumları, esasta teosantrik, merkezi değeri din olan bir değerler sistemi etrafında biçimlenmiş toplumlardır. Bu tür toplumlarda akla dayanan etkinliklere, yani felsefe ve bilimlere meşru bir zemin, sağlam bir yer kazandırılabilmesi için, bunlarla din veya başka bir deyişle akılla iman arasında inandırıcı bir uzlaştırmanın gerçekleştirilmesi zorunluydu. Aklın alanıyla, imanın alanını Batı'da Hıristiyan dünyasında dikkatlice ayırmayı başaran St. Thomas'ın yaptığı işi, İslam dünyasında yapan olmadığı için veya bu yapılamamış olduğu için Batı'da yaşanan düşünce hayatının benzeri islamiyet için sözkonusu olamamıştır.

Zeki TOMBAK

DOĞUŞU VE TEMEL ÇİZGİLERİYLE İSLAMİYET

İSLAMİYETTEN ÖNCE ARABİSTAN

Muhammed doğduğunda Araplar iki büyük imparatorluğun, Sasani İrani ile Bizans'ın etki alanları arasında yaşıyordu. Çöl coğrafyasının izin verdiği nadir bölgelerde tarım yapılıyor, nüfusun çoğunluğuysa geçimini göçebe hayvancılıkla sağlıyordu: Hayvancılıkta asıl önemli geçim kaynağı hem ulaşım aracı, hem besin kaynağı hem de değişim birimi işlevini gören develer iken, koyun ve keçi sürülerine de rastlanıyordu. Ayrıca bu göçebe grupların önemli bir diğer geçim kaynağıysa, bir yandan vahalardaki ekili toprakların ve başka göçebe grupların baskınlar dolayısıyla yağmalanması ve öte yandan da toprak sahipleri ve tüccar kervanlarından, baskınlardan koruma karşılığında alınan haraçlardı.El-Kutami, bir beyitinde "gazve" denilen bu baskınları "Bizim işimiz düşmana, komşumuza, baskın yapacak kimse bulamadığımızda da bir kardeşimizi bulursak kendi kardeşimize baskındır." şeklinde anlatıyor. Baskın sırasında cana dokunmamaya dikkat edilir, bunun için, geçici de olsa, karşı taraftan açıkça üstün kuvvet ya da sayıda olunan anlar kollanır, gögüs göğüse çarpışmaya meydan vermekten kaçınılırdı. Göçebe geçiminde mübadelenin de yeri vardı; deveden elde edilenler yahut haraç ve çapul mallarına karşılık tahıl veya tüccarlar tarafından getiren mallar alınırdı.

Yerleşik nüfusta da, göçeber arasında yaşamanın yanısıra kendi göçebe geçmişlerinin izleri görülebiliyordu. Baharat Yolu üzerinde yer alan Mekke ve Medine, gerek geçim yolları gerekse toplumsal örgütlenme bakımından karşıtlıklar taşıyordu. Medine verimli topraklarıyla, hur-

malıkları ve tarımsal zenginliğiyle tanınırken Mekke alabildiğine çoraktı. Mekke "aristokrasinin" yazlık şehri durumundaki Ta'if, büsbütün başka bir iklime sahipti ve Mekke'nin zenginliği denince, kastedilen aslında Ta'if'in meyve bahçelerinden çok "Haram korkusu duyulmaksızın Kabe ziyaret edilir, bu arada tarım ürünleriyle ticaret mallarının değiş-tokuşu gerçekleştirilirdi.

Kabe'nin denetimin elde tutmak, Mekke için bir zenginlik kaynağıydı. Arabistan'ın bir ucundan öbürüne uzanan ya Mekke'den geçiyor, ya da bizzat Mekkeliler tarafından yapılıyordu. Kuzeyde Şam'a, Güneyde Yemen'e uzanan ticaret kervanları, buralarda karşılaştıkları Hint ve Habeş mallarıyla da Arabistan'ı tanıştırıyorlardı.

Ayrıca, Mekkelilerin madencilik girişimleri vardı. Ancak bütün bunlar çok uzak bir geçmişe dayanmıyor, aşağı-yukarı Muhammed'in doğduğu yıllarda başlıyordu. 6. ve 7. yüzyıllar göçebe çoban ekonomisinden bir tür ticaret ekonomisine geçişin izlerini barındırıyordu. Bedeviliğe özgü zihniyet ve uygulamalarla yeni gelişen yerleşik yaşayışın çelişkileri, farklı bir biçimde Medine'de de kendini gösteriyordu.

Göçebe olsun, yerleşik olsun, toplumsal örgütlenme akrabalık bağlarıyla örtüşüyordu. Çatışmalar ve ittifaklar, her biri kendini bir kandan kabul eden soylar arasında gerçekleşiyordu. Akraba (ya da birbirini akraba kabul eden) soylar kabileleri oluşturuyordu. Bütün Arabistan için ortak-bir kabile yapısı sözkonusu değildi. Örneğin, Medine anasoylu grupların, Mekke ise babasoylu grupların çoğunlukta bulunduğu şehirlerdi.

Hemen hemen tüm Arap kabilelerinde su, otlak, bahçe ve tarlalar gibi kıt kaynaklar kabilenin ortak mülkiyetiydi. Bireysel mülkiyet genellikle bir çadır ve içindeki mütevazi eşyayla sınırlıydı. Kabile eşitlikçiliği, önderliğin yapısında da görülüyordu. Şeyh, kişisel özellikleriyle kendini kabul ettiren yaşlı bir kabile üyesiydi.

Tek başına karar veremez, kabilenin ve kabileyi oluşturan ailelerin, belki de ifade edilmemiş olan ortak eğilimini temsil ederdi. Zayıf ya da saldırıya uğramış kabile üyelerinin korunması kabile dayanışması gereğiydi. Dul ve yetimlere sahip çıkılması da, kan-davaları da bu dayanışmanın en iyi ifade edildiği biçimlerdi. Aynı soydan gelmeye verilen değere rağmen, doğum ve evlilik bağı olmaksızın da akrabalık kazanılabilirdi. Azad edilen köleler ve daha güçlü bir soyun koruması altına giren zayıf soylar akrabalık ağı içinde yeralırdı. Evlatlık alma yoluyla soyun devamını sağlama çok yaygın bir adetti. Böylece, akrabalık çerçevesinde herkesin herkesle savaşması eğilimi, yıkıcılığı dışarıda kalanlara saklayarak sürekli daha geniş ittifaklar oluşturma eğilimiyle dengeleniyordu.

Eski Arap şiirindeki "Mürüvvet" ve "Irz" temaları da bu eğilimleri yansıtmaktadır. Cesaret, sadakat ve cömertlikten oluşan mürüvvet hem savaşçı yiğitliğini, hem de koruyan, gözeten bir tutumu temsil ediyordu. İster savaşta, ister barışta olsun, yine güçle bağdaşan "Irz"daysa kişiyi ya da grubu, dışındaki dünyanın saldırısından koruyan, ama kendisi de dayanıksız olup, korunması gereken bir engel anlamı vardı. Arap kabileleri arasında, "Mürüvvet" ve "Irz"ın "Bugünkü cinsel saldırıya ilişkin anlamıyla sınırlanmamış olan" korunmasının saldırı kadar ortak kabul gören hiçbir tanrı ya da tanrıça yoktu. Özel tanrı ya da tanrıçaları temsil eden putlara tapınma, daha çok şehirlerde benimsenmekteydi. Bedevi dini ise, soyut bir tanrı tasavvuru ile doğa varlıklarının can ve ruh taşıdığını, tanrıyla bağlantı sağladıkları için kutsal olduklarını kabul eden Anemist bir tavrın çeşitli bileşimlerinden oluşuyordu. Ama bu göçebe kabileler yerleşik halklarla ve şehir toplumlarıyla girdikleri ilişkilerden etkileniyorlardı.

Bir yandan köle ayaklanmaları, bir yandan göçebe toplulukların saldırılarıyla parlak dönemlerini geride bırakmış köleci devletlerin, ayaklanma ve saldırılara karşı kazandıkları her zaferden sonra biraz daha güçsüzleştikleri bir dönemde İslam tarih sahnesinde görüldü. İçinde doğduğu coğrafi şartların elverişsizliği, Arap toplumunda Homojen bir devlet yapısının oluşturulabilmesi için zorunlu olan toplumsal artığın düzenli ve sürekli olarak yeniden üretimine imkan tanımıyordu. Tesadüflere bağlı olarak yaratılmış toplumsal artığın göçebe ve yerleşik kabile toplulukları tarafından karşılıklı yağmalandığı, dolayısıyla üretimin ve bölüşümün denetlenemediği bir toplumsal yapı sözkonusuydu.

Medine bir yanda İran ve Suriye'de hüküm süren Gassan Devleti, diğer yandan da Bizans egemenliği altındaki bölgeler tarafından kuşatılmıştı. İki ayrı dinin izleyicileri olan, dönemin bu iki güçlü devleti arasındaki çatışma, savaş ve egemenlik alanlarının eldeğiştirmesi sürüp gitmekteydi. İki imparatorluk arasında 561'de elli yıl için imzalanan barış anlaşması ancak on yıl geçerli kalabilmişti.

Aynı dönemde Mekke ise, bu iki devletin egemenlik mücadelesinin dışında bulunuyordu ama, bununla birlikte Mekke'de de bir devlet örgütlenmesi sözkonusu değildi. İslam öncesinde de kutsal sayılan Kabe'nin bulunduğu şehir kabilelerin kamu işlerini görüştükleri "Dar'ün Nedve" denilen bir tür şehir meclisi ile yönetiliyordu. Her kabile kendi iç işlerini de "Nadi" denilen iç meclislerinde görüşmekteydi. Muhammed'in 5. dedesi Kusayi (?-480) Mekke'nin kamu işlerini bir imtiyaz olarak kabileler arasında paylaştırmıştı. Başlangıçta 6-7 tane olan kamu işleri şehir büyüdükçe 19'a çıkmıştı. Peygamberin amcası Abbas B. Abdülmuttalip hacıları su dağıtma işi olan "Si-

kaya" işini elinde tutarken; daha sonra II. Halife olacak Ömer Kureyş'in dış ilişkilerini, Ebubekir ise Hakimler Heyeti Başkanlığını yürütüyordu. Ancak şehir içinde bazıları bir kaç bin, bazıları birkaç yüz kişilik kabileler arasında yağma, öldürme, benzeri sürtüşmeler eksik değildi. Bunlara karşı bir tepki olarak, kabile mensubu olmanın karşısında Mekkeli olmayı esas alan Muhammed'in de kurucularından olduğu Hilfü'l Fudül" örgütü, geleceğin peygamberinin ilk siyasi deneylerini kazandırmanın da ötesinde, kabile yapısını aşmayı amaçlayan bir girişimdi.

Arabistan'ın bölünmüşlüğünün üstesinden ya ulusal, ya da "evrensel", teolojik karakterli bir dinsel hareket gelebilirdi. Güney Arabistan devleti-Mekke ve Medine-, bu coğrafi ve territoriyal birliği sağlamak konusunda yeterli güce ve araca sahip değildi. Sassani veya Bizans vassallığı altındaki Arap kabilelerinden oluşturulan düzmece hanedanlar, bu imparatorluklara savaşçı birlikler ve belli bir miktar vergi geliri sağlamaktan başka pek bir şey yapmıyorlar ve bu nedenli çoğu zaman, Bizans etkisiyle Hristiyanlığı kabul etmiş Gassanilerle Sassani etkisindeki vassal kabileler arasında, dolayısıyla Arap ırkından olanlar arasında çatışmalar ve düşmanlıklar yaygınlaşma eğilimi gösteriyordu. Buna karşın, Hicaz bölgesindeki oldukça eski dönemlerden beri mayalanmış, ticari etkinliğin ve şehirli yaşamın göreli olarak gelişmiş olduğu yörelerle, kuzeyin "yöresiz" göçebe Arap topluluk ve kabileleri arasındaki iletişim ve birliğin sağlanması yolunda "çok büyük bir eğilimin" bulunmamasına rağmen-, 7.yüzyılın başlarında beliren, ve asırlardır rastlanmamış bir siyasal konjonktür Muhammed'in dininin "katalizör" görevini yapacak bir birlik oluşturma sürecini olanaklı kılacaktı. Kuzeyin dağınık çöl kabileleri, zor yaşam koşullarını yalnızca coğrafi mekanin getirdiği zorluklara değil, yaşadıkları bölgenin iki dev imparatorluk, hatta iki dev uygarlık arasındaki sürekli mücadelenin arenalarından ve nüfuz

bölgelerinden biri olmasına borçluydular; Pers ve Grekо-Romen imparatorluğu. Ancak bir taraftan İran'daki Sassanilerin yıkılması, diğer taraftan Roma'nın yerini alan Bizans'ın Doğuya doğru ilerleyişinde öncelleri kadar etkili olamaması nedeniyle göçebe Arap toplulukları "Paralı askerlikten", vassallıktan, ticaret şanslarını tümüyle Orta-Doğunun tüccarlarına ve merkezlerine bağlanmış görmekten kurtulmaya başlamışlardı. Yemen ve Suriye arasındaki oldukça önem taşıyan kervan yolu, bu mayalanma ve gelişme sürecinde oldukça büyük bir rol oynamıştı. Bir dizi halinde vahayı takip eden bu yolun çevresinde bu dönemde Kuzeyli aşiretlerin, hatta yerleşik yaşam biçimini hiç tanımayan Bedevilerin bile yoğunlaşmaya başladıkları, bu ticaretten pay alma mücadelesine giriştikleri düşünülebilir.

Kervanlar, antik çağın son dönemlerinde, belki de tüm Akdeniz dünyası için sözkonusu olduğu gibi, bilgileri ve dinsel doktrinleri de beraberlerinde taşımakta, misyoner guruplarını da hedeflerine ulaştırmaktaydılar. Yine de bu yolun çok uzağında, asırlardan beri en güçlü ticaret ehli tarafından katedilen bir başka ticaret yolu Arabistan'ın kaderini çok daha etkin bir biçimde belirlemiştir. Bu, Batı ile Doğu arasındaki lüks ticaretin aracısı olan İpek Yoluydu. Bu yol üzerindeki mücadele, Bizans İmparatoru Justinianus 'un İranlılara karşı Orta-Asya'daki İstemihan İmparatorluğu ile bir ortaklık anlaşması yapmasıyla birlikte keskinleşmiş, Bizans-İran savaşı Muhammed'in doğduğu 571-72 yıllarında patlak vermişti. Bunu takiben, Bizansla ticarete sıkı sıkıya bağlı olan Güney Arabistan (Hicaz) Krallığı bu savaş sırasında Bizans egemenliğinin acısını oldukça yoğun bir şekilde çekmiş olan İran yanlısı Kuzeyli Araplarla ciddi çatışma içine girmişti. İşte bu savaş ve ticaret iklimi, Güney Arabistan'ın kendisini yücelten Arap Birliğini reddeden "bencilce" tavrının, ve Kuzey kabileleri arasındaki "çöl kanununun"artık devrini doldurmaya

başladığını kesinlikle gösteriyordu. Savaş ortamı genişledikçe Bedeviler bile "güçlü imparatorluk" ordularıyla karşılaşıldığında yokolmamak için düzenli ve yerleşik bir savaş makinesinin, yani kabile savaşçılığının yadsınmasının zorunlu olduğunu görmeye başlamış olmalıdırlar. Öte yandan Bedevi ve Arap kabileleri, yerleşik yaşamı kendileri kabul etmek istemeseler de ticari ilişkiler yoluyla yavaş yavaş, üstelik de zorla bu yaşam türüne geçmek zorunda kalmaktaydılar. Değiş-tokuş şeklindeki mübadelenin yerini parayla mübadele almaya başladığında, Bedevi ve Arap kabile tüccarları, aile hatta tüm kabileleriyle birlikte, Ortadoğunun genellikle Yahudilerden ve Suriyelilerden oluşan zengin kentli tüccarlarına -para kaynaklarına sahip olmadıklarından- borçlanmakta, ödeyemedikçe de köleleştirilerek yerleşik yaşama bu yoldan geçmekteydiler. Bedevilerin yoksullaşması yalnızca kendilerini değil, karışık olarak yaşadıkları Arap kabile bağlarını da sarsıntıya uğratmaya başlamıştı. Çözüm ancak Bedevilerin Arapların yeniden kurulacak önderliğinde "dışa yönelik" saldırgan tavırlarına yeniden kavuşturulmalarıyla, diğer bir deyişle, bir çeşit "Arap Birliği"ne bağlıydı. Ve bu güç, Mekke'nin ve tapınağının, dolayısıyla büyük ticaret yolunun en önemli kesimlerinden birinin hakimi olarak Muhammed'in bir kaç kuşak öncesinden beri etkisini ve diğer kabileler üzerindeki etkinliğini arttıran Kureyş klanlarından (kabilesinden) gelmişti. Kureyş kabilesinin üyeleri, tam anlamıyla birer "eski zaman" tüccarıydılar: Ticari girişimleri, bireysel başarılarına, pazarlık yeteneklerine ve oldukça zor şartlar altında gerçekleştirilen uzun ticari yolların takip edilmesine dayanmaktaydı. Kureyşliler, Muhammed'e kadar uzanan bir kaç kuşak boyunca Mekke'yi, "dinsel bir hac merkezi" olmasından da faydalanarak mamur bir hale getirmek için ellerinden geleni yaptılar. Kabileyi oluşturan aileler hatırı sayılır ölçüde zenginleşti. Mekke bir ticaret, panayır, hatta sanayi merkezi haline geldi Muhammed'in

öğretisini yaymak için ortaya çıktığı tarihte (Eylül 622) Kureyşliler arasında da iç mücadelerin varlığından "faydalandığı" söylenebilir. Bu bir başka açıdan bakıldığında pek "faydalanmak" değildi aslında; çünkü öğreti, Mekke'yi zenginliğin ve ticari akımın göbeğinde tutan pagan hac yerlerinin yok edilmesine çağırmaktaydı. Kabilenin önemli klanlarından hemen hemen hiçbiri, bu yüzden Muhammed öğretisine kapılmadılar;yalnızca en güçlülerden biri olan, ve Mekke'de yerleşik Abd Şems (Umayyah) kabilesi bu çağrıya kulak verdi. Bunun siyasal önemi, özellikle Muhammed'in ölümünden sonra, bu kabilenin Halifeliğin merkezinde yer alması sonucunu vermesinden ileri gelmekteydi.

İSLAMİYETİN YAYILMASI VE KURULUŞU

Muhammed'in dini, içinde doğduğu toplumsal ortamın ilkelerini kabul ederek yaygınlaşmaktaydı.Bütün tek tanrıcı dinler Musevilikten başlayarak Hristiyanlığa kadar bir "yolculuk" içermekteydiler. Musa, İsrailoğullarını "çöl"e götürerek dinini kurarken, İsa, yersel ömrünü ve göksel trafiğini yer ile gök arasında sürekli gidip gelmekle geçirmişti. Kabile bağlarını tehlikede gören Mekkeli Kureyş ileri gelenlerinin sert karşı çıkışı ve düşmanlığı karşısında, onları inanca ve kurtuluşa davet etmiş olan Muhammed de dinini hicret, yani Medine'ye yolculuk sürecinde kurmuştu. Medine'nin seçilmesinin bir kaç nedeni vardı:Muhammed'in ana tarafından Medinelilerle akrabalığı ve Medine'deki Yahudi misyoner etkilerinin sayesinde "tek tanrıcı" ve "put kırıcı" dinlere çok aşırı bir karşı çıkışın ve hoşgörüsüzlüğün bulunmaması. Üstelik, Mekke'nin hakimi Kureyşoğullarının "adaletsiz" zenginliği, özellikle yoksulların, gençlerin ve kadersizlerin (en azından düşman ya da rekabet halindeki aileler ve kabileler kadar)

tepkisini ve öfkesini çekmekteydi. Muhammed'in Medine'deki yaşamı onu vatandaş ayrıcaklıklarına sahip kılmıyor, bir "sığınmacı" statüsüne getiriyordu. O bir "davetliydi". Bu bakımdan, "gidiş" kadar,"Mekke'ye Dönüş" de -bu sert bir dizi savaş, dökülen kan ve cihad yoluyla gerçekleştirilecektir.- İslamiyetin kurucu temalarından birisidir. Medine'de geçirdiği dönem, Muhammed'in "Medine yasası" denilen bir yasayla "uygarca" bir güvenceye bağlanmış kent sivil hukukuna ve klanlar arasındaki siyasal ilişkilere karışmaya doğrudan hak sahibi olmadığı bir dönemdi. Bu anayasa tümüyle siyasal nitelikler taşımaktaydı.Muhammed. zamanla Medine ahalisini oluşturan dokuz klan arasında yetkilerini yükseltmeye başlamıştı. Başlangıçta yargıda bulunmak üzere kendisine "Tanrı'nın habercisi" olması vasfıyla bir çeşit "kahin" olarak başvurulurken, belki de İslam tarihinde en önemli adım atıldı: Artık yanlızca "gökten indirilen" Kutsal yazının otoritesine değil, onun resulu olan Muhammed'in kişisel yargılarına da başvurma adımı atılmıştı.

Dolayısıyla, genişleyen müslüman cemaatı, ağırlıkla, Hicaz-Suriye arasında ticaret yapan Mekke kervanlarını eski adet uyarınca talan ederek yaşamını sürdürmekteydi. Mekkeliler bir kaç kez tedip girişiminde bulundularsa da bunlar başarılı olamadı. Bu arada bazı Mekkeli aileler arasında, ticari kaygılarla müslümanlara ve Muhammed'in öğretisine iyi gözle bakanlar çıkmaya başladı. Muhammed de, talanlara izin vermesine rağmen (bu kabul edilebilir bir çöl adetiydi) gelecekte dinin merkezi olarak Mekke'deki Kabe'yi düşlediğinden Mekkelileri tümüyle karşısına almak, ipleri tümüyle koparmak istemiyordu. Bir kaç küçük savaştan sonra, Mekkeliler yavaş yavaş Muhammed'e hoşgörüyle bakmaya başladılar; sonuçta Muhammed "zamanını seçerek" 630 yılında bir birliği Mekke üzerine sürdüğünde Umayya kabilesinin lideri Ebu Süfyan pek bir zorluk çıkarmadan barışa yanaştı: Mekke ve Kabe,

"İbrahim'in dininin" yetkinleştirilmiş biçimi olan müslümanlığın merkezi oldu.

KUR'AN'IN KENDİNDEN ÖNCEKİ BİLGİLERLE KURDUĞU İLİŞKİ

Kur'an kendisinden önceki tek tanrılı dinlerle ortakbir zemin üzerindedir. Ancak o kitapları doğrulamakla kalmaz, aynı zamanda düzeltir de. Metafizik konularda İncil'le yoğun bir teorik tartışmaya girer. Tevrat ile tartışmaktan çok, Yahudilerin din ve inanç konusundaki tutumlarıyla tartışma yürütür. Ancak peygamberler tarihi, yaradılış, ölümden sonraki hayat, tek tanrı fikri, bu dünyanın geçiciliği, önceki kitaplarda anlatılan "kıssa"ların yinelenmesi gibi ortaklıklar hemen göze çarpanlardır. Ancak Muhammed'in vazettiklerinden İncil ve Tevrat'ın dışındaki inançların da izleri, uzantıları vardır. İbadet şekillerinin hemen hemen hepsi Mekke ve yöresinde olduğu gibi daha uzak coğrafyalarda da taraftarı bulunan inançlarla ortaklıklar taşır. Namaz'ın, İbrahim'in peygamberi olduğu Sabiilikle aynı olduğu güçlü gerekçelerle ileri sürülmektedir. Bu dinde üç vakit kılınan namazın, Kur'an da da önce üç vakit olarak düzenlendiği, sonradan beşe çıktığı, miktarın sonradan ortaya çıkan surelerde arttırıldığı görülmektedir. İçki yasağı da son halini sonradan almıştır. Benzer bir uygulama da faizle ilgilidir. Kur'an da faizle ilgili giderek ağırlaşan üç düzenleme bulunmaktadır.

Namazın islamdan önceki bir tapınma biçimi olduğu, bizzat Kur'an'da da ifade edilmektedir. Bakara 124: "Ve hani biz beytullahı insanlaradönüp varılacak toplantı, sevap ve emniyet yeri kılmıştık. Siz de İbrahim'in makamında bir namazgah edinin! Ve biz İmrahim'le İsmail'e: Evimi tavaf edenler, ibadete kapananlar, rüku ve secde edenler için tertemiz tutun diye vahyettik." Görüldüğü gibi Kabe'de

geçmişte yapılan ibadetler için temizlik önerilirken İslamın ibadeti namazın iki duruş biçimi sözkonusu edilmektedir.

Gene hac ibadeti de geçmişten devralınmıştır. Kabe'nin ziyaretinin islamiyet içinde farzolması, başlangıçta Kabe'de toplanmış bulunan Çeşitli kabilelerin putlarına tapınmanın ortadan kaldırılacağı, dolayısıyla hac mevsiminde yapılan ticaretin sona ereceği düşüncesiyle karşı çıkan Ebu Süfyan gibi varlıklı tüccar ve yöneticilerin sonradan müslüman olmalarının en önemli nedenidir. Oruç Sabiilik'de vardır, başka dinlerde de...

Haram ayları diye adlandırılan aylardan Ramazan boyunca oruç tutulması geleneği geçmişten devralınmış, yeni yasaklarla şekli değişiklikler yapılmaya çalışılmıştır. Örneğin, Ramazan ayında cinsel ilişki yasağı getirilmiş, ancak yaygın olarak çiğnendiği anlaşılınca bakara 187. ayette şöyle düzeltilmiştir. "(Ramazanda) oruç (tuttuğunuz günlerin) gecesi kadınlarınıza cinsel yaklaşmada bulunmanız size helal kılındı. Onlar sizin için bir elbise, siz de onlar için bir elbisesiniz. Allah kendinize olan güveni kötüye kullanacağınızı biliyordu. (Bu hususta) tevbenizi kabul etti, sizi bağışladı..."

KUR'AN VE HADİS

"1.Ha-min. 2. Açık ve açıklayıcı olan Kitab'a anda olsun ki, 3. Biz aklınızı kullanasınız diye..." (Zuhruf suresi). Kur'an'a ilişkin bu niteleme aynı biçimde başka surelerin içinde de yapılır. Örneğin Yusuf suresi de hemen hemen aynı cümleyle başlar. Kitap hem söylediğini açık söyler, hem de açıklayıcıdır. Ancak bu niteliğin hadis konusunu açıkta bıraktığı düşünülebilir. Belki bu yüzdendir, peygamberin sağlığında bir sorun olarak ortaya çıkmayan hadis nakletme ve toplama işi, ilk iki halife döneminde hadis toplayıcılar ve naklediciler için Halife Ömer'den dayak yeme dahil çeşitli sorunlar yaratmıştır. Kur'an'ın ancak an-

layacak yetkinlikte olanlara açık olduğu, hadislerin ise somut bir olaya ilişkin olması yüzünden herkesin anlamasına açık halde bulundukları düşüncesinin hakim olması ve uydurma hadislerin çoğalmasının önüne geçilememesi gibi nedenlerle hadis derlemeciliği peygamberin ölümünden 120 sene sonra başlamıştır. Bu yüzden hemen hemen bütün hadislerin güvenirliği bir kuşku payı içerse de, nakilciler zincirinin güvenilir olması esas alındığı için, bir bölüm hadisin bu kuşkudan uzak olduğu iddia edilebilmektedir.

Kur'an ve Hadis, her iki kaynak da sonuç itibarıyle açık olmak ve açıklayıcı olmak iddiasındadır. İslam'ın bu iki kaynağı neyi açıklamaktadır?

Muhammed'den önce yaşadığı Kur'an'da da belirtilen ve İslamiyetin de peygamber saydığı İsa, Musa, Davut ve diğerlerinden Muhammed'in önemli farkı, artık mucizeler döneminin sona ermiş olmasıdır. Muhammed'in tek mucizesi "O'na indirilen Kur'an'ı Kerim'dir." Artık denizlerin yarılması, asanın yılana dönüşmesi, hastaların iyileşmesi ve ölülerin diriltilmesi gibi mucizeler geride kalmıştır. Muhammed de bir insandır. Diğer insanlardan farkı ise güzel ahlakı ve Allahın resulu olmasıdır. "Mucize" Kur'an ise En'am suresi 38. ayette "Kitab'da hiçbir şeyi eksik bırakmadık ve ihmal etmedik..." demektedir.

"Her şeyin" içinde yaradılış ve ölümden sonraki hayat gibi metafizik konular ve Tanrının gücü ve vasıfları üzerine bilgiler kadar, ticari ilişkiler, kadın erkek ilişkileri, birleşme öncesinde önsevişme dahil insest yasağı, köle sahibi-köle ilişkileri, adalet, yenilmek üzere kesilen hayvanların cins ve özellikleri, ibadet ve iman konuları gibi hayatın bütün yönlerini dikkate alan ve çözümleyen hükümler girmektedir. Ancak sınırlarını belirtmek gerekir. Örneğin kölelere ve ticarete ilişkin kavram, tanım ve hükümler Kur'an'da pek ayrıntılı ve çokça yeraldığı halde, sermaye birikiminin ticari biçimlerini aşan bir düzenleme veya kavramla karşılaşmak mümkün görünmemektedir.

İslamı, kapitalizm döneminde de geçerli göstermek için başka bir hükme atıfta bulunamamaktadırlar. Torrey Kur'an'dan bahisle, "bundan daha hesabi bir teoloji kitabı tasavvur etmek güçtür." demektedir. Yazar incelemesinde şunları söylemektedir; "Allah ile insan arasındaki karşılıklı ilişkiler tamamen ticari mahiyettedir. Allah, ideal tüccardır. Hesap pusulalarına bütün dünyayı dahil etmektedir. Her şey hesaplanıp ölçülmüştür. Allah hesap ve kitabını ve terazileri yaratmış, kendini de namuslu işler için örnek göstermiştir. Hayat bir iştir. Ya kazanılır, ya kaybedilir. İyi ya da kötü bir iş yapmış olan ("kazanan" veya "kazanmayan") bu hayatta bile bunun karşılığını alır. Bazı borçlar affedilebilir. Çünkü Allah gaddar bir alacaklı değildir. Müslüman, bir yatırım yapar: Cennet için peşin ödemede bulunur. Allah'a ruhunu satar. Bu mutlu bir iştir. Dinsiz (imansız), tanrısal hakikatı yok pahasına satmıştır, insanlarla son hesabını görür. Defter-i Kebir'de hisse senetleri kayıtlıdır. Bunlar teraziyle tartılır. Herkesin hesabı tam olarak ödenir. Hiç kimse dolandırılmaz. Dindarı da dinsizi de ücretini alır. (İyi hareketlerinin her birine karşılık kendisine ödeme yapılan Müslüman) ayrıca özel bir pirim alır."

Gerçekten de Kur'an'da toplumsal hayatın ve hayat ötesinin bütün alanlarına ilişkin hükümler yeralır.Ancak bu hükümlerin kavram ve anlayış olarak yepyeni, hiç duyulmamış hükümler olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Kur'an, Maide suresi, 48. ayet bu fikri destekler: "Sana da (Ey Muhammed!) önündeki kitabtan (Tevrat, Zebur ve İncil'i doğrulayan, onları gözetip denetleyerek, tashih eden HAK KİTAB'ı indirdik..."

KUR'AN'IN SOSYAL ÇEVRESİYLE İLİŞKİLERİ

Kur'an hükümleri, metafizik konularda olduğu gibi, toplumsal konularda da yepyeni, varolanla kopuş gerektiren radikal hükümler içermez. Ancak iyileştirici ve bu yolda tavsiye edicidir. Kölelik statüsüne karşı çıkmaz. Kölelere ağır bir yük yüklenmişse yardımcı olunmasını, işlenen günahlardan tevbe edilirken kefaret olarak köle azad edilmesini, köleler dövülürken yüzlerine vurulmamasını tavsiye eder. Gene mallarını esir ve kölelerin özgürlüğü için harcayanlara sevap olduğu belirtilir. Ama köleci ilişkilere kökten karşı çıkılması sözkonusu değildir.

Bileşik faiz, bütün dinlerde açık veya örtük yasaklanmıştır. Muhammed'den iki yüzyıl önce Bizans imparatoru Justinyen bileşik faizi açık ve kesin şekilde yasaklamıştı. Ticaretle uğraşan ve faiz alış-verişi yapan zengin Mekkelilerin düşmanlığını kazanma kaygısı, bu konuda çok kesin hükümler ileri sürmeyi engellemiş olmalıdır.

Zaten Muhammed'e Mekke ileri gelenleri başlangıçta saldırgan bir düşmanlık içindedirler. Hüd suresi 27. ayet şöyle anlatıyor: Kavminden inkara sapanların ileri gelenleri: "Biz seni de ancak kendimiz gibi bir insan olarak görüyoruz; hem sana ancak ilk bakışta bizden en rezil ve aşağılık kimselerin uyduğunu müşahade ediyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de, faziletinizi de görmüyoruz; belki sizi yalancılar sanıyoruz! dediler" Muhammed'e adalet, iyilik, yoksulu gözetmek, sadaka vermek gibi hükümlerle karşılarına çıktığı için müslümanların köle veya özgür eşit olduğunu (kölelik statüsü baki kalmak halinde de) söylediği için önce yoksullar, mal, para,hayvan ve evlat bakımından üstün olmayanlar yandaş olmuşlardır. Zenginlerin akrabalarından olanlar hariç, müslüman olmaları, müslümanların güçlenmesi ve zenginlerin çıkarlarına uygunluk gibi iki faktörün kesiştiği noktalarda

gerçekleşmiştir. En zenginlerin müslüman olmaları ise Mekke'nin kuşatılması ve zaptedilmesi sırasında mümkün olabilmiştir.

Arap toplumunun kısas gibi kanlı bir geleneği de İslamiyetten kesin red görmemiştir. Ancak kısas'ın müslümanlar arasında mal ve para olarak ödenmesi gene tavsiye edilmiştir.

Cezalandırmada "el ve ayakların çapraz kesilmesi" gibi kanlı ve acımasız bir gelenek, Arap toplumundan olduğu gibi alınmış ve Kur'an'ın çeşitli yerlerinde sürekli sözkonusu edilmiştir.

Arap toplumunda en büyük yerleşim birimi olarak Kur'an kasabalardan sözeder. Bu küçük kentler ise kabilelerin birlikte oturdukları kendi aralarında bir kabile dayanışması yaşadıkları, diğerleriyle de zaman zaman çatıştıkları yerleşimler olarak Kur'an hep kasabalardan bahseder. İbrahim ve Lut'un yaşadığı yer de bir kasabadır, yokedilmiş değişik kavimlerin oturduğu yerler de. Ancak kasabaların dışında göçebe olarak yaşayanlarla, yerleşik toplumlar arasında sürekli yağmalama ve savaşlar sözkonusudur. Çünkü en önemli geçim yollarından birisi de ganimet elde etmektedir. Kur'an bu Arap geleneğini de hukuka bağlar. İlk surelerde ganimetin eşit paylaşımına ilişkin hükümler ye ralırken, süreç içinde devlete doğru evrilen Müslüman topluluğunun ortak kamu harcamaları için ganimetten pay ayrılması da hükme bağlanmıştır. Ganimet hukuku öylesine ayrıntılıdır ki, evli bir kadın esir edilirse ona kurtulmalığı gelinceye kadar nikah kıymanın uygunluğu bile Kur'an'da hükme bağlanmıştır.

Özellikle merkezi bir devlet haline geldikten sonra din yayma savaşlarının hız kazanması, Müslümanlar için büyük servet edinme imkanı yaratmış, mal, hayvan, para ve köle edinme sınırsız hale gelmiştir. Başlangıçta köle azad etmek sevap kazanmak anlamına geldiği için özendirilirken, şehirlerde köle pazarları yerleşik alış-veriş

yerleri haline gelmiştir.

İSLAMİYET VE KADIN

Kur'an'ın daha önce de işaret ettiğiniz gibi önemli ve ayırdedici olduğu söylenen yeniliklerden biri kadınlara ilişkin hükümleridir. Gerçekten de yoksulluk nedeniyle yeni doğmuş kız çocuklarının kuma gömülerek öldürülmesi geleneği ve kadınların sosyal hayatın içinde hiçbir değerlerinin olmaması bütün kadınlar için değil, yoksulların kadınları içindir. Kadınların üretim faaliyeti içinde varlıklarına anlam kazandırmalarının imkanı da pek sınırlı olduğu için; çünkü tarıma elverişli topraklar pek azdır ve onlar da zenginlerin elindedir; yoksulların kadınları kız çocuk doğurma ve büyütme hakkı dahil hemen hiçbir hakka sahip değildirler. Ancak fuhuş İslam öncesi Arap toplumunda da vardır.

Zengin sınıfların kadınları ise erkeklerle birlikte oturup kalkmakta, oldukça özgür bir hayat sürebilmekteydiler.

İslamiyet ibadetin kadınlarla birlikte yapılmasına peygamberin sağlığında ve ilk iki halife döneminde karşı bir hüküm getirmemiştir. Osman'dan itibaren kadınların camilerde erkeklerle birlikte ibadet etmesi yasaklanmıştır.

Belki eski Arap toplumundan ve diğer dinlerden farklı olarak Kur'an'da ileri sayılabilecek dört şahit şartı getirilmiştir. Nisa Suresi 15."Kadınlarından fuhuş (zina) yapanların (bunu isbat için) aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye kadar evlerde tutun." demektedir.Bir sonraki ayette ise, eğer tövbe ederlerse, onlara eziyet etmektan artık vazgeçin denilmektedir. Ancak bu hükümlere rağmen, daha sonraki dönemlerde öldürülmeleri gibi İslam öncesi bir cezalandırma geleneği sürdürülmü;tür. Peygamber dört şahit için de, eğer bir defa görmüşlerse hemen kimseye söylemesinler, "ola ki vazgeçerler" diye bir hoşgörü payı

daha eklemiştir.

Ancak kadınlara ilişkin tanındığı söylenen diğer hakların ne ölçüde yenilik olduğu tartışılabilir: Nisa 19. Ayette, fuhuş yapan kadının boşanması ancak gene de "mehir"in bir kısmının kadına verilmesi hükme bağlanıyor.

Aynı surenin 20. ayeti inseşt konusunda genel af çıkarıyor: "geçmiş geçmiştir." denildikten sonra yasakların bu hükmün tebliğinden itibaren geçerli olduğu bildiriliyor. Aynı surenin 24. ayeti savaş esirleri hariç evli kadınlarla evlenilmemesini söylerken, bu hükümden geçici ve dolayısıyla "mehir"siz evlilik izni yorumu yapanlara Mu'minun suresi 4, 5, 6, ve 7. ayetleri yasağı tekrar hatırlatmaktadır. Nisa 34 ise "Erkekler, kadınları üzerinde koruyucu ve işlerini yürütücü üstünlüktedirler. Bu da Allah'ın kimini kimine üstün kılması ve erkeklerin mallarını (mehir ve nafaka olarak) harcamaları sebebiyledir. Bu bakımdan güzel huylu, iyi amelli kadınlar itaatlidirler. Allah (onların haklarını ve iffet perdelerini) nasıl koruduysa, onlar da (kocalarının) yokluğunda da öylece (hem kendilerini, hem kocalarının mal ve şerefini korurlar. Baş kaldırıp itaatsizliklerinden endişe duyarsanız, önce öğüt verin, sonra da yataklarında yalnız bırakın; (yola gelmezlerse) bu defa dövün. O takdirde (kadınlık vecibelerini yerine getirip) size itaat ederlerse, artık (üzüp incitmek için) aleyhlerinde bir yol aramayın. Şüphesiz ki Allah çok yüce, çok büyüktür." denilerek, kadın haklarının sınırları gösterilmektedir. Kadınlara evlenirken mehir verin, mehri ailelerine değil, kendilerine ödeyin, üst sınır düşünmeden mehir vaadedebilirsiniz ve boşarken sözünüzü yerine getirin denilmektedir. Ama erkek karşısındaki konum sözkonusu olunca, Allah kimini kimine üstün yaratmıştır, hükmüyle kadın geri bir konuma çekilmekte, mallarının yönetimi de gene erkeğe bırakılmakta, dayak atma da bir hak ve görev olarak düzenlenmektedir. Çok evliliğin erkeğe tanınması, nikahlı kadınların yanı sıra cariyelere de kapı açılması ve peygam-

berin bu konuda hayli şaşırtıcı bir "sünnet" bırakmış olması, eşitsizliğin bir diğer yanıdır. Nisa 129 bu konudaki sınırlara işaret etmektedir:
"Kadınlar arasında ne kadar adil davranmak isteseniz de elbette (buna) güç yetiremezsiniz. O halde büsbütün (birine) meyledip (diğeri) askıdaymış gibi bırakmayın ve eğer arayı düzeltir (inat, bencillik ve haksızlıktan) sakınırsanız, şüphesiz ki Allah çok bağışlayan ve merhamet edendir." Bir önceki ayet ise, ilgisizlikten yakınan kadının kocasından boşanma isteyebileceği, eğer anlaşamazlarsa boşanabileceklerini söylüyor.

İSLAMİYET VE YOKSULLUK

Kur'an yoksulluk olgusuna karşı da radikal bir tutum almaz. Yoksulluklara karşı merhametli olmayı, fitre ve zekat vermeyi öngörür. Ancak günahların kefareti olarak yoksulların giydirilmesi, doyurulması gibi hükünlerle birlikte, fitre ve zekatın miktar ve oranlarının oldukça ayrıntılı bir kesinlikle belirlenmiş olması, İslam öncesi Arap toplumuna göre ileri bir toplumsal dayanışma modeli olarak değerlendirilmelidir.

Çeşitli surelerde de din için savaşmakta ve zenginlerin geri durduğu, mallarını Allah yoluna harcamaktan çekindikleri, mallarına düşkünlükleri yüzünden gözlerinin perdelendiği gibi ifadelerle zenginlere karşı bir tutum alınır. Yoksullar ise, İslam sayesinde bir toplumsal dayanışmadan yararlanma imkanı buldukları gibi, savaşlarda en önde dövüşerek, eğer sağ kalmışlarsa ganimetten büyük pay alma imkanı, dolayısıyla zenginleşme imkanını yakalamış bulunmaktadırlar. Bunun dışında, zenginlerele yoksulları farklı konumlarda bulunmaktan uzaklaştıracak formüller İslamda yoktur.

Son olarak Kur'an'ın çeşitli surelerinde kabile yapısını aşan toplumsal örgütlenme ve siyasi yapıya işaret

edilmektedir. Bu anlayış çöllerde ve küçük vahalarda dolaşıp duran Arap topluluklarını kendilerinden çok daha uygar ve varlıklı ülkelere fatih yapmıştır.

MUHAMMED'DEN SONRA

Kur'an ve toplanmasına 120 yıl sonra başlanacak hadisler İslamın asıl kaynaklarıdır. Ancak İslam politik süreçleri dikkate alan, güç ilişkilerini gözeten bir vazetme yoluyla 23 yılda tamamlanmış bu iki kaynakla henüz ne politik olarak tam olgunlaşabilmiş, ne de bir doktrin ortaya koyabilmiştir.

Politik olarak olgunlaşamaması halife seçiminin her defasında sürtüşme ve çatışma yaratmasına neden oldu. Osman döneminin bir bölümü, İslama uygunluk bakımından tartışma konusu olurken, Halifenin yer yer ayrıcalık yaptığı veya göz yumduğu ve Emevilerin bu ayrıcalıkları diğer Müslümanlara karşı kullandıkları ileri sürüldü. Ali'nin halifeliği ise Damascus (Şam) valisi olmakla birlikte Suriye valisi durumunda bulunan Muaviye ve yandaşlarınca hicbir zaman benimsenemedi. Görece peygamberine yaşadığı dönemin saflığını temsil eden ve yoksul Müslümanların yandaşı olduğu saf teokrasiyi ifade eden Ali'ye karşı zengin ve zenginleşmiş Müslümanların, fetihlerle sahip oldukları yeni hayat tarzı ve güçlerini seferber ettikleri bu sürtüşme Sıffin savaşıyla bir üst aşamaya çıkmış ve İslamda ilk fiili ayrılıklara yol açmıştı.

ŞİA

Şii, Şia, "yanlısı" anlamına gelir ve İslam tarihi içinde Ali yanlılarını ifade eder. Genel olarak her önder ve onun yanlılarını ifade etse de, bu sözcük yaşanan süreçten sonra İslamda bir mezhebin, Ali yanlılarının adı haline geldi.

Muhammed'in ölümünden sonra, ilk halife Ebubekir'in bu göreve seçilme biçiminden sonra başlasa da, Ali ve yandaşlarıyla, İslamiyetin diğer kanatları arasındaki ayrılığın ortaya çıkışı daha sonradır. Peygamberin Ali'ye verdiği değer, Ali'nin İslamiyetin kuruluş aşamasındaki etkin rolü, bilgisi ve Peygamberin soyundan oluşu gibi faktörleri, halife seçiminde Ali'nin lehine değerlendirenler ve Ebu Bekir'in seçilmesiyle ve bu seçimin cemaatin eğilimi sorulmaksızın yapılmış olması yüzünden hoşnutsuz bir tutum aldılar. Ancak bu hoşnutsuzluk Ali yandaşlarını hemen ve şiddetli tepkiler göstermeye yöneltmedi.

Üçüncü halife Osman'ın akrabaları olan Emeviler lehine ayrıcalıklar yapması ve Emevilerin de kayırıldıklarını bilerek nüfuzlarını arttırmaya girişmeleri, İslamda ilk ciddi bölünmenin temellerini geliştirdi. Osman'ın ölümünden sonra Ali halife seçildi. Ancak Ali'nin halifeliğini daha ilk günlerden bekleyen sorunlar vardı. Osman zamanında Damascus valiliğine atanmış bulunan Muaviye ve onun yandaşı durumunda bulunan Amr-ibn-ül As gibi Emevi önde gelenlerinin uygulama ve tutumlarına karşı tepkiler sözkonusuydu.

Ali geçmişten kaynaklanan şikayetleri dakkate alarak, huzursuzluk kaynağı durumundaki vali ve yöneticileri hemen görevden alma yoluna gitmedi. Ancak kendilerine yaptığı uyarılar tepkiyle karşılanıp, dikkate alınmadı. Daha bu sorunun çözümü için adım atmaya vakit bulamadan, Zübeyr ve Talha'nın Ali'nin halifeliğine karşı çıkarak silaha sarılmaları üzerine Müslümanlar arasında ilk silahlı çatışma yaşandı. Peygamberin eşlerinden Ayşe'nin de Zübeyr ve Talha'nın yanında yer alması ve bu savaşta "Asker" adlı bir deveye binmiş olması, bu savaşın "Cemel Vak'ası" adıyla anılmasına yol açtı, Ali'ye ve onun halifeliğine karşı olanlar arasında Ayşe'nin de bulunması, daha önce halifelik seçimlerinde Ayşe'nin oynadığı rol düşünülürse, ayrılığın çapını ve başlangıcının geçmişe dayandığını ortaya koyuy-

ordu. Bastırılan ayaklanmanın sonucunda Talha ağır yaralanırken, Zübeyr öldü. Cemel Vak'ası'nda, geçmişteki savaşlardan farklı olarak, yenilenler arasında Ayşe ve başka Sahabeler bulunması nedeniyle, hiç kimse esir alınmadı.

Cemel Vak'ası'nın ardından Muaviye ile arasındaki ihtilafı da çözümlemek isteyen Ali, halifelik yetkilerinin tanınmaması üzerine yeniden asker toplayıp, Suriye üzerine yürüdü. 657'de Sıffın'de karşı karşıya gelen Ali ve Emeviler arasındaki savaş başlangıçtan itibaren Ali yandaşlarının lehine gelişti. Durumun yenilgiye gittiğini gören Muaviye ve yandaşları, mızraklarının ucuna Kur'an sayfalarını takarak savaşı durdurdular. Böylece "aramızda Kur'an hakem olsun" mesajı veren Muaviye'nin bu yoldaki önerisi Ali taraftarları arasında tartışmalara yolaçtı. Ali ve önemli komutanları bu davranışın bir savaş hilesi olduğunu, Muaviye ve yandaşlarının gerçekte Kur'an ve İslamiyetin hükümlerine bağlı kişiler olmadıklarını söyleyip, hakem tayinine karşı çıktılar. Ancak daha sonra "Hariciler" adıyla anılacak olan ve savaşta Ali'nin yanında bulunan önemli bir gurup da içinde olmak üzere Ali yanında savaşan güçlerin bir bölümü hakem konusunda ısrar ettiler.

Hakemlerin atanıp görüşmelerinin ardından, Ali'nin hakemi eşit taraflar arasında hüküm verebilmek için Ali'nin halifeliğini sona erdirdiğini açıkladı. Muaviye temsilcisi Amr-ibn-ül As ise, böylece boşalmış olan Halifelik makamına Muaviye'yi atadığını ilan etti. Bunun üzerine savaş devam etmedi, ama Ali taraftarları hakemlerin "Kur'an'a göre hüküm vermediklerini" savunarak bu karara uymayacaklarını kararlaştırdılar. Muaviye yandaşları için halife Muaviye, Ali yandaşları için Halife Ali'ydi. Böylece Müslümanlar iki başlı bir topluluk haline geldiler.

Bu arada Ali'nin hakem seçmesini ısrarla istemiş oldukları halde, bu kez de bu öneriyi destekledikleri için ken-

dilerini, hakemlerin hükmünü, kendi halifeliğinin yerine koymuş olduğu için Ali'yi "kafir olmuş" sayan Hariciler, kendilerinin tövbe ettiklerini, Ali'nin de tövbe etmesi gerektiğini ileri sürdüler. Bu tartışmayla Ali yandaşları arasından ayrılan Hariciler, süreç içinde kendi aralarında da çeşitli bölünme ve çatışmalar yaşayarak, saf teokrasi peşinde olan, cemaatin otoritesini her şeyden üstün tutan bir eğilim olarak bir üçüncü taraf haline geldiler.

Ali yandaşlarıyla da bir dizi çatışmaya giren bu eğilim yandaşı iki kişi, birisi Ali'ye, diğeri Muaviye'ye aynı tarihte suikast yapmak üzere yemin ettiler. Ali'ye namaz kılarken yapılan suikast başarılı oldu ve aldığı zehirli hançer darbelerinin etkisiyle öldü. Ama bunun yanında, Muaviye suikasti gerçekleşmedi.

Ali yandaşları İslamiyetin doğduğu ve ilk güçlendiği çevrelerde hala etkin olsalar da, artık fetihlerle ele geçirilmiş yeni ülkelerin zenginlikleriyle de güçlenmiş varlıklı bir kesime dayanan Muaviye yandaşları ağırlık kazanan ve kazanmaya devam eden tercihleri temsil etmeye başladılar. Böylece İslamiyet yoksul Arapların elinden çıkarak, sınırlarını durmaksızın genişleten zengin fatihlerin eline geçti. İslamiyetin saf cemaat ve inanç temeli değişerek, artık güçlü ordular, büyük ganimetler vaadeden hükümdarlar ve güce dayalı devlet genişlemenin temeli ve taşıyıcısı oldu.

Ali'den sonra oğlu Hasan, Ali yandaşlarınca Halifeliğe seçilse de, bir süre sonra kendiliğinden, çatışmaların sürüp gitmemesi için bu ünvandan vazgeçti. Kerbela olayıyla Ali'nin oğullarının ortadan kaldırılmasından sonra ise, Ali yandaşlığı Suriye, Irak ve İran Müslümanları arasında yayılmaya devam etti.

Her ne kadar başlangıçta kimin halife olacağı sorusuna verilen çevap etrafında bir ayrılık gibi görünse de, Şia'nın ve Sünnilerin İslamiyeti kavrayışlarında bir dizi farklılaşmaya yol açan veya böyle farklılıkların başlangıç halinde bulunuşunun siyasi bir sorun olarak ortaya çıkması

olarak görelebileck Ali-Muviye çatışması ilk büyük ayrılığı ifade eder. Bu ayrılık süreç içinde coğrafi ve etnik bir farklılıkla da beslenerek, Havariç (Muaviye yandaşları) ve Şia bölünmesi günümüze kadar ve Sünnilerin Şiileri dışlaması biçiminde sürüp geldi. Bu dışlamayı ve "ehl-i bid'at" sayılmayı Emevi hükümranlığının sona ermesi değiştiremedi. Emeviler sonrasında hükümran olan Abbasiler de Şiilere karşı aynı tutumu sürdürdüler. Abbasilerin başta başkentleri Bağdat olmak üzere İslam dünyasında halifelik Memlük hükümdarlığında bulunsa bile artık hükümdarların sıfatlarından biri haline dönüştü.

Ancak İslam düşüncesinde Gazali'nin etkisiyle felsefecilerin ağır saldırılara uğraması ve resmi anlayışların dışına itilmesi, felsefe hareketinin düşünce hayatında yarattığı canlılığı sona erdirmiş, bu canlılığın ürünleri de, Şiiliğin Sünniliğe göre daha yakınında duran tasavvuf hareketine kalmıştı. Başka bir deyişle, Şiilik gibi resmi anlayışın dışına itilen felsefe geleneği de, egemen Sünni anlayışların dışındaki hayatını Şiilikle birlikte yaşadı. Tasavvufun yaşama alanı bulduğu coğrafya da, daha çok Arabistan dışına taşındı. Tarikat örgütlenmesi halinde görülmesi on üçüncü yüzyılda başlayan tasavvuf, başlangıçta daha çok bir İslam yorumu olarak yaygınlık kazandı.

Büyük Selçuklular esas itibariyle İran topraklarında ve İran geleneklerine yaslanarak kurulup, şekillendiler. Topraklarında yaygın dini inanış Şiilikti. Anadolu Selçuklu Devleti ise Doğu ve İç Anadolu'da hüküm sürerken hem devlet yönetimi bakımından, hem de din bilginlerinin yetişme yeri olarak İran'a bağlıydılar. Önde gelen din bilginlerini İran'dan sağlamaktaydılar. Bu dönem tasavvufun ve Şiiliğin Anadolu'da da yaygınlık kazandığı dönem oldu. Haçlı seferleriyle uzun süren savaşlar yaşamak zorunda kalan Anadolu Selçukluları Moğol istilalarıyla zayıflayan Büyük Selçuklulardan bağımsızlaşmışsa

da 11. yüzyılda aynı gücün saldırılarıyla kendisi de karşılaşmış ve Anadolu Moğol askeri gücünün ve yağmasının tahribatıyla yüz yüze kalmıştı. Bir yandan Moğolların varlığı, diğer yandan beyliklere bölünmüş Selçuklu egemenlerinin birbirleriyle savaşıp durmaları Anadolu'da tasavvuf düşüncesinin bir tevekkül inancı, bir dayanışma olarak güçlenmesine ve tarikatları, Müslümanlık arasındaki ilişki gibi bir aynılık noktasına taşınmasa da, zenginleşip, yerleşiklik kazandı. İran topraklarında kurulan yeni devletler Şii inancıyla şekillenirken, Batınilik diye anılan tasavvuf tarikatlarının siyasi sığınağı ve koruyuculuğunu üstlenecek olan bu devletlerin en önemlisi Safeviler, devlet haline daha sonra gelecek olmakla birlikte, kendileri de bir tasavvuf tarikatı durumunda kaldılar. Erdebil'li Şeyh Safi ve soyunun henüz devlet olmadan önce Akkoyunlu hükümdarıyla akrabalık ve inanç yakınlığı kurmuş olmaları bir yandan, Osmanlı ile Akkoyunlular arasındaki siyasi rekabet diğer yandan, Şii inancının İran'da kurulan devletlerin egemen inancı haline getirdi.

Selçuklular olsun Osmanlılar olsun bir sülale devleti bir hanedanlık olarak gelişmiş olmalarına rağmen, gerek Akkoyunlular devleti gerekse Safeviler bir aşiretler, boylar toplamı olmakla birlikte, Şeyh Safi ve kendisini izleyen Şeyhleri hükümdardan çok daha etkin konumda bulunan bir devlet biçiminde kurulup, yaşadılar. Ancak dikkat edilmesi gereken bir nokta, her iki devletin de Şiiliğinin doktrine ilişkin unsurlarından ziyade, Ali'ye duyulan hissi yakınlık gibi bağların temelinde varolmalarıdır. Şii inancının bütün boyutlarıyla İran'da hakim olması Şah İsmail dönemine denk düştü. Daha önce iç siyasi dengelerin gözetilmesi gibi mülahazalarla bir inanışın öne çıkarılmadığı Akkoyunlu devletinde, bu hissi yakınlığın ötesinde Şii inancı bilinmediği için, Irak'tan Şii din bilginleri getirildiği gibi, Şii ulemanın kaleme almış olduğu Fıkıh, Kelam ve Hadis kitapları da hızla Farsçaya çevrildi.

Akkoyunlular'da ve Safeviler'de de somut olarak görüldüğü gibi halifelik Sünnilerde sadece siyasi yetkileri ifade edip, dini yetki ulemanın elinde bulunurken, Şiilerde halife Ali soyundan gelenler arasında ve dini önderliği de içerecek biçimde yetkilendirme anlayışına dayanıyordu. Ancak Ali soyundan gelme on ikinci İmam dokuzuncu yüzyılda kaybolduğu "gaibe vardığı" için, kurtarıcı-mehdi olarak tekrar yeryüzüne dönene kadar bu imamın vekilleri Şii toplumunu yönetebilecekti.